

9/1961

PROBLEMI

13

DR. LJUBO BAVCON: SOCIALNE, PSIHOLŠKE IN ZDRAVSTVENE ZNAČILNOSTI DELINKVENTNIH IN NE-DELINKVENTNIH ALKOHOLIKOV; ERVIN FRITZ: PESMI; META GROSMAN-DOKLER: PROBLEM VREDNOTENJA V SODOBNI ANGLEŠKI LITERARNI TEORIJI IN KRITIKI; LUDVIKA KALAN: PESMI; IGNAC KAMENIK: POSLEDNJE SREČANJE; VLADIMIR KAVČIČ: ZAVESTNO POTVARJANJE DEJSTEV?; MIŠKO KRANJEC: PROKLETI PES; ZDRAVKO MLINAR: DRUŽBENA STRUKTURA KOMUNE IN PROBLEM OBLASTI; JOŽE OLAJ: PESMI; BORIS PATERNU: KRAKARJEV »CVET PELINA«; ŽARKO PETAN: SMRT, PREPOVEDANE PAROLE; LEOPOLD SUHODOLČAN: SLOVENSKA PLOŠČA; VITA VARL: SAMOTA — OCENE IN POROČILA — LIKOVNA PRILOGA
ZORANA DIDKA — JANUAR 1964

REVIJA ZA KULTURO IN DRUŽBENA VPRAŠANJA

Vseбина

<i>Miško Kranjec: Prókleti pês</i>	1
<i>Boris Paternu: Krakarjev »Cvet Pelina«</i>	8
<i>Meta Grosman-Dokler: Problem vrednotenja v sodobni angleški literarni teoriji in kritiki</i>	17
<i>Leopold Suhodolčan: Slovenska plošča</i>	20
<i>Dr. Ljubo Bavcon: Socialne, psihološke in zdravstvene značilnosti delinkventnih in nedelinkventnih alkoholkov</i>	56
<i>Zdravko Mlinar: Družbena struktura komune in problem oblasti</i>	69
<i>Žarko Petan: Smrt</i>	80
<i>Prepovedane parole</i>	128
<i>Ervin Fritz: Pesem, Sonet</i>	83
<i>Jože Olaj: Svetlo zelena pesem, Marec, Spoznanje, Pričakovanje I, Pričakovanje II, II. jesen</i>	84
<i>Ludvika Kalan: Luščina bledega zlata, Moj čudni brat</i>	88
<i>Vita Varl: Samota</i>	89
<i>Ignac Kamenik: Poslednje srečanje</i>	97
<i>Vladimir Kavčič: Zavestno potvarjanje dejstev?</i>	105
<i>Čarobna kreda, piše S., riše P. (Risanka)</i>	118

OCENE IN POROČILA

<i>Eugene O'Neill: Strast pod bresti (Ervin Fritz)</i>	120
<i>Novejša čilska literatura</i>	122
<i>Dane Škerl, 2. sinfonia monotematica (Kristjan Ukmar)</i>	125
<i>Sociologija razvoja (Lucio Mendieta y Nuñez)</i>	124

LIKOVNA PRILOGA

Zoran Didek: Tihožitje, Kmečka nevesta, Kmečko dekle, Glava

194245

problemi

PROBLEMI — revija za kulturo in družbena vprašanja, leto II., št. 13.

Ureja uredniški odbor: Adolf Bibič, Božidar Debenjak, Janez Dokler, Bogdan Kavčič, Vladimir Kavčič, Viktor Konjar, dr. Boris Paternu, Janez Pirnat (odgovorni urednik), Andrej Rijavec, Ivan Rudolf, Stane Saksida, Vita Varl, France Zupan

Uredništvo: Ljubljana, Tomšičeva 12, telefon: 20-487. Nenaročenih rokopisov ne vračamo. Naročila pošiljajte na CK ZMS, Ljubljana, Dalmatinova 4, telefon 30-033, tekoči račun: 600-14-608-28 z oznako: za Probleme. Cena posameznega izvoda za naročnike 80 dinarjev, v kioskih in knjigarnah 150 dinarjev. Celoletna naročnina 960 dinarjev

Izdajata CK ZMS in UO ZSJ v Ljubljani. Tisk, izdelava klišejev in vezava: Tiskarna »Jože Moškrič« v Ljubljani. — Naslovno stran je opremil Janez Pirnat

PO 1050/1965

Prókleti pês

Miško Kranjec

Sila fletna punca je in tudi sila bistra. Zdaj pa — oboje, zlasti pa še bistrino duha je moč uporabiti ali v dobre namene ljudem ali pa samopašno sebi v prid. Ančika se je odločila popolnoma naturno, da bo živela le sebi v prid, ker je to lažja in koristnejša pot. Že dojenčka je začela z izsiljevanjem pri starših; in ker je bila edinka, je tudi vse dosegla. Tudi nadaljnje spada pod že znane zgodbe našega življenja: tudi šolanje je opravljala z izsiljevanjem. Mamica je morala že pred vojno tekati okrog učiteljev, po vojni je to nadaljevala pri profesorjih. Medtem je očka po svoje krotil učitelje in profesorje v gostilnah in edini kavarnici nekje v manjšem mestu na Štajerskem. Ko pa je Ančika trčila ob trdega in »surovega« — kar sta z mamico obe raznašali po mestu — profesorja matematike Zemljiča, je ta zlati mamici v brk povedal: »Nič — punca je dovolj nadarjena, da bi lahko znala. Zdaj pa — ali bo znala ali jo pa vržem. Poišcite ji, ko bo godna, moža, da ga bo goljufala. Mene ne bo.« Nakar je ta »dovolj nadarjena« punca zaradi lastnega prestiža in prestiža domače hiše raje posegla po strupu, nakar so jo reševali v bolnici in tudi rešili, kakor se to dogaja pri vseh komedijah, v mestu pa je nastal pravi pravcati vzgojiteljski in politični škandal, ki je ročno odplaval »surovega« profesorja Zemljiča, tem laže, ker si je drznil zapretiti, da bo pometal vse gosposke otroke zaradi neznanja. Smešno, zaradi matematike, ki je tako ali tako živ krst ne potrebuje! In tako je zmagala Ančika, še junakinja je postala. Pa je tako zadnji razred gimnazije lahko posvetila svojim nohtom na rokah in nogah (na nogah seve le jeseni in spomladi), oblekam, obrazu, pričeskam in plesom; in ljubeznim. Ko je maturirala, je spremenila tudi svoje ime najprej v Ani, v oboževanju zahodnega sveta pa celo kar v An. Vpisala se je jeseni na univerzo, na komparativo, ker je dognala, da je ta panoga brez pravega končnega poklica, si pa komparativist kos vsem umetnostim, dà, celo nad vsemi. Ni treba v službo. Inteligent v današnjih razmerah pa lahko velja kaj le, če se ukvarja z umetnostjo, če se ume o tej pogovarjati, ko so politika in vse druge vede postale plehke, zoprne, socialistične, množične. Sicer pa je Ann (začela se je podpisovati z dvema n) imela najboljši namen, da se čimprej in čimbolje poroči in

posveti gospodinjstvu — oblekam, obrazu, nohtom, plesom, vobče družabnosti. Da bi se lahko posvetila takemu visokemu cilju sodobne meščanske družbe, ni bilo težko opredeliti, kakšen in kaj mora biti njen mož; in seve — avto mora imeti; ker Ann še na misel ni prišlo, da bi z možem večer za večerom posedala v kavarnici v nekem pustem štajerskem mestecu, ko je cel dan doma kuhala, prala, pospravljala, likala, ribala. Ann se je vendar posvetila komparativi, umetnosti. Hoče v Maribor, Ljubljano, Zagreb, Beograd, vsako leto za cel mesec na morje, čim več v tujino, na zahod; že zaradi zahodne usmerjenosti, ki je nekaj pred tem prišla v modo.

Ker ga je iskala, moža — ga je tudi našla, s še kar čedno plačo in z avtom, ki jih takrat še ni bilo na pretek ko dandanašnji. In še dober avto je imel. Fant je bil v policijski službi, kamor je prišel naravnost iz partizanstva, pa imel srečo, da se ni prej oženil (v partizanih je bil še premlad), pa je tako zdaj lahko začel pri Ann. Opletal se je toliko okrog nje in tako nesrečno, da se je ni več mogel znebiti, ko je odkril njeno nprav: Ann je spet posegla po strupu.

Rado je bil takrat še pravi idealist, njegov položaj pa je tudi bil tak, da ni potreboval v svojem življenju nikakih spotik in sramot: ko so mu Ann rešili v bolnici, kamor jo je odpeljal s svojim avtom, ker se je zastrupila v njegovi navzočnosti, se je v dveh tednih poročil z njo. Ann je sedla v avto, ko da se je rodila v njem, celo voziti se je naučila nekje kar gredoč. »Poslej, kadar kam pojdeva, bom jaz vozila,« je rekla pomenljivo. Rado je skoraj že kar tisti dan dognal, da ni predal Ann le krmila pri avtu, pač pa tudi krmilo svojega življenja. Ampak Rado je bil takrat še vedno idealist, kar se tiče socializma, nikakih sramot in spotik ni potreboval pri svojem položaju, še manj v svojem življenju.

»Moje starše obiščeva,« ji je rekel po nekaj dneh zakona. »Gotovo si želijo, da te spoznajo.« Povabil ju je sicer na poroko, a sta se, ker je mati bila ravno bolna, odrekla tej sreči. Potem se je sprostil v pripovedovanje spominov nanju, na svoja otroška in partizanska leta, misleč, da ju bo občudovala, kakor ju je on: »Za časa bojov sem moral delati v Trstu, skoraj še otrok. Trst sem dobro poznal, še otročka sta me oče in mati često vzela s seboj v mesto, potlej pa sem tam tudi študiral. Stari,« Rado se je nasmehnil ob spominu na svojega očeta, ki mu je vedno rekel le »stari«, ker sta si oče in mati rekala vedno le »stari« in »stara«, »mi je postal za kurirja, stara pa ravno tako, ko se tega niti zavedala nista.« — »Reče se — mama in očka, oči, ati, pač nekaj takega,« je popravljal Ann. »V olikani družbi ne bomo govorili ko na kmetih.« — Za čas se mu je ustavilo. Rekel je mrko: »Saj te menda ne mika, kar ti pripovedujem?« Užaljeno se je še posmehnil: »V slovnici nisem bil nikdar posebno doma. Slovenske nekoč sploh nismo poznali.« — Kar trdo ga je zavrnila: »Pa pripoveduj brez slovničnih pravil, magari tudi o svojih ,starih', če drugega ne znaš.« —

»Z umetnostjo se nisem nikoli ukvarjal. Kar tako sem prebiral knjige, poslušal muziko, gledal slike — ne vem, zakaj. Tudi zaoliko ni bilo nikdar časa. Nisem pa pozabil in tudi nikdar ne bom, da sta stara dva dan na dan zame vtikala svojo glavo v zanko, celo še potem, ko so me ujeli, zaprli in sta me reševala. Cetudi mi ne bi bila roditelja, bi jima moral biti večno na dolgu.« — »Moji starši niso bili junaki,« je rekla posmehljivo. »Moralimo živeti na Štajerskem. Junaštvo ni dano vsakomur.« — »To ni junaštvo,« je zamrmral. »Ljubezen — rada sta me imela.« — »Ne vem, zakaj le si se potem poročil z menoj, ko ti je njuna ljubezen vse.« — »Razumi me vendar —,« je zaprosil. »Tudi tebe bosta imela enako rada, boš videla!« ji je obljubljal. — »Čemu le?« se je posmehnila. Kljub temu jo je odpeljal k svojim staršem, daleč na Kras, od koder je bilo tako lepo videti na morje in na Trst. »Škoda,« je rekla, ko je za čas ustavila avto na cesti, in ko ji je razkazoval veliko mesto v polkrožnem zalivu, in sonce nad morjem, »da nimava potnih listov. Raje bi šla v Trst. Po Italiji. Kam daleč —«

Ampak takrat je Rado bil še ves nor na svoja dva »stara«, čeprav je noro rad imel tudi svojo lepo komparativistko; morala je zapeljati pred domačo hišo.

Hiša je bila kakor vse na Krasu, kamnita, v nadstropje, krita z žlebičasto opeko, obteženo s kamenjem proti burji. Kraško sonce jo je žarko objemalo. Le nekoliko nereda je bilo naokrog, za kar je sin dejal: »Na, stari pa danes spet ni pometal pred hišo.«

Ne, ni bilo pometeno, pred pragom pa je ležal že osiveli, krastavi psič Figaro. Ležal je na tem soncu, kdaj pa kdaj čez dan bevsknil, če so mu mulci nagajali ali pa se mu je kakšna kokoš nevarno približala in v pomoti kavsnila po krasti na njegovih uhljih in nad obrvmi. Toda planil ni nikdar proti nikomur, le spremestil se je na kamniti plošči godrnjaje kot kak resnični starček.

Težko je reči, kaj je bilo krivo zdaj — bodi da mu je Ann zaslonila sonce, ki se je grel na njem, bodi njen pogled, zarentančil je, nato pa se sunkoma pognal proti njej; in če Rado ne bi preprečil, bi najbrž bila nesreča tu.

»Prókleti pês!« je vzkliknila v neki grozi zahodno orientirana komparativistka, poskočila, pa že tudi sunila z nogo in zadela nesrečnega Figara. Naglašala je prav po štajersko: prókleti, e pa izgovorila sila široko; pa saj je tudi sklanjala besedo pês — pêsas — pêsus. Nakar je rekla zahtevno: »Jaz se odpeljem. Ti pa se vrni, kadar hočeš. Z mano tako ne greš?« Prav hotela je oditi sama, Rado se je moral do kraja ponižati s prosjačenjem, da je ostala. »Ampak tega pêsas boš ubili, rečem.«

Tisti dan ga niso ubili, je pa zato ta pês ubil njim cel večer, sploh srečanje. »Kaj bi,« je rekel »stari«, ko sta s sinom spregovorila o tem osivelem, krastavem Figaru, »toliko let — in še v najtežjih časih nama je delal družbo. Vojko« —

vaški lovec — »ga je že vzel s seboj, na vrvici. Stara je jokala. Srce mi je kar trgalo, najraje bi zdrvel za njima. Ampak še preden sem se odločil, je pes z vrvico vred že bil doma, Naj pa umre od starosti.« Potem je še dodal z grenkim nasmeškom: »In tako sama sva ... kar skoraj celo življenje sama.« Rado ga je razumel. Ampak — Rado je imel ženo, inteligentno, lepo — vse jo je občudovalo, moški poželjivo gledali za njo; kar naprej je moral biti na preži zastran nje. »Stara dva me bosta razumela,« si je dejal v brezupni stiski. »Vedno sta me razumela.« — »Ne žalita mi je,« ju je zaprosil, ko so za časek ostali sami. »Saj je dobra ... v bistvu, po srcu je dobra ženska, morda nekoliko razvajena. Zavidajo mi jo,« se je žalostno nasmehnil.

»Saj, saj,« je kimal oče, pogledal mater, spet pogledal sina. »Lepo po štajersko izgovarja pês in prókleti, a ne stara?« Nato je dodal vdano: »Poglavitno, da si ti zadovoljen, srečen z njo. Midva bova že kako. Saj so bili na svetu mnogo hujši časi, pa je šlo, a ne, stara?«

»Šlo, stari, kaj bi ne. Pojde tudi zdaj.«

Ampak zjutraj, preden sta se odpeljala, je Ann dejala Radu: »Povej jima, tema starima — če bosta prihodnjic še imela tega krastavega pês, ne prestopim več tega praga.« Celo uro sta zavlekla z odhodom, zgolj zaradi tega, ker si je Rado nabiral poguma, da je svojima starima povedal z neko ihto:

»Mislim, da bi Figara le morala dati ustreliti ... star je, lahko se ga loti steklina ... In krastav je ... Ann pravi, da je ne bo sëm, dokler bo tu ležal ... kaj hočemo.« Nebogljenost je zganil z rameni, nato se nebogljenost in zgubljeno poslovlje od njiju, Ann pa je komaj zapela hinavsko »na svidenje«.

Star, naglušen, ves krastav je Figaro ležal cel dan na soncu, niti bevsknil ni, tudi jesti ni prosil, ko da je vedel, da stara dva premišljujeta zgolj o njem in se odločata.

Premišljala sta, se odločala. Šele ko se je zvečerilo in je zunaj postajalo hladneje, in ko je stara že pripravila zanju večerjo, je nalila tudi za tega »pês« v njegovo skodelo in mu postavila na staro mesto, ga gledala, krastavega, osi-velega, pa se ga nato dotaknila z roko in rekla:

»Ti kar jej, Figaro. Bomo že kako.« Ker je čutila za seboj možovo navzočnost, je rekla, ne da bi se obrnila: »Pred mojo smrtjo ga ne smeš dati ubiti. Potlej —«

»Potlej — —« je potrdil oče, nato pa se drobno nasmehnil: »Ampak kako po štajersko je rekla: prókleti — in pês —«

»Ubogi Rado,« je tedaj zamrmrala mati. »Lepa je, ampak srce ima tako strašno hladno — zeblo ga bo ob njej.«

Dolgo dolgo zatem, morda čez pol leta se je Ann spomnila in vprašala Rada: »Res — sem te že hotela vprašati — ti stara dva kaj pišeta?«

»Pišeta,« je zamrmral.

»Sta že dala ubiti tistega krastavega pësa Figara, ali po kateri operi ste ga že klicali?«

»Ne vem, nič ga ne omenjata. Ampak oče piše, da si je mati zlomila nogo in da bi bilo dobro, če bi jo pogledala.«

Bilo je, ko da se je komparativistka zamislila. Pa se ni, ker je to bilo naporno. Odgovor je že imela pripravljen, le zavlekla je z njim: »Pa pojdi in jo poglej.«

»Če bi oba,« je zamrmral proseče in jo pogledal: tako srčno je želel, da bi se spravili, da bi vsaj malo imela rada njegova stara dva, in da si hkrati njegova stara ne bi mislila, kako je nesrečen ob prelepi Ann. Ampak na odgovor je moral čakati dobrih štirinajst dni, ko si je Ann zaželela potovanja: »Nisi rekel, da si je stara zlomila nogo? Kaj pa, če bi jo le pogledala. Da ne bosta mislila, da nočeš.«

Ker je sama vozila, je vozila tako naokrog, tako lepo, da sta šele na večer prispela pred njegovo rojstno vas, pa še tedaj se je spomnila: »Veš kaj, Radek — vaša stara zagotovo otepata kakšno kraško polento. Nič mi ni zanjo, danes pa zares ne. Ne bi kje povečerjala?«

Stisnil je ustnice pa dejal tiho, z bolečino: »Pa dajva.« Nakar sta kar dovolj pozno prišla domov, ko sta se že stara odpravljala spat.

»Oh, zdaj pa nimava nič večerje,« je rekla mati. »Če vama stari napravi kakšna jajčka?«

»Nič,« je rekla komparativistka. »Sva kar gredoč povečerjala. Saj niste vedeli, da prideva, kako le bi se pripravili?« Nato je dejala možeku — pred drugimi je vedno rekala: možek — »Oh, Radek — tako sem zbita od vožnje. Jaz bi kar šla spat, vi pa se pogovorite. Kar naklepetajte se nekoliko.« Skušala se je nasmehniti. »Oh, saj res,« se je spomnila. »Kaj pa noga? Nisva mogla prej priti. Pa saj — tu tako le zdravnik lahko pomaga, a ne? No — lahko noč.«

Vendar se je pri vratih obrnila pa kar od tam vprašala: »Kaj pa — pësa še imate? Nisem ga videla.«

Stara dva sta se spogledala, bežno pogledala tudi sina, ki je bil ko na trnju, nakar je oče dejal: »Še kar živi... kar živi.«

»In krastav je še tudi?«

Spet sta se stara spogledala, pa se tudi nasmehnila, oče pa je še dejal: »Vedno je krastav — zacelijo se mu, pa se spet napravijo kraste. Lovec Vojko ga je že dvakrat vzel s seboj, pa so ga otroci rešili. Nagajajo mu, lovcu. In Figara dražijo.«

»Ampak sem rekla — ubiti ga morate dati. Ne bom več prišla. Ne maram takih krastavih pësov.« Z jezo je odšla v moževo sobo, ki ga je še vedno čakala.

Kakor nalašč je tedaj popraskalo po durih. Nesrečni krastavi Figaro je hotel k njim v kuhinjo. Gledal jih je, ko da se hoče z njimi pomeniti, posebej si je ogledal Rada, celo pomahal z repom: očitno ga je prepoznal. Nato pa je odšel k štedilniku, si ogledal prostor, se vlegel in nato obvisel za čas na ljudeh, teh njemu najbrž hudo dragih ljudeh, pomahal spet z repom, ko da hoče reči, da bo čisto čisto miren, tih — nikomur v napotje.

Tedaj je stari dejal, ker se mu je zdelo, da vsaj on mora nekaj spregovoriti, pri tem pa je očitno mislil snaho: »Še vedno reče tako lepo po štajersko — pês.« Nasmehnil se je.

»Še vedno,« je prikimala »stara«. Nakar niso več spregovorili nobene besede.

In tako je bilo še kar dve leti, vedno enako, ker je nesrečni krastavi pes še vedno živel, čeprav že nazadnje skoraj čisto slep, očitno pa že brez zob, ker jedel je lahko le še mleko in juhe. A kaj — nazadnje ga niti lovec ni več hotel vzeti s seboj: »Saj bo menda ja crknil?« je rekel. »Škoda naboja. In navsezadnje — najbrž ga ne bi mogel ustreliti.« Pa še ime je spremenil: rekali so mu kar — pês, v šali celo prókleti pês. Ker resnično — kakšen Figaro pa je še bil to? Saj niti ni več zmozel bevskanja, kar renčal je še, če je zagledal senco; kaj drugega ko senco pa že ni več videl.

Ampak živel je kar naprej, prelepi komparativistki navkljub.

Ne pa tako »stara«. Zbolela je, oče jo je naposled, ker je začela naglo hirati, odpeljal k zdravniku, ta pa jo je po pregledu poslal v Ljubljano v bolnico, »na pregled«, na neki oddelek, ki njegovega imena pri najboljši volji nista mogla izgovoriti.

A izgovorjava, nesrečno ime je postranska stvar, kar koj sta dognala, da gre za raka. Rak pa je pomenil smrt, vendar iz medsebojne obzirnosti in skoraj štiri-desetletne skupne življenjske poti o smrti nista spregovorila, le urejati sta začela stvari, posebno »stara« je kar naprej nekaj naročala. In ko ji je on rekel — »To boš ti sama, ko se vrneš,« — je vzdignila roko in dejala: »O tem ne bova. Že vem, kako je. Domov pojdeš, glej, da bo vse v redu.«

Se je pa oče še v Ljubljani spomnil na njenega stričnika Borisa, ki jih je študent, a tudi že v službi rad obiskoval: vesel, zdrav fant, ki je znal toliko smešnih povedati. »Teto sem ti odpeljal v bolnico, na oddelek, ki ima tako zverženo ime — no, jo boš že našel, če bi že kdaj utegnil, in če bi se ti glih dalo. Reva je, bo kar imela raka, že vem. To pa veš, kako je s takimi — — « In stric se je nasmehnil žalostno, da se žalostneje ni mogel. »Toliko veselih si znal vedno povedati — no, pa še zdaj kakšne naberi — zanjo.«

»Bom, stric, pojdem. Bova že kako — nič skrbi.«

»No — da le. Saj razumeš — «

A še v Ljubljani je napisal pismo sinu in mu povedal, da je z materjo najbrž hudo. Na oddelku je, ki njegovega imena ne zna napisati, po domače pa se stvari reče rak. Jo bo že našel. »Želi si te, zelo.«

Sin je pismo dobil, ko ga je že Ann prebrala. »Mater bi morala obiskati,« je rekel skoraj kar plaho, vsekakor pa hudo ubogo. In rekel je »bi morala«, ne pa »bova«.

Ann je premišljala, vsklajevala neke svoje stvari. »V nedeljo ne bo nič,« je naposled rekla. »Poti v Zagreb ne bova prelagala. Saj ne bo tako hudo. Stari pretirava. Prihodnjo nedeljo pa se lahko odpeljeva na Gorenjsko, pa spotoma še pogledava k njej.« Ann svojih odločitev ni nikoli preklicala.

Ampak tudi tisto prihodnjo nedeljo je vse storila, da sta prišla k njej le za zadnje pol ure odmerjenega časa za obiske. Si vendar ne bo kvarila kosila v restavraciji, a ne? Kupila je pomaranče, piškote in nekaj rož.

Mati ni bila sama — sedela je na postelji, poleg na stolu je sedel Boris, ženske na sosednjih posteljah so bile obrnjene k njima: Boris je take pripovedoval, da so se ženske smejale na ves glas. Na mizici pa sta imela z materjo buteljko vina. »Saj sem rekla,« je siknila Ann Radu, ko je zagledala vse to — tudi buteljko vina. »Ti pa — rak, umrla da bo!« Na srečo so se ženske ravno smejale in je ni nihče slišal.

»O!« je vzkliknil Boris, ki ju je prvi zagledal. »Obisk!« In že je skočil po stole. »Prosim, prosim — sedita vendar.«

»O — bova kar stoje,« je odvrnila Ann z ljubkim nasmehom. »Bojo že menda zaprli — Sva se zamudila — defekt, nikamor ne moreš. — Neke pomarančke sem vam prinesla, piškotke — smete? In rožce.« Stopila je do omarice, položila vse nanjo, pa se že spet odmaknila.

»Lahko ponudim kozarec vina?« je rekel Boris. »Ampak bomo morali vsi iz enega kozarca.«

»O — najlepša hvala,« je rekla Ann ljubko. »Jaz ne pijem. Rado pa tudi ne bo — vózi. Bi lahko prišlo do nesreče.«

»Ne — ne bova,« je rekel tudi Rado.

»Bova pa kar sama, a ne, teta?« je rekel Boris, nalil najprej njej, in ko je izpila, še sebi.

»Tako sem se bala,« je rekla Ann, prav iz srca je rekla, kakor je vedno govorila iz srca, »da bo kaj hudega, pa vidim — o, saj ste kar dobri, dobri,« je zapela.

»Saj res — oče me je čisto preplašil,« je rekel sin. »Kaj pa pravijo zdravniki?« Mati in stričnik sta se spogledala, pa je potem odvrnila:

»I — kaj,« govorila je kar vedro, »pregledujejo. Še nič ne vedo, le da ne bo nič hudega, so dejali. Še kak dan, morda dober teden.« Potem se je spet obrnila

k Borisu in mu rekla: »No — tak pripoveduj mi.« Ženske so se spoštljivo umaknile, nekaj mučnega je zavelo po sobi — večno to spraševanje: »kaj pravijo zdravniki,« njim, na smrt obsojenim, kjer pa se vsakdo krčevito oklepa tega svojega bornega življenja, verjame zase, da bo on vendarle ostal. »Pripoveduj,« zaprosi mati znova, le da tokrat tiše, z očmi obvisi na stričniku — s sinom je opravila, odmika se ji s to svojo nesrečno Ann.

»Enega še spijsa prej, teta, potlej pa — ne vem, če sem vam že pripovedoval tiste o Črnogorcih.« Kar smeh mu uide. Seže po kozarcu, ko mati svojega izpije. Nič ne izbira, Ann navdaja groza — kar naprej se ji vsiljuje prisposoda s tistim krastavim pèsom Figarom. Smrt gleda iz nje in oni tam pije iz istega kozarca. Ona se smeje, na zmeni se več ne za Rada ne zanjo, posluša vice, tudi druge ženske se primaknejo, smejejo se, smejejo se in Boris pripoveduje, strašno — ko da so se tu zbrale te ženske, da bodo poslušale šale, dovtype, vice.

»Pa saj to je strašno!« nepričakovano zastoka, skoraj že kar zakriči Ann. »Ti — neslani vici. Strašno!« Zagrabi Rada za roko: »Pojdiva. Saj vidiš, da naju ne potrebuje. Ne ne — in pomarančke sem ji prinesla, piškotke, — še pogledala jih ni. Vino pije —«

Rado pogleduje na uro, odloča se. Večno se bo odločal in vedno se bo odločil za Ann, že zastoka z obupom v srcu: »Saj naju ne potrebujete? In ura je — strežnica prihaja — Bova že še pogledala sem, če boste še kak čas tu. Pa saj je zdravnik rekel, da pojedete domov? Nekoga še morava obiskati, potem pa domov — zjutraj imam službo —«

»Čudno,« je vzdihnila mati, ko je potem Boris pospravljajl steklenico in se poslavljal, »da ni vprašala po pèsu. Tako lepo po štajersko izgovarja tega pèsu, tako ljubko, fletno —« Mati se grenko nasmehne pa doda z žalostjo: »Nikoli ne bo spremenila govorice. In on je tako srečen, da jo lahko ima rad. Dobro, da ni bilo starega tu. Gotovo bi bil žalosten. Vedno ga je imel rad —«

»Oče sina ali sin očeta?«

»Oh, kako si grd, Boris.«

Nakar je Boris zamodroval: »Vsakdo ima koga rad, ali pa kaj, teta. In to je najhujše. Ampak brez tega ni moč živeti — — prazno, nesmiselno.«

»Ne,« je zakinkala mati z glavo. »To je tisto — rad imeti nekoga, nekaj — vseeno — Ampak ti me le še kaj poglej, morda jutri še ne bom mrtva, Boris, kaj?«

»Upam, teta, da še ne. Bom prišel z novimi vici!«

Nakar sta se oba zasmejala in si stisnila roko.

Najbrž mati ne živi več, najbrž tudi tisti prókleti pès ne živi več. Mogoče živi oče, »stari«, najbrž živi tudi Boris, vsekakor pa živi Ann, ker takale Ann je v nečem neumrljiva.

Krakarjev »Cvet pelina«

Boris Paternu

Lojze Krakar (1926) sodi v tisto pesniško skupino ali generacijo v ožjem pomenu besede, ki je svoj prvi ustvarjalni zagon vidneje uveljavila v začetnih povojnih letih. Njegova prva zbirka *V vzponu mladosti* (1949) stoji tako rekoč na zaključku tiste lirike mladega povojnega rodu, ki je glavne inspiracijske pobude našel še v dveh velikih družbenozgodovinskih témah: v dogajanju vojnih let (pri Krakarju taboriščne teme) in pa predvsem v množičnih akcijah povojne graditve.

Osrednji tok slovenske poezije se je takoj nato vse bolj razločno, čeprav postopoma, obračal v novo smer. Najbolj splošne značilnosti tega razvoja so naslednje: ukinjanje premočrtne skladnosti med pesnikovim subjektom in novo družbeno ter življenjsko stvarnostjo; razmerje ostaja sicer intenzivno, toda pomika se na novo raven; med pesnikom in »družbo« se odpira življenjsko resnična dialektika protislovij, disonanc, spopadov itd., ki pa se vse bolj umika v pesnikov osebni svet, v lirske prostore njegovih subjektivnih emocij in vizij. Vzporedno s tovrstnimi idejnimi procesi potekajo zvečine tudi stilni premiki, in sicer od tradicionalne poetike realizma in romantike proti bolj sproščeni, modernejši poetiki, ki se opre najprej na neoromantična, zatem na ekspresionistična in naposled predvsem na surrealistična stilna izhodišča ter jih razvija v nove ter individualno različne možnosti. Ta proces teče in se pogloblja skozi vsa petdeseta leta. Najbolj viden je v liriki mlajše in srednje generacije, na svoj poseben način in razmeroma zlahka pa navezujejo nanj tudi starejši predstavniki predvojnega ekspresionizma. V različnih variantah traja in celo prevladuje še danes, čeprav so že otipljive nekatere njegove krize in prav tako notranje antiteze.

Med Krakarjevo prvo in drugo pesniško zbirko (*Cvet pelina*, izšla 1963 z letnico 1962) stoji torej celo obdobje, v katerem je naša lirika napravila nenavadno močan obrat, dolgo in razburljivo pot, pa tudi v kvalitetnem pogledu pomemben razvoj. Na Krakarjevo mesto sredi tega dogajanja nas opozorita že dva čisto zunanja pojava. Prvi je v dejstvu, da je njegovo pesnjenje v tem času doživljalo znatne prekinitev, najbrž celo krize, in se ni tako zlahka (kot npr. Kovičev) vključilo v novi tok. Po drugi strani pa je bil Krakar kot človek in pesnik odprt protislovjem časa in je po svoji notranji nujnosti prej ali slej moral kreniti v nova doživetja, z njimi vred pa tudi v novi izraz. Ta premik je na prvi pogled viden že v velikem vsebinskem razponu, ki stoji med naslovoma njegove prve in druge pesniške knjige: tam še premočrtno napet, programsko glasen in optimističen »vzpon mladosti« — tu zadržan, notranje mnogo širši

in protislovnejši »cvet pelina«. Poleg avtorjevega lastnega razvoja in splošne preusmeritve slovenske lirike po letu 1948 pa je treba upoštevati tudi njegovo intimno srečanje z moderno poljsko poezijo, ki nam jo je predstavil v obsežnem izboru in zelo prizadevnem prevodu (*Poljska lirika dvajsetega stoletja*, 1963).

Pozornejši pregled nove zbirke pa nam mimo teh zunanjih znamenj pokaže, kakšna je bila v resnici Krakarjeva pesniška pot iz preteklosti prvih povojnih let v neposredno sodobnost. Čeprav zaporedje petih ciklov, ki jih vsebuje *Cvet pelina*, ni kronološko, temveč tematsko, lahko iz različnih idejnih ploskev vendarle ugotovimo njihovo notranjo sovisnost in razvojno zakonitost.

Prvi cikel *Auschwitz* kaže še najmočnejšo kontinuiteto s Krakarjevo poezijo prvih povojnih let. Ena izmed pesmi je celo ponatisnjena iz prve zbirke (*Pesnikovo drevo v taborišču smrti*.) Novost »lagerskih« motivov pa je v splošnem ta, da so miselno bolj poglobljeni in doživeti iz sodobne zgodovinske razdalje, tako da teže v izrazito aktualistično poanto. Toda kljub temu je globlji idejni svet pesmi o nacističnih taboriščih smrti toliko jasen in po svojih notranjih polih toliko preprost, da se v ničemer bistvenem ne oddaljuje od njegove nekdanje poezije te vrste. Vse mejne točke v ustroju taboriščne slike sveta so skrajno nazorne: na eni strani zverinsko organizirano nasilje, ki si je pri lastilo popolno zgodovinsko pravico ubijanja, na drugi nemočne množice nedolžnih žrtev — »polmrtva raja, zgažena do tal«. Idejna orientacija pesnika, ki je v občutljivi mladosti moral kot žrtev skozi ta vojni pekel, je čisto jasna: na eni strani do dna ogorčen protest, na drugi sočustvovanje in ljubezen do trpečih ter pobitih. Tako se njegova doživljajska dinamika strne v polno dvojnost mržnje in ljubezni. V pesmi *Pepel na zvezdah* ga npr. najdemo v značilnem doživetju, ko »moli kletve« nad pepelom mrtvih in nad grobom svoje ubite mladosti. Toda ta paradokсна strnitev molitve s kletvijo v resnici ni pravi paradoks. Vsak pol čustva ima namreč svojo situacijsko utemeljitev in zgodovinsko logiko, je docela razumen, smiseln in daleč izven »modernistične« alienacije ali absurda.

Tudi sicer je Krakarjev svet taboriščne groze v svojem bistvu perspektiven in izven resnične človeške porazenosti. To stanje se ne kaže samo v nenehnem poudarjanju protesta in upora, temveč tudi v zavestni, programski veri, ki se opira na množice. Usodo zasramovanega in s kamenjem pobitega pesnika (nekakšnega taboriščnega Kristusa), konča takole:

Zasulo ga je kamenje. Telo je
zgorelo v prah. A veter je raznesel
kot dobro vest čez svet njegovo pesem,
razdrobil jo v semena in jo seje
v vsa srca, ki še niso trhle veje
in njihovim življenjem smisel daje
upor. Upor, ki se mu pravi pesem.

(Balada o liričnem uporniku)

Seveda se tu nekje začnemo srečavati s tistim, kar Krakarjevo taboriščno poezijo resno ogroža. Dokler namreč njegovo doživljanje ostaja v mejah neposrednega osebnega pričevanja, včasih celo lirskega popisovanja, je kljub patosu

pristno ter učinkovito. Kakor hitro pa prestopi v idejni mitos ali program, postane preveč racionalno in hkrati retorično. Prav na takih mestih tudi njegov izraz rad zdrsne v abstraktno umovanje ali v alegorijo:

Sključen spomin prihaja
na grob ubite mladosti.

.

Ob grobu sedi neizljubljena
prva ljubezen,
podobna starki, ki moli.

(*Pepel na zvezdah*)

Z enim in drugim se vse preveč čuti racionalistična konstrukcija, ki razkraja ravnotežje doživetja ter izraza, oziroma je že posledica te razbitosti. Skratka, v svojih taboriščnih motivih je učinkovitejši takrat, kadar je bolj oseben kot splošen, bolj konkreten kot abstrakten, bolj aktualistično izostren kot zgodovinsko filozofski.

Krakarjeve taboriščne teme imajo še neko lastnost, ki jih veže na bolj ali manj splošno lirsko tradicijo prvih povojnih let. Po svoji osnovni težnji so namreč te pesmi obrnjene izrazito navzven, v široko komunikacijo. Zato je v njih zelo vidna tista stilna plast, ki bi jo lahko imenovali recitativno. Očitna je tudi v zanosnih, razmeroma obsežnih ritmičnih lokih dikcije in še posebej v eksklamacijah. Posamezne izrazne in ritmične vzporednice kažejo včasih na poznega Župančiča in na Mateja Bora. Pesnikov kitični sistem in njegovo razporejanje vnanjih ter notranjih rim prav tako lahko uvrstimo v tradicionalno poetiko, kakršna je prevladovala v prvem obdobju povojne lirike.

Ni slučaj, da je taboriščna tematika postavljena na uvodno mesto nove pesniške zbirke. Gre za neko primarno doživetje, ki je še vedno prisotno v samem jedru pesnikove duševnosti in tako rekoč nenehno mobilno:

Se vedno kri moja je živa
in živa še sleherna kaplja,
ki tu je ostala ... kot živa
je mina, pozabljena v travi,
da sproži se v hipu ...

(*V Buchenwaldu, 1960*)

Ta primarna sestavina pa ni samo spomin in tudi ni neko parcialno psihično dejstvo. Saj se razrašča daleč preko svoje ožje (taboriščne) tematike in znatno oblikuje Krakarjevo doživljanje sveta sploh. Idejni ustroj njegove ostale poezije — poezije na čisto druge življenjske teme in dileme — namreč kljub vsem spremembam kaže neutajljive obrise avtorjeve »prvotne«, v vojni dilemi utrjene orientacije v svet. In prav ta zveza nam odpre pot v razumevanje vseh tistih posebnosti, ki so značilne tako za Krakarjevo razdaljo do novega toka slovenske poezije po letu 1948 kot za njegovo svojevrstno vključitev vanj.

Drugi cikel z naslovom *Kolodvorska restavracija* predstavlja Krakarjevo vključitev v življenjsko disonanco, deziluzijo in »idejno krizo«, ki je zajela liriko

po njenem »optimističnem« vzponu. Zadošča navesti samo nekaj mest, da v vsej nazornosti spoznamo depresijo, v kakršno se je zapletel avtorjev odnos do sveta potem, ko je pustil za sabo graditeljsko pesnjenje na témo: svet-cvet, mladost-radost:

Zaplel sem se s svojimi sanjami,
o bog, s temi belimi sanjami,
visokimi tja do neba,
kot jelen z rogovi ponosnimi,
z rogovi kot himna zanosnimi,
med trnje in grmje sveta. (Krik)

In spet je, kamor stopiš, mrzel led,
v ledeni led zakameneli svet.

Ljudje ta čas smo in te čudne čase
zariti kakor polži slednji zase
globoko s sabo v svoj samotni kot;
kdor zdaj še misli kaj, ta misli nase
in vidi le še svojo ozko pot,
da mu ne zdrsne kje in kje ne vda se.

Kak čuden dan in kakšen pukljast čas!

(Zimska nedelja)

To je že ostra antiteza poeziji, ki jo je v zanosu kolektivnih graditeljskih akcij in velikih perspektiv pisal mladi Krakar. Odtujevanje posameznika in skupnosti pri njem temelji na razkranjanju združujočega ideala in vidnemu ukinjaju jasne perspektive v bodočnost:

A kaj bi zdaj s sanjami — kaj bi s cekini
na mrtvem otoku sred mrtvih ljudi!

(Tvoje oči, Marija)

A čas stoji, kot bi obstal za zmeraj,
ko da več sam v meglo ne ve poti.

(Zimska nedelja)

Mi tu kot v temnem živinskem vagonu
bolni jetniki v neznano gremo.

(Kolodvorska restavracija)

V skladu z novim doživljajskim tonom, ki je zavladal nad Krakarjevo liriko, se občutno menja tudi njegov izraz. Iz zanosa pade v melanholijo, iz recitativno napetih ritmičnih lokov v krajšo, odsekano pripovednost, iz abstraktnih vizij v konkretno nazornost, iz programskih tez v negotovo misel.

Vendar je značilno, da znotraj Krakarjeve depresije žive močne protisile, ki mu nikakor ne dopuste popolnega zlitja, popolne indentifikacije s položaji nje-

gove nove resnice, niti z usodo bohemske izgubljenosti ne. Celo patos iluzij dejansko obstaja še naprej, le da ukine zunanje kretnje in se potaji v melanholijo, sočutje ali celo zastirto sentimentalnost. Njegova iluzija kljub vsemu ostaja, le da se obrača od zgodovinskih množic k posamezniku. In sicer v dveh variantah. Na nekaterih mestih dobi neoromantično obeležje »lepe duše« sredi umazanega sveta (*Tvoje oči, Marija*), torej nečesa, kar išče stik z mlado »moderno«. Drugje — in ta pot je za Krakarja bolj značilna — pa se z ostanki iluzij obrača k bolj konkretnemu, malemu ter zavrženemu človeku:

Tukaj je zadnja postaja Ljubljane,
kadar prehodiš vsa pota noči,
tu srečaš v bratskem objemu pijane
cipe, poete in zgledne meščane,
tu kot v peklu ob tej uri so zbrane
duše zgubljenih ljudi.

Vsi smo tu pravzaprav strašni berači,
brez idealov, žena in boga,
večni bohemi in večni nergači,
žejni življenja in lačni srca.

(*Kolodvorska restavracija*)

Krakarjevi izgubljeni, sentimentalne prostitutke in druge nočne eksistence nosijo v sebi vsak svojo noto prave človečnosti in nepotešene žeje po »koščku srca«. Realistični vrh je ta predstava o dobrem človeku dosegla v *Osmrtnic računovodji Petru Pertotu* (pesem je v naslednjem ciklu zbirke), kjer je z učinkovitimi črtami zarisal življenjsko tragiko družbeno neznatnega, vedno podrejenega uradnika, ki pa nosi v sebi veličino zvestobe in preproste čistosti. Skratka, Krakarjeva depresija, s katero se priključi splošnemu razvojnemu toku naše lirike petdesetih let, se iz disonance med »sanjami« in »resničnostjo« rešuje v romantično realistični humanizem, na dnu katerega živi čustveno močna iluzija ter vera v malega in odrinjenega človeka.

Ob tem izidu pesnikovega notranjega spopada, ki je razmeroma preprost in rahlo zožen, seveda ni moč prezreti idejnih niti, ki vodijo tja v izhodiščno obdobje njegove lirike. V obdobje, ko so bile meje med človečnostjo in nečlovečnostjo, med ljubeznijo in mržnjo, med dobrim in zlim še čisto jasne in pregledne. Zakaj jasne in pregledne ostanejo kljub vsej svoji relativizaciji ter prenosu v drugačno motiviko tudi zdaj. Vera v apriorno človečnost je v njegovi liriki res izgubila družbenozgodovinska tla, toda sama po sebi se je ohranila in preselila v vizijo iztirjenih, a »dobrih src«.

Tak idejni položaj že sam po sebi nakaže tudi glavne možnosti in smeri kvalitativnih padcev, ki so v obravnavanem ciklu včasih precej vidni. Gre za spodrsrljaje v tradicionalni sentimentalizem ali za tožeče komentiranje.

Kljub dokaj vidnim posebnostim Krakarjeve poezije, ki je nastajala onstran »vzpona mladosti« in predstavlja njegov premik v deziluzionistično obdobje, je na njej več bistvenih lastnosti, ki jo vežejo na poezijo »štirih«, kakršna je bila tja do srede petdesetih let. Našli bi lahko vrsto doživljajskih pa tudi mo-

tivnih stičišč zlasti z Menartom in Kovičem, mestoma pa tudi s Pavčkom in Zlobcem. S Kovičem sta si včasih blizu tudi v tem, da sta za svoje melanholične slike puste vsakdanjosti našla oporo ali asociacijo ob tesnobno realistični liriki tridesetih let, npr. pri Klopčiču. Posamezne reminiscence pa vodijo tudi k Golji.

Tretji cikel *Proda se pesnik* predstavlja v glavnem naslednje obdobje Krakarjeve lirike, ki pa je tesno povezana s prejšnjo. Disonanca med pesnikom in resničnostjo je namreč še vedno poglavitna téma izpovedi. Vendar se avtor z neko posebno in prepričljivo močjo trga iz melanholije in izgubljenosti. (Rahli premiki v notranjo emancipacijo so se pokazali že v prejšnjem ciklu, npr. v pesmi *Konec februarja* in v *Kasarniški liriki*.) Osvobajanje gre v dve smeri. Ena vodi v suveren, satirično zbadljiv in realistično nazoren humor, ki meri predvsem na položaj pesnika v moderni »tehnizirani« družbi. Cikel se začne z verzi:

Podpisani književnik Lojze Krakar
prodam talent odpadu LRS.
Zaslužim manj kot napitnin natak
in kaj mi bo le pesniški sloves.

(*Proda se pesnik*)

Obračun z ljubljansko »kulturno« klimo je prav toliko oster kot šaljiv, prav toliko težak kot lahkoten, tako da v resnici ne presega duhovitega satiričnega aktualizma (*Proda se pesnik, Kako živi zajček, O nekem mestu*), ki ga je med mlajšimi pesniki gojil tudi Menart.

Druga smer njegovega osvobajanja iz melanholične pobitosti je pomembnejša in kaže v poglobljeno ter zrelo refleksijo. V refleksiji, ki sega po večjih problemih sodobnega humanizma (npr. »kozmonavtska« tema: *Sprašujem*) in vrta v osrednja vprašanja človekove eksistence (*Levi razbojnik, Credo*). Tu mu postaja izraz mnogo bolj skop in strnjen, verz pa hkrati svobodnejši.

Medtem ko ima tretji cikel vrsto lastnosti, ki kažejo na to, da gre še za neko prehodno, razmeroma neenotno, bolj tipajoče kot trdno izhodišče, pa se v četrtem ciklu *Poldan* Krakarjeva pesem prebije do nove in tudi v kvalitetnem pogledu pomembnejše ravni.

Glavna smer iskanj gre predvsem v poglobljeno lirsko refleksijo, v kateri se avtor odločno osvobaja tradicionalne romantične disonance in se prebija v neko zrelo ravnotežje notranjih nasprotij.

Prvi verzi cikla se glase:

Odprl sem okno in v zlati
svetlobi zaprl oči (Poldan)

Motiv sončne svetlobe postane eden izmed najvidnejših medijev izpovedi:

Moje srce je prepolno sonca neznanega jutri!
Bogve, od kod so prinesli v dar mu ga zlati valovi,
zlati valovi z bremenom sončnim v neznano hiteči

(*Fantazija*)

Veliko kamenja jim dal je in otrok
in polno lačnih ust in praznih rok
in sonca dosti več, kot potrebuje
ga človek, da do groba pripotuje.

(Bela Krajina)

Nedvomno so v Krakarjevi duševni in idejni fiziognomiji že od nekdaj močne prvine svetlega zanosa, ki jih je dokazal zlasti s prvo pesniško zbirko. Toda ni moč prezreti dejstva, da se je pri novem vzponu v to smer oprl na vedri pol Župančičevega vitalizma. Ugotovimo lahko celo več stilnih oziroma metaforičnih vplivov. Vendar je Krakarju naposled uspelo, da se je srečno izvil iz sugestije velikega vzornika in rešil avtentičnost lastnega doživljanja ter pesniškega jezika. To je scela dosegel v treh najboljših pesmih četrtega cikla in celotne zbirke sploh: *Poezija*, *Autoportret*, *Hvalnica noči*.

V vsaki izmed teh treh pesmi je zmogel koncentrično strniti najgloblja nasprotja svoje resnične eksistence in jih povedati v novem pesniškem jeziku, ki se je resnično osvobodil izčrpane tradicije — oziroma njenih podaljškov — ter ujel korak s sodobno dinamiko lirskega izraza. Samo nekaj izsekov iz njegove nove lirike:

Zvečer prišijem razbite ude
k razcefranemu telesu,
pokrpam mrežo misli
in grem na lov
v morje noči.

Včasih ujamem kakšno zvezdo
in polno mrežo luskinastih sanj
in se vračam srečen.

(Poezija)

Zdajle ob enih ponoči sem kot Picassojeva slika:
oči nekje zunaj mene votlo gledajo vame
in v tole srce, ki držim ga na dlani koščene roke,
v srce, velikansko in temno kot zemeljska krogla ponoči;
vse je vijugasto v meni in vse je koničasto zunaj
in neki skrivnostni obraz z napisom »Žena poeta«
gleda od daleč iz kota kot laik na to zavozlano
in nerazrešljivo podobo z naslovom »Pesnik ponoči«.

(Autoportret)

Globoka, brezkončna noč,
začetek in konec vsega!
Bila si že davno pred mano
in večna boš jutri po meni,
bila si pred dnevom in soncem

.
Ti v meni izdolbeš prepad,
da strah me je gledati vase,
ti v meni vse strune napneš,
da pojem sam sebi kot črček,

in misli umiješ mi z roko,
da spet zelenijo kot trava —
o noč, ti začetek in konec,
ne ugasi še mojega dneva!

(Hvalnica noči)

Toda izza modernega, asociativno razgibanega izraza, ki se že močno vključuje v surrealistično tehniko, lahko opazimo docela pregleden in razumen sistem misli oziroma doživetij. Slika sveta in vrednost se zelo dinamizira, vendar se nikjer ne razbije v nespoznavnost, v popolno odtujenost razmerij ali v čisti absurd. Svet postaja »vijugast«, »koničast«, podaljšan v kozmično »brezkončno noč«, ki v pesniku »izdolbe prepad«, toda čez vso to negotovost oziroma izgubljenost teče jasna črta avtorjeve perspektive. Seveda perspektive, ki živi znotraj lirskega subjekta in se ohranja v mejah poetičnega vitalizma z romantičnim predznakom. Obstaja namreč v »školjki z biserom«, v »zvezdi«, v zelenilu »trav«, v očiščujoči »rosi« itd. Skratka, Krakarjeva pesniška vizija sveta kljub raztrganosti ohranja v sebi še sistem jasnih idejnih koordinat in otipljive miselne perspektive sredi njih. Kljub svojevrstnosti v doživetju ter izrazu se v tem delu svoje pesniške poti približuje razvojni črti, ki vodi nekje od Župančiča k Udoviču. Seveda pa je rast v to smer pogojena v njem samem. Čeprav se mu notranji red, s katerim omejuje disonančno razbitost, pomakne v docela subtilne in subjektivne prostore, vendarle ne more potajiti vzročnih zvez, ki peljejo v prvo obdobje njegove pesniške tvornosti. V obdobje taboriščne in graditeljske lirike, v kateri je bil sistem idejnih vrednot še skrajno nazoren in avtorjeva zavest s končno perspektivo vred opredeljena docela premočrtno. Prav ta mladostna zakoreninjenost in preverjenost v nekdanji totalni družbeni angažiranosti je verjetno najgloblja idejna plast, ki Krakarja (in njegovo »generacijo«) še vedno močno determinira in mu ne dopušča globlje alienacije. Zato se v tok sodobne alienativne lirike vključuje samo iz večje ali manjše razdalje in ohranja zelo vidne zveze s pesniško tradicijo.

Zadnji cikel *Ljubezen* v splošnem predstavlja slabši del Krakarjeve poezije in, kot vse kaže, odkriva predvsem ustvarjalne upade, ki so spremljali opisano pesniško pot. Tu najdemo izpovedi ljubezenskih doživetij, ki se sicer gibljejo od velike zanesenosti do velikih razočaranj in od abstraktnega umovanja do »levstikovske« dnevniske kronike, a vendarle vse prevečkrat obtiče na ravni presrečne ali prejezne čustvenosti albumskega tipa in preživelega pesniškega izraza. Sodijo bolj med psihološke dokumente o avtorju kot v krog njegovih pomembnejših umetniških dosežkov.

Problem vrednotenja v sodobni angleški literarni teoriji in kritiki

Meta Grosman-Dokler

Vsaj kar zadeva načelna izhodišča in metode je angleška literarna teorija in kritika po letu 1920 presenetljivo enotna. Nekateri avtorji trdijo, da se je po začetnih revolucionarnih spremembah na tem področju komajda kaj spremenilo. Bržkone ta trditev tudi drži, zakaj še vedno prevladujejo iste vodilne osebnosti in njihovi neposredni učenci. Toda ko je beseda o enotnosti, je treba takoj povedati, da znotraj te enotnosti obstajajo tudi pomembne razlike in razhajanja o nekaterih vprašanjih in rešitvah. Sem spada zlasti celotno področje estetskega vrednotenja, kjer so razlike tudi najbolj občutne. Razhajanja na tem področju bodo predmet našega zanimanja in zorni kot, iz katerega bomo skušali opazovati celotno dogajanje.

Ko govorimo o enotnosti angleške literarne kritike po dvajsetih letih našega stoletja, običajno najprej pomislimo na značilnost, ki je obeležila že njen zgodovinski nastanek, na njeno »antiromantičnost«. Za kaj gre, je razvidno iz dejstva, da je vsa ta smer — zdaj jo navadno imenujejo »praktična kritika« — ali pa nekoliko ožje »deskriptivna kritika« — nastala kot neka vrsta revolte na razna romantična pojmovanja prejšnjega stoletja o značaju umetnin in o vlogi umetnikov. Teoretiki in kritiki te nove smeri so odločno odklonili romantične estetske teorije, ki so pojmovalle estetsko iskustvo (ali doživetje) kot nekaj posebnega, povsem izoliranega od stalnega doživljanja. Začetnika t. im. antiromantičnega gibanja v angleški literarni kritiki sta T. E. Hulme in T. S. Eliot. Že zanju je značilno, da ju dokaj osrednje vprašanje literarne teorije in kritike, namreč vprašanje vrednotenja, ne zanima. Ta odnos do estetskega vrednotenja je ohranjen prav do danes, ko nekateri literarni kritiki tudi izrecno odklanjajo vsakršno vrednotenje. Izrekanje vrednostnih sodb po mnenju teh avtorjev ne spada v področje delovanja literarnega kritika. Ta naj se ukvarja le z deskripcijo ali interpretacijo oziroma analizo obstoječih literarnih umetnin. Literarni kritik je po tem naziranju le izurjen bralec in kot takšen v pomoč neizurjenim bralcem. Vsa pozornost te smeri je obrnjena v podrobno analizo tekstov, prav do osnovne enote — besede. Pozneje se temu pridruži še tendenca, razlagati vsako avtonomno delo kot povsem avtonomno. Ta način obravnave združuje dva elementa: tekst se obravnava kot da je sodoben, ne da bi se pri tem upoštevalo kakršno koli zgodovinsko ozadje, in kot da je anonimen, to se pravi, popolnoma brez uvajanja biografskih momentov. Tako biografska kot zgodovinska razlaga ne ustrežata novemu pojmovanju literarne kritike. Razum dobi v vsesplošno protiromantičnem gibanju novo pomembno mesto.

Ze takoj na začetku gibanja razvije T. S. Eliot pozneje tako vplivno in slavno misel o »disociaciji intelekta«, misel o nesposobnosti združevanja miselnega s čustvenim.

Ta splošna smer v svoji antiromantičnosti komajda pozna izjeme. Med izjemami bi mogoče lahko omenili H. Reada, pri nas razmeroma znanega umetnostnega kritika in teoretika. Takoj pa je treba poudariti, da ga v domovini ne cenijo kdovekako. V vsesplošni protiromantični usmerjenosti v Angliji komajda še kdo jemlje resno njegov, na Freudovih in Jungovih ugotovitvah osnovan, pa v bistvu romantičen koncept umetnika in umetniškega ustvarjanja kot izražanja samega sebe. Večina je šla v drugo, temu nasprotno smer.

Glavno zanimanje nove smeri je osredotočeno na umetnino samo: struktura posameznega dela, odnosi posameznih elementov, vsake besede in podobno, so predmet vsakokratne konkretne raziskave. To je hkrati tudi tisto področje »praktične kritike«, kjer je bilo opravljeno največje in najbolj pomembno delo. Napravljene so bile nove podrobne strukturalne analize; odkrita so bila številna, prej neznana dejstva. To je verjetno tudi edino področje, kjer angleška in ameriška literarna kritika presegata prizadevanja in dosežke literarnih kritikov drugih narodov.

Hkrati pa nas to tako izrazilo, včasih tudi izključno praktično zanimanje vodi že k naslednji tipični lastnosti angleške literarne kritike: k njeni izraziti praktičnosti in nestrpnosti do teorije, da ne rečemo k zaničevanju teorije. Angleški literarni kritiki pogosto kar zanikajo, da bi imeli kakšno teorijo in preprosto smatrajo vse za prakso. Teoretično reševanje problemov je odveč. Ti se rešijo sami, takoj ko je kritik pri svojem opraviilu, soočen s posameznim umetniškim delom. »Teoretičen« je skoraj izraz za zaničevanje, po drugi strani pa je beseda »praktičen« največja pohvala. Pesnik in kritik Donald Davie je v nekem svojem predavanju ironično dejal, da imajo Angleži že skoraj teorijo o tem, kako nimajo nobene teorije. Kakršne koli so že razlike med posameznimi avtorji, vsekakor drži, da nihče izmed njih noče biti teoretik in obratno: vsi trde, da so zgolj praktiki. Vendarle se zdi, da je D. Davie prišel s svojo ugotovitvijo prav do roba resnice, da je namreč načelno zavračanje vsake teorije tudi teorija.

Razen zavračanja teorije — zavračajo jo tudi tisti, ki jih smemo imenovati teoretike — družijo angleške literarne kritike še eno splošno in skupno prepričanje, to je globoka gotovost o pomembnosti, lahko bi skoraj rekli o vesoljni pomembnosti literarne kritike za kulturo, civilizacijo in človeštvo sploh. To je mogoče, razen praktičnosti, edino prepričanje, ki združuje od prvega do zadnjega prav vse kritike. Vsi se skupaj trudijo, da bi o tem prepričali tudi vse bralce. David Daiches začne v svojem pregledu »Sedanji čas« (The Present Age) poglavje o kritični prozi z ugotovitvijo, da literarna kritika še nikoli ni imela takega pomena, kot ga ima sedaj. Zato se ji — po njegovem mnenju — posvečajo najbolj originalni in ustvarjalni duhovi. Tu je treba opozoriti na zelo običajen pojav, da se v Angliji s kritično dejavnostjo ukvarjajo tudi najpomembnejši pesniki. Prepričanje o pomembnosti kritike gre včasih zelo daleč; nekateri avtorji zlobno ugotavljajo, da literatura obstaja samo zato, ker s tem omogoča obstoj mnogo bolj pomembne literarne kritike. Vsekakor je dejstvo, da se — kot bomo videli — cela vrsta avtorjev tudi pri neposrednem vrednotenju sklicuje na veliko družbeno pomembnost literarne kritike. »Kon-

tekst« poudarjanja te pomembnosti je prepričanje, da sta literatura in kritika kot del kulture alternativa anarhiji in uničenju vseh vrednosti. Neposredna nevarnost za le-te so tako imenovana masovna komunikacijska sredstva (mass media), ki s komercializirano produkcijo popolnoma obvladajo okus množic. Naloga literarne in sploh umetnostne kritike je obramba pred uničujočim učinkom masovnih komunikacijskih sredstev. Ta učinek je nevaren predvsem zaradi naraščajočega števila prebivalstva; zaradi tega postaja prepad med manjšino, ki pozna vrednostne norme, in večino, ki pod vplivom masovnih sredstev teh norm ne pozna — vedno bolj usoden.

Problem vrednotenja in razlike med posameznimi pojmovanji si bomo poskusili ogledati ob treh najvažnejših predstavnikih »praktične kritike«, ob I. A. Richardsu, F. R. Leavisu in C. S. Lewisu. Čeprav po letih vsi trije sodijo v starejšo generacijo, so nedvomno še vedno vodilni in najbolj vplivni. Seveda je jasno, da tu ne moremo dati sintetičnega pregleda njihovega dela, prav tako pa je razumljivo, da bomo morali zaradi preglednosti izpustiti vrsto drugih avtorjev, ki zavzemajo vmesna stališča in se bolj ali manj približujejo enemu izmed ekstremov.

I. A. Richards (Ivor Armstrong, rojen 1893.) je gotovo najbolj zanimiva osebnost sodobne angleške literarne kritike. V sodelovanju s C. K. Ogdenom je leta 1921 izdal »Temelje estetike« (Foundations of Aesthetics) in dve leti pozneje skupaj z istim avtorjem delo »Pomen pomena« (The Meaning of Meaning). S slednjim je hkrati začetnik podrobnih sistematičnih raziskav jezika. Navedenima deloma sledijo leta 1924 »Principi literarne kritike« (Principles of Literary Criticism), ki so osnovno teoretično delo »praktične kritike« in kot tako za nas tudi najbolj zanimivo Richardsovo delo. Ko Raymond Williams ocenjuje pomen tega dela, pravi, da »Principi« vsebujejo program za kritično delo vse generacije. Richards je pozneje izdal še več drugih del; med njimi sta najpomembnejši »Znanost in poezija« (Science and Poetry, 1925) in pa seveda »Praktična kritika« (Practical Criticism, 1929), kjer so v praksi izpeljane njegove teoretične predpostavke. »Praktična kritika« je — najbrž zaradi praktičnosti — v Angliji najbolj priljubljeno in tudi najbolj vplivno Richardsovo delo.

Z vidika vrednotenja so seveda najbolj zanimivi »Principi literarne kritike«, delo, v katerem je Richards razvil svoje nazore o naravi in vrednosti poezije. Izraza »poezije« tu ne uporabljamo slučajno. Čeprav gre za širši problem in Richards na mnogih mestih svoje knjige govori o učinku in pomembnosti literature in celo vseh umetnosti, je vendarle predmet njegovega — in ne samo njegovega — posebnega zanimanja in podrobnejših raziskav pretežno le poezija. Tudi to poudarjeno zanimanje za poezijo je ena izmed značilnih potez »praktične kritike« in še danes velja. Če ob tem pomislimo, da je prav poezija tista zvrst literature, kjer so posamezne besede in njihove enkratne zveze najbolj pomembne, vsekakor bolj pomembne kot razni drugi elementi literarne umetnine, važnejše v drugih literarnih zvrsteh (npr. zgodba, zgradba, značaj itd.), nam bo jasno, da je prav poezija tista zvrst, ki jo je najlažje analizirati z metodami »praktične kritike«. Seveda pa ima to posebno nagnjenje do poezije tudi svoje slabe strani, ki se pokažejo takoj ko preidemo z isto metodo k obsežnejšim literarnim zvrstem, na primer k romanu.

V »Principih literarne kritike« je Richards podal svojo splošno teorijo in poskusil tudi nazorno pokazati, kakšen je učinek in, iz tega sledeče, kakšno

vrednost ima posamezna pesem. Richardsovo teorijo običajno označujejo kot »psihološki utilitarizam«. Drugo, kar nas bo zanimalo, pa je način, kako Richards utemeljuje široko pomembnost in vrednost literature in seveda z njo tudi literarne kritike, kot posrednika med bralci in literarnimi umetninami. Najlaže se bomo približali njegovim nazorom o umetnosti, če poskusimo najprej pokazati njegov odnos do »Lepega«, kot to nekateri avtorji imenujejo. Richards sam je odločen nasprotnik misli, da bi umetnine posedovale kot eno izmed lastnosti Lepote ali bile lepe »same po sebi«. Ta lepota, ali bolje rečeno občutek lepote, se vsakič poraja v gledalcu ali bralcu, ki ima opravka z umetnino. Poglejmo, kaj pravi v svojem poglavju »O gledanju slike«:

Zdaj tako moderno pojmovanje, da prikazovanje (stvarnosti namreč) nima mesta v umetnosti in da je način obravnavanja ne pa predmet tisto, kar je v poeziji važno, izvira iz napačne predstave o odnosu med mišljenjem in čustvovanjem. Ta zgrešena psihologija bi, sovražna drugemu, pač rada povzdignila prvo. Iluzija, ki jo ustvarja jezik, omogoča umetnostnim kritikom verovanje, da je Lepota lastnost predmetov in ne značaja naše reakcije nanje. Zato mislijo, da si morajo biti vse lepe stvari (tj. stvari, deležne te lepote) podobne. Iz takih nazorov izvira zmeda, ki povzroča vrsto težav pri ocenjevanju in razumevanju umetnosti. (Principi, str. 160).

Omenjeno zmedo v naših predstavah pripisuje avtor skoraj izključno le nerodnosti kritičnega jezika:

Jeziku kritike je prav zares uspelo, da je do nedavnega skrčil pred nami skoraj vse stvari, o katerih govorimo. Ne glede na to ali govorimo o glasbi, poeziji, slikarstvu, kiparstvu ali arhitekturi smo prisiljeni govoriti tako, kot da bi nekateri fizični predmeti — vibracije strun, in stebrov zraka, znaki natisnjeni na papirju, platna in pigmenti ter marmorne gmote — bili tisto, o čemer govorimo. In vendar se pripombe, ki jih delamo kot kritiki, ne nanašajo na te predmete, temveč na stanje našega duha, na naše doživetje.

Pogosto občutimo, da je tako gledanje nenavadno, vendar se tega občutka s premislekom do neke mere znebimo. Kadar rečemo, da je neka pesem čustvena, se nam ni težko sporazumeti, da pri tem mislimo na stanje našega duha. Toda ko rečemo, da so gmote pri Giottu v natančnem sorazmerju, postane to že manj očitno. In če nadaljujemo s pogovorom o času v glasbi, o obliki vizualnih umetnosti in o zgradbi drame, postaja vedno bolj prikrito dejstvo, da ves čas govorimo pravzaprav o mentalnih dogajanjih. Med nas in stvari, o katerih govorimo, se vrine verbalni aparat. Besede, ki so koristne in neprecenljive v pogovoru, ki pa potrebujejo natančno opredelitev, se obravnavajo prav tako preprosto kot imena ljudi. Tako se nam počasi zdi naravno, da začnemo iskati stvari, ki jih te besede navidezno predstavljajo. Tako so se rodile neštete raziskave, katerih namen pa je bil že od vsega začetka obsojen na neuspeh. (Principi, str. 21, 22).

Tako Richards odreče umetninam posedovanje »Lepote«, po kateri naj bi bile umetnine bitnosti, ki jih zaman iščejo v jezikovni zmoti rojene brezupne raziskave. Vrednost umetnine je v njenem učinku na opazovalca, bralca ali gledalca. Iz opazovalnega predmeta v opazovalca samega prenešana vrednost seveda ni niti malo skrivnostna, temveč preprosto obstaja v naših doživetjih in občutkih, ki jih imamo kot reakcijo na opazovani predmet. Kakor ne obstaja neka posebna estetska substanca tako tudi ne obstaja posebno estetsko doživetje, ki bi se kot tako bistveno ali sploh kako razlikovalo od drugega doživljanja. Richards ne priznava posebnega estetskega čustva, kakršnega bi rad utemeljil na primer Clive Bell, temveč izvede vsa doživetja in ustrezne vrednosti iz

preprostih človeških nagnenj in reakcij. V skladu s tem je seveda idealna tista kritika, ki pove, da neki predmet povzroča določena doživetja, določen učinek, in šele potem nadaljuje z raziskavo posameznih lastnosti predmeta, ki so ta učinek povzročile.

Ko bomo videli, kako Richards gleda na vrednotenja, nam bo postalo jasno, zakaj imenujejo vrednost, ki jo je določil Richards, »psihološka vrednost«. Takoj na začetku sedmega poglavja, ki nosi naslov »Psihološka teorija vrednosti«, opozarja Richards na relativnost dobrega in slabega. Predstava o tem, kaj je dobro oziroma slabo, se s časom in s krajem zelo spreminja. To dejstvo ga privede do sklepa, da je pojmovanje dobrega in slabega pač povsem odvisno od vzgoje oziroma socializacije. Globok dvom v neposredno intuicijo dobrega in slabega je zadovoljivo utemeljen že z odkritjem tako imenovanega »infansa polyperversa«, s katerim je moderna psihologija ovrgla razna pojmovanja o vrojenem dobrem v človeku. Gre namreč za odkritje in eksperimentalno potrditev dejstva, da primarna otroška nagnjenja, želje in okus nikakor ne ustrezajo poznejšim, socializiranim nagnjenjem, ampak so, nasprotno, dokaj nenavadna, tako da bi se nad njimi zgrozili tudi ljudje, ki sicer nimajo optimističnih predstav o človeku. To je zadosten dokaz za dejstvo, da je za razvit okus potreben dolg proces socializacije. Po Richardsovem mnenju ta proces poteka v obliki posebne organizacije osnovnih človeških nagnenj. Nagnjenja in želje na eni strani in temu nasprotna negativna nagnjenja ali averzije na drugi strani, so šele tista točka psiholoških procesov, kjer Richards meni, da lahko prične s svojim utemeljevanjem vrednosti. Potemtakem je za Richardsa:

»življenje naprestan napor, organizirati nagnjenja tako, da bi bilo največje možno število izmed njih zadovoljeno, da bi bil zadovoljen najbolj pomemben del nagnjenj. Tu se z obrazom v obraz srečamo s problemom vrednosti. Kako naj razločimo, katera izmed nagnjenj so bolj pomembna kot druga, kako naj spoznamo različne organizacije (nagnjenj namreč) kot bolj ali manj vredne. Tu moramo še posebej paziti, da ne bi pod pretvezo »osnovne pomembnosti« vtihovali kakšne etične, nepsihološke predstave.«

Tako Richards, dosledno zvest izključno psihološkemu značaju vsake vrednosti, odvisnem od učinka v opazovalcu, še posebej opozori pred vnašanjem etičnih principov, ki so po njegovem naziranju šele sekundarni, odvisni od procesa socializacije. In nadaljuje:

Nadalje se moramo sporazumeti o tem, da vsakdo želi zadovoljiti čimvečje število nagnjenj. Za sporazum o tem bo zadostovalo že preprosto opazovanje človeškega, seveda tudi našega lastnega, obnašanja. Če pogledamo, kaj lahko moti ta preprosti princip, bomo videli, da pridejo v poštev le nasprotovanja drugih, bolj ali manj neposrednih nagnjenj. Edino psihološko oviro nagnjenj predstavljajo druga nagnjenja. In tako lahko našo definicijo razširimo: vredna je vsaka stvar, ki bo zadovoljila neko nagnjenje, ne da bi pri tem vključevala frustracijo drugega, enako ali bolj pomembnega nagnjenja. Z drugimi besedami: edini vzrok, ki ga lahko navedemo za nezadovoljevanje neke želje, je dejstvo, da bi s tem preprečili zadovoljitev druge želje. Tako postane morala čisto preudarna in etični kodeksi zgolj izraz najbolj splošne prikladnosti, ki jo je dosegel posameznik ali cela rasa. (Principi, str. 46 ff.)

Tu postane »organizacija« osrednji pojem. Idealna organizacija prej neorganiziranih in nasprotujočih si nagnjenj je tisto, kar daje v Richardsovih očeh vrednost literaturi. V skladu s tem je pesnikov posel:

»Pripovedovanje in ohranjanje doživetij, ki se mu zde vredna posedovanja. (...) Njegova doživetja, vsaj tista, po katerih je njegovo delo vredno, pomenijo spravo nagnjenj, ki so v glavah večine še zmedena in si še nasprotujejo. Njegovo delo je urejanje tega, kar je pri večini še neurejeno«. (Principi, str. 61).

Kadar pesnik v svojem prizadevanju uspe, je vrednost njegovega dosežka prav v popolnejši organizaciji nagnjenj, v organizaciji, ki nam omogoča večje število reakcij in dejavnosti. Da pa je sporočanje in sprejemanje vrednosti, ali z eno besedo komunikacija, na kateri Richards vseskozi vztraja, sploh možna, mora biti pesnik do neke mere normalen. Preden lahko govorimo o tem, po čem se pesnik razlikuje od povprečja, moramo predpostaviti zelo veliko stopnjo podobnosti:

»Kolikor se pesnikove izkušnje ne skladajo z izkušnjami ljudi, s katerimi komunicira, ne bo uspel... Pogoji za uspešne komunikacije je določeno število skupnih nagnjenj in njihovih učinkovitih stimulov; prav tako morajo biti skupne splošne poti, po katerih eno nagnjenje modificira drugo. Očitno ne moremo pričakovati, da bi bile skupne totalne situacije in reakcije nanje, toda to tudi ni potrebno.« (Principi, str. 190).

In od tod lahko preidemo naravnost k veliki pomembnosti literature: literatura — in umetnost na sploh — je pomembna zato, ker nam nudi primere »organizacije«, kakor smo jo zgoraj opisali, in nam tako daje nove vrednosti namesto meril ali predpisov. Richards niti malo ne dvomi o njenem pomenu in vplivu na družbeni razvoj:

»Da ne bi prišlo do nesporazuma, lahko dodamo, da (družbena) organizacija in sistematizacija prvotno nista stvar zavestnega planiranja ali razporejanja, kot bi to razumeli v veliki poslovni hiši ali na železnici. Od kaotičnega k bolj organiziranemu stanju se po pravilu gibljemo po poteh, o katerih ne vemo ničesar. Tipično: pod vplivom drugih duhov. Literatura in umetnost sta glavni sredstvi, s katerimi se ti vplivi širijo. Ni pa potrebno, da vztrajamo pri raziskovanju in določanju stopnje odvisnosti visoke civilizacije — svobodnega, raznoliškega in nezapravljenega življenja — mnogoštevilne družbe od literature in umetnosti.« (Principi, str. 57).

Ker nas v tem prikazu zanima predvsem način vrednotenja in s tem zvezan Richardsov koncept psihološke vrednosti, smo izpustili glavnino Richardsovih prizadevanj v »Principih literarne kritike«; gre za nadrobne raziskave in prikaze učinkovanja pesmi in besed, raziskave, s katerimi je avtor podal tudi teoretične osnove za tehniko besedne analize in ki jim je Richards tudi sicer posvetil večino svojega poznejšega dela. To je hkrati tudi tisto področje, kjer je Richards dosegel največje uspehe in najmočnejši vpliv. Čeprav so »Principi« v tridesetih letih doživeli štirinajst ponatisov in so pred kratkim izšli tudi v žepni izdaji, vendarle niso tisto delo, po katerem bi bil Richards najbolj znan. Najbrž so kljub praktičnosti še vedno preveč teoretični. Najbolj cenjeno Richardsovo delo pa je »Praktična kritika«. Ta knjiga vsebuje opis in razlago poskusa, ki ga je Richards izvedel v Cambridgeu. Med svoje študente je razdelil vrsto preprostih in po obliki tradicionalnih pesmi, toda teksti niso vsebovali nobenih podatkov o avtorjih ali o času nastanka. Tekste je bilo treba prebrati in nato komentirati. Komentarji so pokazali neverjetno raznolikost, ne le kar zadeva oceno vrednosti posameznih pesmi, temveč tudi na področju pomena, pri razumevanju. To raznolikost komentarjev in nerazumevanje so vzeli za

vsesplošne nesposobnosti pravilnega branja in, seveda, velike potrebnosti »praktične kritike«, ki naj bi to nesposobnost pomagala odpravljati. Poskusne osebe pri tem eksperimentu so bile — kar zadeva izobrazbo in prakso — daleč nad povprečjem običajnih bralcev, zato je toliko bolj zanimivo, da niti eksperimentatorju niti komu drugemu ni prišlo na misel, da bi ob tako slabih rezultatih podvomil v vrednost teorije o branju brez upoštevanja zgodovinskega in biografskega konteksta. To si lahko razložimo samo z dejstvom, da poskus ni bil delan s takim namenom.

Pustili smo ob strani Richardsa kot utemeljitelja besedne in strukturalne analize, ker nas je zanimalo predvsem njegovo prizadevanje, kako določiti »lepoto« in njeno vrednost z raziskovanjem učinka umetnine na občinstvo. V tesni zvezi s tem pa je njegova zahteva po komunikativnosti literature. Ta nujno izhaja že iz dejstva, da je jezik socialna kategorija in da je seveda nujen pogoj za vsako učinkovanje. Richardsova zahteva po komunikativnosti je očiten napredek v primerjavi s prejšnjim romantičnim pojmovanjem, ki je ta aspekt umetnosti povsem zavračalo. Do svojega stališča o tem vprašanju je Richards prišel predvsem zaradi poznavanja psihologije; po njegovem mnenju je le-ta nujen sestavni del kritičnega aparata. Kajti konec koncev tudi poezija ni nič drugega kot proizvod človeške dejavnosti in jo je prav tako mogoče analizirati kot vsako drugo dejavnost.¹

Tako so bile v Richardsovem delu podane vse osnove za uspešen razvoj »praktične kritike«; ta se je pozneje z neverjetno vitalnostjo razširila tudi preko meja Anglije v Ameriko, kjer se je kot vodilna smer začela imenovati »The New Criticism« (nova kritika). Napisane so bile številne koristne in pogosto presenetljive študije, ki so obravnavana dela — redkeje avtorje — postavile v povsem novo luč. Spričo uspehov in še vedno neizkoriščenih novih možnosti so »praktični kritiki« vztrajali pri svoji praktičnosti in zavračanju teorije. Toda to zavračanje teorije je naletelo na nepričakovan problem, ki ga je Donald Davie v svojem predavanju za British Council izrazil nekako takole: »Zavračanje teorije je imelo zanimive posledice takoj ko so praktični kritiki prešli od interpretacije literature na njeno vrednotenje. Seveda obstaja možnost, da se temu preprosto izognemo, kakor je storil Richardsov najboljši učenec William Empson. Na splošno pa se angleški kritiki zadnjih trideset let jasno zavedajo nujnosti tega, da izrekajo tudi vrednostne sodbe. K temu jih sili svet, preplavljen z reklamo, novinarji in pisci, ki jim gre samo za denar, in kjer neprestano izkoriščajo in ponižujejo literaturo. Ker se praktični kritiki tega dobro zavedajo, niso v nevarnosti, da bi — podobno kot esteti in formalisti izpred šestdesetih let — mislili, da je mogoče soditi literarne vrednosti, ne da bi pri tem prestopili meje literature. Popolnoma jasno jim je, da vrednotimo literaturo z uvajanjem norm iz etike, politike, religije in metafizike. S tem je seveda jasno, da je literarna teorija del širše teoretične zgradbe; vsaka teorija o vrednosti v literaturi neizogibno počiva na teorijah o človeku v naravi in družbi. Seveda so nekateri pristaši praktične kritike pripravljeni izraziti svoje stališče o tem: od kritikov, ki so člani katoliške cerkve, pa do članov KP. Vendar so to le izjeme; največ praktičnih kritikov v Angliji, zvestih svojemu

¹ V svojem poznejšem delu se je Richards skoro povsem posvetil študiju komunikacije in jezika. Še posebno ga zanima problem tako imenovanega Basic English, jezika, ki bi z minimalnim besednim zakladom omogočal svetovne sporazumevanje.

empiricizmu in nezaupanju do teorije, se noče izrecno izraziti o moralnih in političnih principih, ki jih vnašajo v svojo kritiko, ali pa pravijo, da jih vodi le zdrava pamet.«

Med praktičnimi kritiki, ki so pripravljeni povedati kaj več o principih, ki jih vnašajo v vrednotenje literature z drugih področij, je gotovo na prvem mestu F. R. Leavis (Frank Raymond, roj. 1895), profesor v Cambridgeu. Čeprav je nedvomno manj originalen kot Richards, nikakor ni manj zanimiv. Kot izrazito praktičen avtor mnogih znamenitih študij je Leavis ena najbolj cenjenih osebnosti praktične kritike. Iz povprečja izstopa tako po izredno visoki kvaliteti analize kakor tudi po svoji neizprosni moralnosti. Če vzamemo v roke katero koli izmed Leavisovih odličnih zbirk, bomo gotovo že takoj na ovitku brali: »To je prvorazredna kritična sodba; njena moč in neposrednost izhajata iz Leavisove moralne trdnosti.« (Lionell Trillin, z ovojja zbirke *The Great Tradition*.) Ali: »Leavisova kritika je bila vedno znamenita zaradi svoje brezkompromisne zveze med literaturo in moralo. Ta zveza nam tudi pojasni, zakaj avtor izbere kot predstavnike velike tradicije v angleški prozi le pet romanopiscev. Tistih pet avtorjev, ki jih vse odlikuje vitalna sposobnost doživetja, posebna vrsta ponižne odprtosti življenju in značilna intenziteta v zanimanju za moralno.« (z ovitka iste knjige.)

Leavis je s svojim delom eden glavnih predstavnikov tako imenovane razločevalne (»diskriminativne«) kritike, to je smeri, ki se ukvarja s ponovnim vrednotenjem in prevrednotenjem literature in še posebej z razlikovanjem med bolj in manj kvalitetnimi literarnimi deli. To početje se mu zdi dovolj pomembno, kajti čemu bi brali drugorazredna dela, preden poznamo vse prvorazredne dosežke. Ker sta biografsko in zgodovinsko ozadje pri ocenjevanju literarnih del brez pomena, je seveda tudi delo literarnega kritika povsem različno od dela literarnega zgodovinarja. Problema, kako priti iz znanja o literaturi v literaturo, pa seveda ni mogoče rešiti. Srečujemo se zgolj z ugotovitvijo, da je ta ali oni avtor, oziroma delo, pre nizko cenjen, ali pa, da bi bilo treba tega ali onega avtorja, oziroma delo, ponovno in pravičneje ceniti.

Kako je s to stvarjo v praksi, nam bo jasno, če pogledamo Leavisovo zbirko »Velika tradicija«. Med vsemi angleškimi romanopisci je avtor izbral le pet imen, za katera meni, da zaslužijo oznako največjih. To so: Jane Austen, George Eliot, Henry James, Joseph Conrad in Charles Dickens; le-ta pa prihaja v izbor samo s svojim sicer manj znanim delom »Težki časi« (*Hard Times*). Če še pogledamo, kako Leavis utemeljuje izbor svoje prve velike avtorice Jane Austen, bo za naše potrebe skoraj zadoščalo. Na 15. strani svoje »Velike tradicije« piše takole: »Njeno (tj. Jane Austen) zanimanje za kompozicijo ne presega njenega zanimanja za življenje; prav tako tudi ne nudi neke 'estetske' vrednosti, ki bi jo bilo mogoče ločiti od moralne pomembnosti.« Poudarjeno zanimanje za moralno je v Leavisovih očeh tista stvar, ki daje resnično vrednost literaturi. In zato tudi ni čudno, da je Leavis od svojega zgodnjega zanimanja za poezijo pozneje prešel na obravnavanje romana, ki je — s tega stališča — gotovo hvaležnejši predmet.

Zanimivo je, da v svojem delu »Skupno opravilo« (*The Common Pursuit*), ko piše o nalogah kritika, sprva odklanja »merjenje« poezije z zunanjimi, izven poezije nastalimi merili:

»Kritik — bralec se sicer res ukvarja z ocenjevanjem pesmi. Toda povsem napakno bi bilo, če bi si predstavljali, da meri svoj predmet (pesem) z normo, ki jo je prinesel od drugod in jo samo aplicira na predmet. Kritik mora najprej kar se da občutljivo in popolno doumeti to ali ono, kar privlači njegovo pozornost...« (Skupno opravilo, str. 213.)

Vendar pozneje, ko zaključi svoja razmišljanja o popolnosti in dosegu kritikove poglobitve in njegove reakcije na obravnavano pesem (saj kritik je le izurjen bralec), pride do zaključka, da je proces racionalizacije in izrekanja vrednostnih sodb v bistvu proces organizacije, ki z dozorevanjem kritika teži k vedno večji stabilnosti organizacije. In zaključí z mislijo, da bi se na podlagi določene koheterentnosti kritikovih reakcij na določeno vrsto literature seveda dalo izpeljati tudi principe in norme, ki bi jih bilo mogoče abstraktno formulirati. Kako daleč je to pojmovanje privedlo Leavisa samega, smo videli, ko smo obravnavali kriterije, ki jih je uporabil pri svojem izboru za »Veliko tradicijo«. Toda če je Leavis sam prezrl relativnost vrednostnih sodb na taki osnovi, se to gotovo ni pripetilo njegovim kolegom. K svoji pohvali Leavisovih visokih kritičnih dosežkov David Daiches skromno doda dosti manj laskavo mnenje o celokupnem Leavisovem prizadevanju:

»Za Leavisa je torej pravilno izvajanje kritikove naloge najpomembnejša stvar vse civilizacije. V praksi je to pogosto pomenilo porabo neverjetne količine časa in prizadevanj zato, da bi ljudje ne hvalili novih del, ki so le drugorazredna: razlaga »modernosti« in modnih klišejev je del osnovne kritikove dolžnosti. To je rodilo nekaj odlične kritike in veliko napredne polemike. Dr. Leavis je najbolj uspešen, kadar govori o delih, ki jih občuduje, in najbolj dolgočasen, kadar dokazuje, da nekatere zvrsti zabavne literature nikakor niso to, kar sploh nikoli niso hotele biti.« (Naš čas, str. 138).

Veliko manj toleratno stališče do Leavisovih »razločevalnih« prizadevanj pa je zavzel njegov kolega iz Cambridgea C. S. Lewis (Clive Staples, rojen 1898): Ko beremo njegovo delo »Poskus v kritiki«, se ne moremo znebiti občutka, da je avtorja pri njegovem pisanju vseskozi vodila želja, dokazati neutemeljenost vnašanja neumetnostnih (v Leavisovem primeru moralnih) kriterijev pri izrekanju vrednostnih sodb in ničevost tako imenovanih razločevalnih prizadevanj nekaterih literarnih kritikov. Le-ta je ironično opisal takole:

»Odstranjevanja z literarnega prostora in ponovne ustoličitve so že skoraj mesečen dogodek. Za nobenega avtorja ni gotovo, da bo ohranil svojo vrednost. Pope je postal moderen, prišel iz mode in se spet vrnil v modo. Milton, ki so ga dva ali trije vplivni kritiki obesili in razčetrverili, tako da so učenci že rekli amen, je vendarle preživel...« »Okus« v tem smislu besede je pretežno časoven pojav. Če mi poveste datum rojstva, vam bom povedal, koga imate rajši: Hopkinsa ali Housmana, Hardyja ali Lawrenca.« (Poskus v literarni kritiki, str. 105).

C. S. Lewis je avtoriteta na področju starejše literature in zato nas bo v okviru našega prikaza zanimalo pravzaprav samo eno njegovo delo, leta 1961 je izšla študija z naslovom »Poskus v kritiki« (An Experiment in Criticism). Omenjeno delo je skoraj v celoti posvečeno problemu razumevanja in vrednotenja v literarni kritiki. Lewis s svojim prizadevanjem v bistvu nadaljuje tam, kjer je pričel Richards s svojim poskusom določiti »Lepoto« s pomočjo njenega učinka na publiko.

»Poskus« v naslovu Lewisove knjige je pravzaprav poskus razločevanja med dobrimi in slabimi knjigami s pomočjo kriterijev, ki bi jih dosegli na osnovi branja, namesto razločevanja med knjigami samimi, na osnovi njihovih lastnosti. Bralec in njegov odnos do knjige naj bi bila pokazatelj, ali je knjiga dobra ali slaba. Na tej poti pride avtor do naslednjega predloga:

»Idealno bi lahko označili za dobro knjigo tisto knjigo, ki dopušča, vabi ali celo sili k dobremu branju. Idealno slaba je tista knjiga, ki je ni mogoče brati kot dobro.« (Poskus v kritiki, str. 113).

Če bi knjige ocenjevali s pomočjo kriterija, osnovanega na načinu branja, bi po Lewisovem mnenju dosegli večjo stabilnost vrednostnih sodb in bi se z lahkoto izognili modnemu menjanju vrednosti. Bralec oziroma bralci so nepri- merno solidnejša osnova za izrekanje sodb kot knjige same. Razlika med dvema osnovnima načinoma branja je zelo konstantna in se tudi s časom ne spreminja. Zato bi lahko nudili solidno osnovo za ocenjevanje knjig po prej omenjenem predlogu.²

Seveda se pri predlaganem ocenjevanju lahko pojavi ugovor, da je pač vsako knjigo mogoče brati na več načinov. Tak ugovor avtor zavrača s predlogom, da bi knjige ne opredelila kot slabo možnost slabega branja, temveč šele ne- možnost, da bi jo kdorkoli bral kot dobro.

Pri tem Lewis vseskozi poudarja, da pri dobrem branju in s tem seveda tudi pri vrednotenju nikakor ni pomembno vprašanje prepričanja, strinjanja ali ne- strinjanja z vsebino branega dela. Uvajanje tega aspekta kot vrednostnega kriterija je po Lewisovem mnenju povsem neupravičeno. Čeprav sicer ni nujno, da bi bile vse kritike, ki podčrtujejo določeno nazorsko stališče obravnavanega literarnega dela, slabe že zato, ker to delajo, vendar pa nikoli ne smemo zgubiti izpred oči, da:

»...vsak kritik pripisuje svojemu avtorju tisto, kar se njemu samemu zdi najbolj modro. In stvari, ki se mu bodo zdele pametne, so seveda določene po njegovih lastnih merilih. Če je bedak, bo našel in občudoval neumnost, če je povprečnež — povprečnost. Če je pa sam globok mislec, bo filozofija, ki jo bo pripisoval avtorju, vredna branja, pa čeprav bo v resnici le njegova lastna.« (Poskus v kritiki, str. 87).

Zato je najboljša tista kritika, ki samo razlaga in opisuje in se nikoli ne skuša vrniti med bralca in knjigo s svojim vrednotenjem. Seveda je iz tega razvidno, da je polemična ost tega pisanja obrnjena proti prej obravnavani razločevalni kritiki; ta je po Lewisovem mnenju lahko le škodljiva; in proti izrekanju vred- nostnih sodb v kritiki na sploh. Lewis vrednotenje odklanja, ker meni, da z vrinjanjem med bralca in delo onemogoča neposreden kontakt.

Lewis tako odkloni stališče, da bi bila literatura vredna zato, ker nam — denimo — pripoveduje resnico o življenju ali pa ker je v pomoč kulturi. Spre-

² Lewis razlikuje dva načina branja: pravilno ali dobro branje, ki je poslušno, po- zorno ali nepristransko; pri dobrem branju se bralec podredi brani knjigi in jo v celoti sprejme kot neke vrste obogatitev. Obratno je slabo branje nepozorno in pri- stransko; pri takem branju bralec brano knjigo le uporablja kot neke vrste olajšanje, ogoljufan pa je za obogatitev.

jemanje branega dela smatra za vredno samo po sebi in vztrajno nasprotuje mnenju nekaterih kritikov, da je v literaturi lahko dobro samo to, kar je preprosto dobro v življenju. Njegov odgovor na vprašanje o vrednosti je drugačen:

»Če vzamemo literaturo v najširšem pomenu besede, je vprašanje: 'Kakšna je korist od branja tega, kar kdo napiše?' zelo podobno vprašanju: 'Kakšna je korist od poslušanja tega, kar kdo reče?' Dokler nismo vase sprejeli vseh virov, ki nas lahko oskrbijo z znanjem, zabavo, nasveti, grajo in srečo, ki jo želimo, je odgovor očiten.« (Poskus v kritiki, str. 131).

Seveda je vprašanje pri literaturi še nekoliko bolj zapleteno, ker tu Lewis ločuje, pa čeprav nasilno, dva aspekta. Lewis pravi, da literarna umetnina hkrati »pomeni« in »je« in tako združuje oboje: Logos, nekaj povedanega, in Poïemo, nekaj napravljenega. Kot Logos pripoveduje zgodbo, izraža čustva, opisuje ali graja in vzbuja smeh. Poïema pa je zaradi akustičnih vrednosti, ravnotežja in kontrastov ter enotne mnogostranosti sledečih si delov predmet umetnosti, oblikovana tako, da nudi zadovoljstvo. Ta dva aspekta sta seveda ločljiva le abstraktno, obadva skupaj pa v nas povzročata določeno doživetje, ki ga lahko označimo kot učinek veselja s končno ugotovitvijo, da je bilo doživetje dobro za nas, tu in sedaj.

Tako Lewis zaključi z mislijo, da se odgovoru na vprašanje, čemu brati, še najbolj približamo, če odgovorimo:

»... da (v branju namreč) iščemo razširitev našega bitja. Biti hočemo več kot mi sami. Vsak od nas že po naravi vidi ves svet iz enega zornega kota, iz določene perspektive in s selekcijo, ki je lastna njemu samemu. Celó kadar fantaziramo, so naše fantazije omejene z našo lastno psihologijo. In smešno bi bilo, če bi se s tem spoprijaznili, če — z drugimi besedami — ne bi odkrili perspektive. Potem bi morali verjeti, da se tračnice v daljavi resnično zožijo. Mi pa hočemo ubežati iluziji perspektive tudi na višji ravni. Videti hočemo z drugimi očmi, si predstavljati s predstavo drugih in čutiti z drugimi senci tako kot z lastnim. Ne moramo biti Leibnitzove monade. Zahtevamo okna. In literatura kot Logos je vrsta oken in celo vrat. Eden izmed občutkov, ki ga imamo, ko smo prebrali veliko delo, je 'prišel sem ven' ali z drugimi besedami 'prišel sem notri', vstopil v lupino neke druge monade in odkril, kakšna je znotraj.« (Poskus v kritiki, str. 137).

Tako nam literatura po Lewisovem mnenju pomaga priti preko mej posamične zavesti. Pomaga nam, da spoznavamo dejstva takšna kot so, namesto dejstev, kot jih vidimo sami. Pomaga nam, da premagamo svoj »provincializem« in z njim tudi samotnost, da prodremo v mnenje drugih, pa čeprav se z njim ne strinjamo. Zato leži posebna vrednost literature prav v tem, da nam odpira izkušnje in doživetja drugih ljudi in nas s tem obogati. Lewis gre v svojem zanimanju za tuja doživetja tako daleč, da meni, da bi bila zanimiva tudi podoba sveta, kot bi jo opisala pes ali mačka, če bi znala pisati. Literarno doživetje tako — ne da bi ukinjalo privilegije posameznika — zdravi rano individualizma. In Lewis zaključi:

»Z branjem literature postanem tisoč ljudi in vendar ostanem jaz. Podobno nočnemu nebu v grški pesmi vidim s tisoč očmi, pa sem še vedno jaz tisti, ki vidim. Tu, v občudovanju, ljubezni, moralnem dejanju prekoračujem samega sebe in nisem nikoli bolj jaz sam, kot ravno tedaj.« (Poskus v kritiki, str. 140).

Ta poudarjeno individualistični zaključek nas po relativni odprtosti Lewisovih prejšnjih izvajanj prvi trenutek skoraj nekoliko presenetiti. Vendar se moramo samo spomniti začetka njegovih izvajanj, da se znebimo tega občutka. Lewis namreč že v prvem poglavju svojega dela, v poglavju, ki nosi naslov »The Few and the Many« (Redki in mnogi), potegne strogo mejo med redkimi bralci, ki berejo pravilno, in mnogimi bralci, ki pravzaprav ne znajo brati oziroma ne berejo pravilno. Poudariti pa je treba, da to pri Lewisu noče biti socialna razlika; med redke izbrane Lewis niti zdaleč ne vključi vseh poznavalcev in literarno izobraženih ljudi. Pravi bralci so preprosto tisti bralci, ki berejo posamezna literarna dela pač v istem smislu, kot so bila napisana, in se v tem smislu podvržejo branemu delu, ne da bi vanj vnašali svoje osebne predstave in pojmovanja. Gre preprosto za dejstvo, da so v nasprotju z večino — po avtorjevem mnenju — le redki tisti, ki so sposobni takega branja.

Pri tem, ko smo se trudili dokazati nekatere razlike med posameznimi pojmovanji, predvsem razlike v gledanju na način in pomen vrednotenja literarnih umetnin v sodobni angleški literarni kritiki, smo prišli še do enega skupnega stališča literarnih kritikov. To je mnenje, da obstaja neko stalno nasprotje, ali bolje: razkol med manjšino, ki jo odlikuje poznavanje in priznavanje visokih vrednostnih norm, in veliko večino, kateri so le-te neznane, pač pa jo vodi okus, ki ga obvladujejo masovna komunikacijska sredstva. Same od sebe se vsiljujejo asociacije na T. S. Eliotovo misel o eliti, ki se mu za obstoj umetnosti zdi neobhodno potrebna celo v viziji brezrazredne družbe,³ na Leavisovo zgodnje delo »Masovna civilizacija in kultura manjšine«,⁴ in, ne nazadnje, na Richardsov stalni problem: kako ohraniti visoke norme manjšine in o njih prepričati večino, ki je pod vplivom masovnih sredstev brez njih. Ob vsem tem se zdi, da je smer praktične kritike kljub vsej svoji antiromantičnosti, kljub svojemu izvoru v uporabi proti romantičnim pojmovanjem in kljub svojim prizadevanjem, da bi le-ta nadomestila z realnejšimi dognanji, po neki čudni logiki od romantičnih pojmovanj podedovala določeno predstavo o prepadu med umetnikom in z njim povezanimi redkimi izbranci ter ostalo družbo.⁵ S tem nikakor nočemo zmanjšati vrednosti dosežkov teh novih prizadevanj. Nove, realnejše predstave o osebnosti umetnika in o ustvarjanju, veliko zanimanje za probleme komunikacije v literaturi, poskusi prenosa vrednosti iz umetniškega dela v njegovo učinkovanje na bralca oziroma gledalca in celo zanimanje za bralca samega, če ne omenjamo posebej vsakovrstnih analitičnih dosežkov pri tekstovni obdelavi, vse to gotovo pomeni velik napredek.

Hkrati s temi prizadevanji pa se seveda nadaljuje močna tradicija zelo razvite in do podrobnosti izdelane formalne (strukturalne) kritike. Vrednostne sodbe v taki kritiki nimajo mesta. V umetnosti, katere učinek je odvisen od načina uporabe besed, je po mnenju te smeri edina važna stvar, kako so besede rabljene in kaj v določeni celoti pomenijo. Seveda je to tudi edina stvar, ki bo kritika te smeri zanimala. Toda kakorkoli zastopniki te smeri nasprotujejo vsaki

³ Cf. T. S. Eliot: »Notes Towards the Definition of Culture«, (Pripombe k definiciji kulture) II. pogl. »Razred in elita«, str. 36.

⁴ Mass Civilisation and Minority Culture, 1930.

⁵ To podedovano pojmovanje o razkolu, ki se izraža tudi v znani delitvi na »high-brow and lowbrow« je, ne glede na to, kakšne so realne osnove za to pojmovanje, imelo nedvomne velike posledice v raznih naziranjih o kulturi in umetnosti.

teoriji, ki po njihovem mnenju nima mesta v literarni kritiki, tako se vendarle izkaže, da predpostavlja domnevo (nikakor ne neteoretično), da je literatura zgolj funkcija jezika in tako njena vrednost leži povsem v njenih formalnih lastnostih: od izbora in razporeditve besed do ritmičnih in drugih formalnih elementov. Seveda je ravno literatura za tak način obravnavanja manj primerna kot druge umetnosti, in sicer zaradi zelo preprostega razloga, ker od besed preprosto ne moremo abstrahirati njihovega pomena, to je kot pravi Richards, socialne lastnosti, ki je v tem, da so besede znamenja za določene stvari, brez katerih ne pomenijo nič. Če bi bil namreč ves učinek odvisen le od formalnih lastnosti, bi lahko brez težave uživali tudi poezijo v nam neznanih jezikih. Na drugi strani pa ne bi mogli razumeti dejstva, da je literaturo iz tujih jezikov mogoče tudi prevajati. In mogoče je bila prav ta vsebinska vezanost jezika tisto, kar je zaviralo izključno strukturalne težnje in navajalo k raziskavam tudi drugih aspektov literarnih proizvodov.

Slovenska plošča

Leopold Suhodolčan

Avtobus mu je že odpeljal, ostal je bil še pol ure dalj v delovni sobi, tudi vodja Pivec je ostal (vodja mora biti povsod pričujoč kot bog, je zmerom govoril), počakal je nekaj trenutkov na avtobusni postaji, pogledal na veliki vozni red, naslednji odpelje šele čez dobro uro, ne bom se razkazoval ljudem kot kip v cerkvi, je pomislil, sprehodim se do doma železarjev, popijem kislo vodo ali češnjev sok, prekleto bi se mi prilegel.

V domu železarjev je sedel pod pisani platneni dežnik; stali so na štirikotni, nepokriti terasi na prostoru med restavracijo in kavarno. (Dežniki so kot daljni vonj obmorske plaže, je pomislil.) V restavraciji še niso končali z obedom številni abonenti, kavarniški prostori pa so bili prazni, le tu in tam je posedal tujec, ki je po poslih zašel na Dobrije. Oživeli bodo na večer, prišli bodo gostje iz velikega stanovanjskega naselja. Natakarni mu je postregel, pogreznil se je v stol in počasi srkal češnjev sok s slamico.

Zalebdel je v mehko praznino, v njej je sijalo mehko popoldansko sonce s kratkimi, toplimi žarki, se širila mehko terasa, med njenimi ploščami je poganjala nizka, mehko trava, popoldanski počitek na terasi ob morju, zdaj že nekaj let nisem bil z družino na morju, bila je bolna Marijica in potem je imel Marko senco na pljučih, in naslednje poletje sem bil jaz tri mesece na študijskem izpopolnjevanju v republiškem arhivu, kako čudovita mehko praznina.

»O Andrej! Pozdravljen ...«

Butnil je v rob praznine, da je za hip občutil mehkočnost kot bolečino, in se ozrl. Ob strani mu je stal Dob, upokojeni učitelj.

»Zdravo...«

»Fant, pootročil se boš ob soku,« se je zasmejal Dob in prisedel.

»Ne diši mi drugega, nisem še obedoval.«

»Tako? Gladovna stavka?«

»Ah, ne...«

»Veš, tudi jaz še nisem obedoval... Nekaj časa sem si kuhal sam, pa sem zgubil preveč časa s tistimi ceremonijami, in mi upokojenci imamo tako prekleto malo časa.«

Govoril je naglo, besede so se mu prehitevale, bile so ognjevite, ko da se mu sproti pečejo na žerjavici, ki ne more in ne more ugasniti, in ima venomer svojo publiko pred sabo; bil je drobne postave, suhega obraza, koža pod vratom mu je usihala v močne, viseče gube, ptičji nos mu je dajal posebno znamenje izrazitosti, lasje so se mu redčili.

Prihitela je natakarcica, deklet z visokimi nogami in z glavo cvetličnega lonca.

»Tu ste, gospod Dob... Videla sem vas vstopiti, potem pa sem vas zgrešila... Boste tu obedovali?«

»Kaj ne bi smel tu obedovati?« je s prikritim smehom poudaril Dob.

»Seveda... seveda lahko,« je bila natakarcica v zadregi, kot šolarka mu je gledala v oči.

»Ce lahko, potem mi, prosim, prinesi kaj dobrega.«

»Precej, gospod...«

Natakarcica je odhitela, trup se ji je lomil v višini. Dob se je obrnil k Andreju.

»Ne vem, zakaj mora biti vsak star človek gospod... Postanemo s šestdesetimi leti že sami po sebi senilni buržuji?«

»Deklica je mlada... ne pozna tvoje preteklosti... Zraven tega ti izkazuje le sramežljivo spoštovanje...«

»Zaradi mojih redkih las?« se je Dob našobil v smeh. »Najbrž ne... Vsakega prvega ji dam napitnino... To je... Vrag me vzemi. Če bom še nekaj časa na svetu, se bom še res pomalomeščanal.«

Ko se je natakarcica vrnila, je zadišalo po topli juhi, kuhani govedini, praženem krompirju in špinaci... Andrej mu je voščil dober tek in spoštljivo nekoliko odmaknil svoj stol. Jed ga je vablljivo ščegetala v nos, nenadoma se je odprla v njem lakota, po živalsko je odpirala široki gobec, obšel ga je občutek, da ne bo mogel vzdržati niti trenutka več, in malone bi si rekel naglas: Kje pa je zapisano, da si ne bi smel privoščiti obeda v restavraciji?

»Pravzaprav bi obedoval še jaz...«

»Seveda, lej ga,« je rekel Dob in brž poklical natakarico. »Bolj mi bo teknilo, če bova jedla v dvoje... Veš, moja žena nikoli ni marala obedovati sama. Čakala me je mnogokrat z obedom vse do večera, tako se je navadila. Hm, česa se človek ne navadi v zakonu, in ko je lani umrla, je umirala težko. Mogoče tudi zato, ker je vedela, da bom moral odslej obedovati sam; otroka sta odrasla, petnajst let sta že od doma...«

Že dolgo mi ni obed tako imenitno teknil, je pomislil Andrej, ko je odložil прибор. Drobna sprememba mu je pomenila prijetno lagoden občutek, mehkobnost se je vračala vanj s prenovljeno podobo, čeprav se je nekje prav v bližini še vedno sprehajal vodja oddelka Pivec z mefistovskim plaščem iz črnega klota.

»Če sva že obedovala skupaj, si lahko privoščiva še kozarec črnega,« je rekel Dob, »boš videl, ne bo ti škodil.«

Medtem ko sta si počasi točila črno vino, se je na terasi nabralo že več gostov: uslužbenci železarne, tehniki, inženirji s svojimi družinami, kozav gimnazijec z dekletom...

»Pred štiridesetimi leti teh še nikjer ni bilo,« se je nenadoma oglasil Dob, »bili so delavci in zborovali smo v majhni, temni kleti našega tovariša, delavca Thurnove železarne... Vodilni uslužbenci so bili tujci, zbirali so se zase, zgoraj na gradu...«

»Pred štiridesetimi leti so se na tej terasi še pasle koze,« se je nasmehnil Andrej. Glej, naredil sem predolg požirek.

»Saj ne gre za nostalgične spomine, vrag jih vzemi! Kar tako človek ugotavlja, zmerom znova mora v sebi preurejati spomine, in štirideset let pravzaprav tako malo pomeni... Daj, natoči nama... In ne bi rad ugotavljal, da je bilo takrat črno vino boljše...«

»Boljše?!«

»Morebiti je bilo tudi slabše, kaj vem,« je smeje nadaljeval Dob, »ne pijem tega z istimi leti, in človek se privadi svoje dobe kot jarma. Ko pa mu ga nenadoma zamenjajo, si začne domišljati, da je bil prejšnji boljši, nekako se ne more navaditi na novega, čeprav se je sam boril za novega (ali še bolje povedano: za nobenega!), žuli ga, zdaj na hrbtu, zdaj pod vratom, in les ni dobro uglajen, kaj bi z nami, nepoboljšljivi smo...«

»Če je v nekem obdobju jarem država, potem je pri nas že začela umirati,« je rekel Andrej in pomislil, to so besede govornika na našem zadnjem sindikalnem zborovanju, ne vem, so mi ta hip prišle prav ali ne.

»Žal sem prestar, da bi si dočakal njeno smrt... Zato sem včasih resignirano nestrpen...«

»Prepričan sem, da vidiš povsem objektivno dobre in slabe strani njenega umiranja,« je rekel Andrej, in vidno mu je bilo nerodno, ko ga je tikal, namerno se je izogibal stavkov v drugi osebi, a stari Dob je odločno vztrajal, naj ga tika.

»Ej fant moj,« se je nasmehnil Dob, »nikar me ne povišuj, prav tak slabič sem kot drugi, neumno se zaganjam le v slabe strani...«

Pri vhodu na teraso je postal inženir Tomaž z ženo. Ko sta ugledala Andreja in Doba, je inženir pomahal z roko in prišel z ženo k njima.

»Pozdravljena,« je rekel inženir Tomaž. »Saj lahko prisedeva?«

»To se razume, kar izvolita,« je dejal Dob. »Če se pogovarjata dva sama, se kmalu začneta ponavljati.«

»Nisva sama,« je rekel inženir in poiskal še dva stola. »Zobčeva še hodita za nama.«

»Saj ne vem, če se ne bosta premislila,« se je oglasila Tomaževa in sedla k Andreju. »Zobec pravi, da mora pripraviti poročilo za sejo upravnega odbora.«

»Eh, saj ne bomo dolgo.«

Prikazala pa sta se kmalu za njima. Zobčeva je bila nemirna, majhna ženska, učiteljica, s patinirano srebrnimi lasmi, z obrazom neuveljavljene lepotice. Zobec dolg in suh, z velikimi očmi in močnimi obrvmi, štrnasti lasje so mu venomer silili na čelo, v nasprotjih se je dopolnjeval z ženo.

»Presneti dedec,« je hitela Zobčeva, »kar v poročilo se mi je hotel zabubiti...«

Zobec se je nerodno smehljal za njenim hrbtom.

Sedla sta med Doba in Tomaževo.

»Andrej, da tudi tebe vidimo tu?!« se je začudila Zobčeva, v družbi je bila vedno nekaj tonov glasnejša od drugih.

»Kako — tudi mene? Mar nisem dovolj spodoben za to družbo?« je vprašal Andrej in ne da bi hotel, je začutil v svojem glasu trpkost.

»Tepček, ko te pa tako malokdaj vidimo!« je odgovarjala Zobčeva in pogledala Tomaževo. »Ali ne, Janja? Prva leta po poroki je še Barbaro kdaj pripeljal na Dobrije, zdaj pa...«

»Najbrž je spoznal, da je mlado ženo bolje imeti na samem,« je rekel inženir z glasom modreca.

»Mogoče pa mu je Pivec prepovedal hoditi v kavarno,« je dodala Tomaževa.

»Pivec?!« se je zdrznil Andrej, ko da mu je nekdo nenadoma položil na hrbet hladen nož, v trenutku se je raztekla na vse strani mehkočnost, ki ga je zalila ob obedu z Dobom, spet je sedel za svojo mizo v arhivu in se ni mogel več dvigniti od nje, čutil je, da se bo le s težavo vrnil na teraso k družbi.

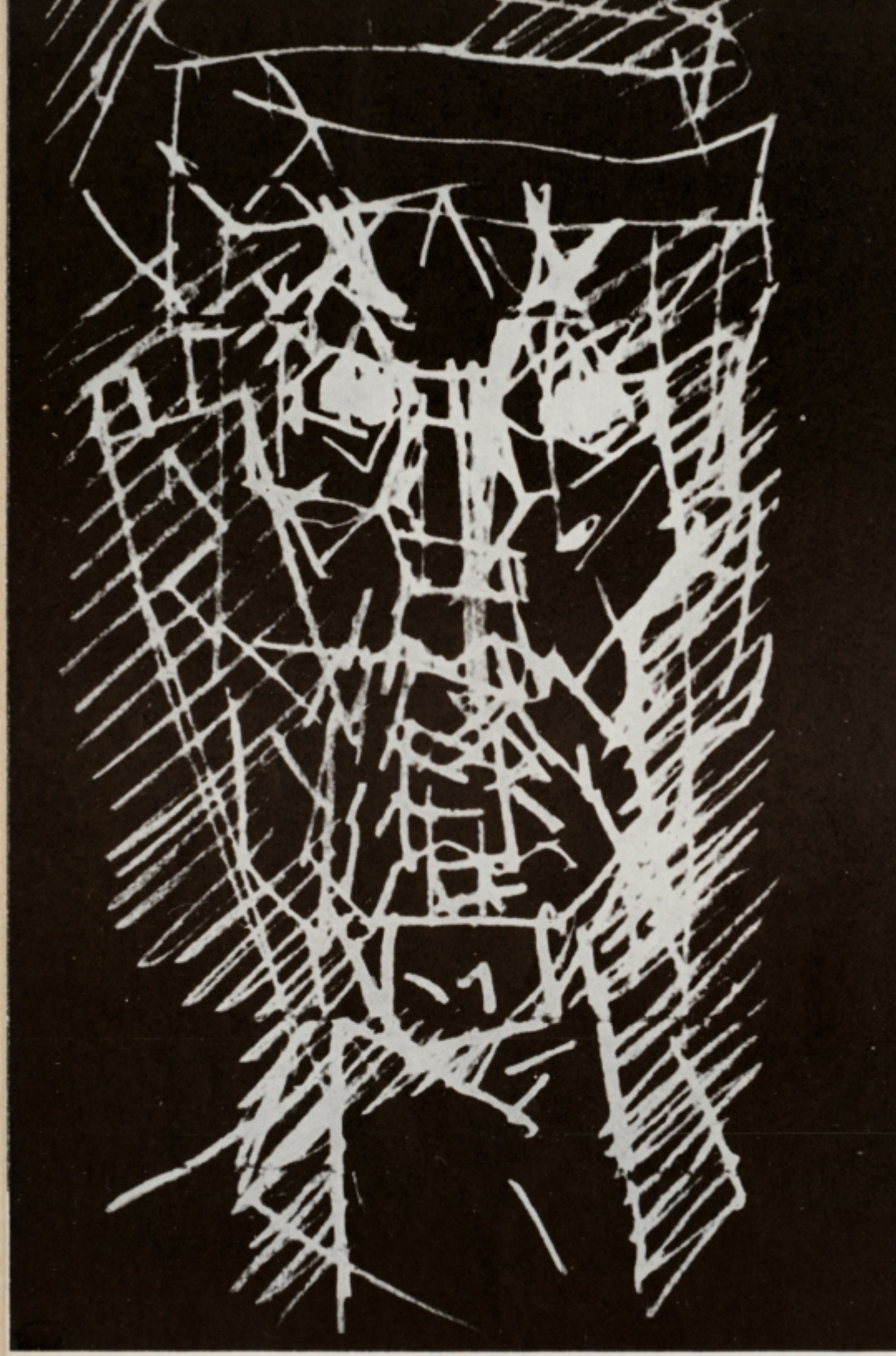
»Prizanesimo mu s Pivcem,« je rekel Dob.

Zoran Didek: *Tihožitje* (olje) 1955; *Kmečka nevesta* (olje tempera) 1958;
Kmečko dekle (olje tempera) 1958; *Glava* (risba) 1960

»Tako je!« je vzkliknila Zobčeva. »Slovesno si prisezimo, da nihče od nas ne bo več omenil tega imena... Ste za to?«

»Smo!« se je v en glas oglasila družba, a smehljaja niso mogli skriti.

Natakarica je prinesla vina, za Tomaževo in Zobčevo pa turške kave.

»Mene se pravzaprav še drži popotni prah,« je rekel inženir Tomaž prikrito pomembno.

»Saj! Seveda!« je vzkliknila Zobčeva. »Bili ste vendar na svetovni razstavi v Bruslju.«

»Predvčerajšnjim zjutraj se je vrnil,« je povedala Tomaževa, z dvignjenima prstoma prijala skodelico in srknila kavo, kako se je potrudila, da je v tej kretnji pokazala ves svoj zadržani mir, je pomislil Andrej, močna, okrogla ženska je, videti je, da potrebuje vsak dan več časa za nego obraza, ki je nekoč brez tega vzbujal pozornost, inženir se je ujel v zanke te pozornosti, bila je hči nižjega uradnika dobriške železarne, šolo je kmalu prerasla, a starši niso odnehali, šlo je tako rekoč za uradniško čast, z velikim trudom so prilepili nanjo nekaj etiket: leto dni klavirja pri upokojeni trški učiteljici, leto dni šiviljske umetnosti in šestmesečni kuharski tečaj...

»No, in kako je bilo?« je vprašal Dob.

»Na to vprašanje je težko odgovoriti v eni sapi... Imenitno pač... Enkratno... Razstavljeni so zadnji čudeži človeka...«

»Tudi jaz sem imel priložnost, da bi potoval v Bruselj,« je rekel Zobec.

»... a je ostal doma, ker so v železarni prav tiste dni pričakovali neko komisijo iz Beograda,« je ognjevitno živčno dodala Zobčeva... »Naš Ivo je pravi... pravi...«

»... pravi Slovenec!« je smeje končal inženir. »Cvre se že stoletja v nepopoljšljivem lokalizmu, v srčkanem vrtičku majhnosti in nepomembnosti...«

»... in se ne upa požvižgati na komisijo iz Beograda!« je vzkliknila Zobčeva.

»Ne bo res,« je ugovarjal Dob. »Šli smo v svet, ko nam je postal dom pretesen, in šli smo tudi, če je bilo treba kje pomagati, borili smo se na ruski in francoski fronti, v Španiji, Slovenca najdeš povsod... Tisto o neznatnem Slovenčku je obrabljena laž. Slovenec je Slovenec in Slovenček obenem, v isti podobi, je vrtičkar in je svetovljan, že od nekdaj ga razjedata lokalizem in kozmopolitizem, vselej je bil zasrbljen za svojo drobno usodo in hkrati za veliko usodo sveta, morebiti je v tem njegova slabost, morebiti je v tem njegova veličina, morebiti je v tem njegova nesmrtnost...«

»Dragi moji, vem le to, da sem bil na razstavi drobna, neznatna pika... Čudeže pa so razstavljali Rusi, Francozi, Amerikanci, Švedski... Da bi videli Atomium! Čez sto metrov visoka, svojevrstna konstrukcija iz jekla in aluminija; sestavlja

ga devet krogel s premerom osemnajst metrov ... Posebno impozanten je pogled nanj preko velikega vodometa, kratko malo enkratno, nepozabno ...»

»Vidiš, Ivo, kaj si zamudil, nabila bi te kot otroka,« je zmajevala z glavo Zobčeva.

»Saj bodo še svetovne razstave,« se je smehljajal Zobec, videti je bilo, da se je na njene vzgojne izbruhe že zdavnaj navadil, postali so nepogrešljiv del njunega zakona.

»Morebiti bomo takrat tudi Slovenci že razstavili kako čudo,« je rekel Andrej z občutkom, da se roga samemu sebi.

»Ah neumnost!« je resno zamahnil z roko inženir. »Vedno bomo capljali za svetovnimi dogodki ... Povem vam, obide te strahoten občutek, ko se pripelješ iz našega provincijskega mesta v leto 2000: dvigneš na primer slušalko in zapoveš v telefon, naj ti doma zaprejo okna, zalijejo gredice v vrtu, vključijo kuhalnik in skuhamo obed ... Hm, fantastično!«

»O, Tomaž, nisi prvi Slovenec, ki se je vrnil s to boleznijo,« je rekel Dob. »Vendar se najbrž motim, če rečem, da se lahko z njo okužijo prav tako Američani, Rusi in Francozi ...«

»Veliki svet mu je zmešal glavo!«

»Ivo, grozen si!«

»Mogoče mi je res,« je mirno odgovori inženir, »a če mi jo je, mi jo je le zato, ker sem Slovenec ...«

»V naši železarni kmalu ne bomo izdelovali nič slabšega jekla od švedskega,« je rekel Zobec in si krčevito stiskal členke na roki.

»Ōh, kakšno nestrokovno govorjenje!« ga je zavrnil inženir, »švedskega jekla ne bomo dohiteli do sodnega dne! To je samo naša politična teza, pobožna želja, reklama za našega preprostega državljana ... Že zato jih ne bomo dohiteli, ker kratko malo gledamo drug drugemu na prste, skozi vso slovensko zgodovino si drug drugemu preganjamo vero, čeprav nas je vseh skupaj za eno cerkev, merimo drug drugemu svetovne nazore, čeprav nas je komaj za eno slabo, nepomembno stranko ...«

»Zdaj smo ena sama stranka!«

»Na videz!«

»Prosim vaju!«

»Še pri tej majhni mizi ne moremo biti ena sama stranka ...«

»In nikoli ne bomo.«

»Dovolite,« se je oglasil Dob, »tudi jaz sem že imel bolezen, s katero se je okužil Tomaž v Bruslju ... Bilo je pred tridesetimi leti morda, bral sem ruske in francoske klasike in sem bral dela velikih marksistov, postal sem nestrpen, vse sem

hotel postaviti na glavo čez noč, vso slovensko družbo sem hotel zmašiti v en lonec in jo skuhati na novo, potem pa me je tako enostavno, preprosto udarilo življenje po glavi, da sem začel gledati marsikaj drugače, in danes mi je ostalo le še spoznanje, da ni vsa veličina v velikih dogodkih zgodovine velikih narodov, in vsa veličina v čudežih, ki so razstavljeni to leto v Bruslju ...» In po trenutku predaha je tiho končal: »Ni večje veličine in ni večjega čudeža od tega, če majhen narod ohrani svoj obstoj v dolгих stoletjih ...«

»Oh, Dob, rekel ti bom, da učitelj še v grobu ne odvrže svojega kožuha.«

»Zdi se mi, da je dobro povedal,« je pritrdjeval Zobec, »čeprav še ni povedal vsega, kar mislim jaz.«

»Zanosne besede prebavljajo v našem stoletju le še otroci, učitelji in politični voditelji,« je rekel inženir.

»Človek, ti vendar delaš v tovarni, ki jo upravljajo delavci, komunisti!« je izbruhnil Zobec.

»Nisem komunist, sem samo inženir,« je mirno odvrnil inženir Tomaž.

»Ljudje, kaj je zdaj?!« je zakrilila Zobčeva. »Smo sedli na črno kavo ali smo prišli na predavanje delavske univerze? Ivo, če takoj ne prenehaš, pri priči odidem ... Poglej Andreja! Lepo mirno posluša, nobene neumnosti še ni zinil ...«

»Gospa Zobčeva, ne bodite hudi kot ostarela deviška učiteljica,« se je nasmehnil Dob, »vaš mož samo zagovarja svoje stališče ... Pred vojno smo bili tega še bolj vajeni ... Na zborovanjih smo se skoro s koli s političnimi nasprotniki, po zborovanjih pa smo šli skupaj pit, hahaha, človek ne sme biti prenapet, sem absolutno za koeksistenco ...«

»Toda Slovenci bomo ostali prenapeti,« je bil inženir trmast.

»Boris, pustimo Slovence,« je rekla Tomaževa in ga prijela za roko. »Povej jim raje, kako živijo drugi ljudje po svetu ... Na primer tista inženirjeva družina, pri kateri si stanoval.«

»Ne maram več,« je zamahnil z roko Tomaž. »Zobec naredi iz vsake moje besede politični problem.«

»Branim samo našo čast, mislim, da imamo lahko tudi mi svojo čast in svojo resnico ...«

»No, vidite ga ...«

»Ivo!«

»Pusti me.«

Zobec se je nemirno presedal na svojem stolu, nikjer ni imel prostora za svoje dolge noge. Po vojni se je izučil za topilca v železarni, bil je dober govornik in spreten organizator, izvolili so ga v delavski svet, čutil je, da ga inženirji in tehniki prekašajo po svoji izobrazbi, pa se je z velikim trudom šolal ob ve-

čerih na tečajih delavske univerze, še posebej po poroki z Magdo, učiteljico, očital si je, da kdaj pa kdaj popusti občutku manjvrednosti, da ga le zavoljo njega spravljajo taki pogovori v besnost in da so tudi njegovi zagovori le razdraženi kriki tega občutka, moram ga nekega dne preboleti, si je govoril, šele potem bom imel svojo resnico za čisto resnico.

»No, tista inženirjeva družina ima veliko vilo v predmestju Bruslja,« je z vsiljivo žensko spretnostjo nadaljevala Tomaževa, »vikend hišo na francoski rivieri, dva avtomobila, in še sinu so kupili za maturo nov športni voz...«

»V tovarni, kjer dela, ga še posebej cenijo kot strokovnjaka za visoke peči...«

»...in ga kot strokovnjaka tudi božansko plačajo!« je hitela Tomaževa.

»Pobuda, ustvarjalnost posameznika — to je gibalno, ki žene svet v velike čudeže,« je s povzdignjenim glasom govoril inženir, »posameznik naj ima vse možnosti, da se povzpne v največje višave in da je za to tudi primerno plačan, da, da, tudi v tem... Če se bolj preprosto izrazim: Posameznik naj bo kot genij tudi genialno bogat! To je nekaj!«

»Veš, Tomaž, po svetu pa je le tako, da v glavnem najbogatejši niso nobeni geniji.«

»Postavljam le kot možnost, kot svobodno možnost posameznika, bolj teoretsko,« je vztrajal inženir.

»Hm, teoretsko? Ne vem... Praktično pa je v življenju le tako, kot sem povedal... Razen tega je znano, da je pri nas genialno veliko 'genijev'... In prerokov... Usodni blagoslov majhnega naroda?«

»V žlici vode smo vsi svetovni prvaki v plavanju,« je zamrmral Andrej.

»Kaj bi, saj imajo tudi pri nas strokovnjaki velike možnosti,« je iskal Zobec primeren odgovor. »Dali smo jim hiše, avtomobile, zaradi njih prizanašamo marsičemu, kar še diši po individualistično malomeščanskem udobju, po odtrganosti od množice...«

»Ivo, Ivo, prosim te!«

»Pusti me, da povem do kraja... Delavcem trgamo od ust, da, trgamo jim, mi, komunisti, še zmerom živite tu na Dobrih stokrat boljše inženirji, tehniki, uslužbenci, poddirektorji kot tisti delavec, ki samo lopato obrača... O, vem, vsakemu po svojih sposobnostih, stoddostno sem za to načelo, sovražim povprečnost množice, njeno brezoblično podobo, toda mnogi si še redijo trebuh na račun tistega, ki zasluži samo še po deset, dvanaest tisoč, redi si trebuh, čeprav je brez sposobnosti, ponavljam: brez sposobnosti...«

Po kratkem premolku je prvi spregovoril inženir Tomaž: »No, zdaj po tem političnem nagovoru našega predsednika upravnega odbora, lahko spet popijemo kakšen kozarec...«

»Pritrjujem Zobcu,« je rekel Dob. »Naj mi ne zameri, če ga bom popravil v toliko, da se danes redijo tudi nekateri lažni komunisti, ne morem tega preboleti, trideset let sem se šel revolucijo...«

»Nikar, Dob... Zaletavaš se v tabu,« je brž dejal inženir Tomaž.

Dob ga je pogledal, se za hip zresnil, takoj zatem pa se je spet poigral s svojim značilno mehkim nasmeškom.

»Tabu? Daj no... Zame je tabu samo to, zakaj to vino ni tako, kot je bilo včeraj... Drugega tabuja ne poznam... Nekaj jih je... Sedli so po vojni na vtilne stolčke po podjetjih, postavili so si vile z denarjem delavcev, pripeljali so si iz Nemčije volkswagen z divizami, ki so jih pretihotapili čez mejo, v mestnih barih si s tisočaki prižigajo cigarete kot nekoč vsega naveličani tovarnarji, komunisti so samo v tem, da imajo že zdaj dohodke po svojih potrebah..., sram, sram me je, da sem se šel nekoč revolucijo...«

»V vsakem gibanju so tudi smrdljivci,« je rekel Zobec.

»Poslušaj, Zobec, kaj ti bom povedal... Vam mladim tako prekleto zamerim, da jih predolgo ne pomečete iz svojih vrst, te birokrate, te socialistične buržuje... nezmotljive bogove... Postali ste plašljivi, nespretni, mehkužni, premalo ste izobraženi... Mi smo si nekoč oči izpekli s študijem, da smo lahko tolkli svoje nasprotnike...«

»Gorje nam, kadar se vžge stari revolucionar!«

»Nič strahu, človek je rojen le za eno revolucijo... In moja je že za mano... Zdjaj je na vrsti Zobeč...«

»Andrej, tak reci še ti kaj,« je vzkliknila Zobčeva, čutili so, kako želi obrniti pogovor drugam. »Ali nisi preresen za svoja leta?«

»Kaj bi... Molčal sem... Pa saj niti ne bi prišel do besede,« se je branil Andrej.

»Molk je zlato,« je rekel s posebnim prizvokom inženir Tomaž, »molk pa je tudi previdnost, je zatočišče, kadar smo brez svojega pogleda, brez prepričanja...«

»No, pri Andreju je bil gotovo zlato,« se je nasmehnil Dob.

Ne, ne, bil je zatočišče, je pomislil Andrej in stisnil ustnice, prekleto, bil je zatočišče, nobenih svojih pogledov nimam, ko bi vsaj zmogel zanikanje, sploh ne vem, kje sem, kaj sem, kdo sem, prekleto!

»O, glejte jo! Liza!« je zaklicala Zobčeva in se zasukala na stolu proti vhodu na teraso. »Ooo, Liza!«

»Ne deri se kot trobenta!« je rekel Zobec.

»Pusti to, Ivo... Kdo na Dobrijah pa ve, kdo je Bone Tone...«

»Ooo, Magda je originalna,« se je zahihitala Tomaževa.

Liza Mahova, ki jih je pozdravila s priklonom, ko jih je zagledala, je spregovorila še nekaj besed z visokim moškim atletske postave in z nogometno glavo, Nuhi Furihmedovič jo je za trenutek zadržal z roko, potem pa se je Liza z gibčnimi koraki približala, zibala se je v močnih bokih, a so obrisi njene postave ostali kljub vsemu privlačni, saj se ji je telo prožilo v sveži napetosti, delala je v laboratoriju železarne, poznala se je dobro z vsemi iz družbe, sedla je k Andreju, z enim samim pogledom je obletel zagorelo polt njene kože, močno šminko poudarjene obrvi in ustnice, minijasto barvo las, nosila je tesno, kratko krilo, spretno je prekrizala noge v kolenih.

»Zdaj ko si prišla, Liza, se mi nikamor ne bo več mudilo,« je rekla Zobčeva. »Tako?!« se je začudila Liza Mahova in se ji je na ustnicah napel bel nasmešek, za droben hip jo je spreletela zadrega, ko je začutila, da so oči vseh uprte vanjo.

»Saj se že celo večnost nisva videli!«

»Tudi midva še nisva za domov, ali ne,« se je inženir obrnil k ženi. »Vendar predlagam, da se preselimo v kavarno. Hladno je že...«

»Velja!« je pritrdila Zobčeva.

»Jaz se bom poslovil,« je rekel Dob in vstal. »Bilo je že tako čez uro.«

»Seveda, upokojemcem se vedno kam mudi,« je rekel inženir Tomaž.

»Kajpada, moj oče hodi vedno dopoldne na sprehod, da je nato popoldne prost,« je smeje vzkliknila Zobčeva.

»Ob šestih sva s Sivcem zmenjena za šah. Do smrti bi se mu zameril, če me ne bi bilo točno ob uri... Na svidenje!«

»Adijo... Na svidenje!«

»Zdravo!«

»Tudi jaz pojdem,« je dejal Zobec.

»Ivo!«

»Saj veš, Magda...«

»Vem le to, da boš še malo ostal...«

Trenutek sta si nepremično zrla v oči, potem je Zobec povetil pogled in rekel:

»Dobro... Za pol ure... Niti minute več.«

Stari Dob se je že odpravil čez teraso, nekoliko upognjen v hrbet, čez roko mu je visela lahka sprehajalna palica, natakariča mu je prijazno odprla vrata. Liza Mahova je napol tiho spregovoril nekaj besed z Andrejem, medtem je družba že vstajala, nakar je glasno dejala: »Slišite, tudi Andrej se spravlja...«

»O, zanj pa le ti poskrbi,« se je naglo oglasila Zobčeva. »Ne delaj si sramote in ne kliči še nas na pomoč.«

V gosjem redu so stopali čez teraso, Andreja se je oklenila Liza Mahova, kaj ne čutim v njeni roki zbegano lahkotnost, je pomislil. Zavili so po dolgem hodniku v kavarno. Bil je delavnik, kavarna je imela le malo gostov. Vsa zapadna stena kavarne je bila zastekljena, na stropu so viseli mogočni leseni lestenci, na zadnji steni sta se bohotali veliki слиki z motivom slovenske gorske pokrajine, glasno sta se postavljali z dihom folklorne, spredaj je na improviziranem odru stal obrabljen črn klavir in nekaj stojal za note.

»K tej mizi sedimo,« je predlagala Tomaževa. »Rada imam vso kavarno pred sabo.«

»Mm, jaz ji bom brez očitanka vesti kazala hrbet,« je pristavila Zobčeva in brž zasedla stol.

»Ob delavnikih je tu pusto,« se je našobila Liza Mahova, »ne hodim rada sem.«

»Samo recite besedo in — čira-čara — puščobe ne bo več!« se je razvnel inženir, gledal ji je naravnost v oči.

»Če sedim v kavarni, želim poslušati glasbo, ti ne, Andrej,« je rekla Liza Mahova in se tako umaknila inženirjevemu pogledu.

»Ne vem,« je zmajal Andrej z rameni, zalotil se je v kretnjah njenih rok, upam, da svojih ujetnikov ne jemlje zares, je pomislil.

Ko se je prikazal natak, je inženir zaklical:

»Smo najprej za konjak?«

»Smo!« je pritrdila Zobčeva za vse.

Potem so stali pred njimi tanki kozarci z velikimi trebuhi in s ptičjimi nogami, ki so jih objemali prsti, alkohol se je bleščal v pretiranost, nekaj trenutkov so še čutili zadrego, prinesli so jo bili s terase, drug od drugega so pričakovali sunek, ki bo to zadrego razbil. Ko se je oglasila Liza Mahova, so jo vsi hvaležno pogledali.

»Skoro bo že mesec dni, ko sem se vrnila z morja, a se še ne morem spet vživeti v delo... Ponoči sanjam o dnevih na morju, in pripeti se mi to celo sredi belega dne...«

»Hm, zanimiva ugotovitev,« se je oglasil inženir. »V dvajsetem stoletju je človek še vedno suženj svojega dela... Samo tri tedne dopusta na leto si lahko privoščijo...«

»In kako je v tem pogledu s tistim vašim inženirjem v Bruslju?« je brž vprašal Zobec.

»Ivo... Ivo, če ti nisi nemogoč človek?!«

Inženir mu je odgovoril šele po premolku, ki je pomenil obvladovanje.

»To velja za človeka kjerkoli v svetu...«

»O, zanimivo,« je zamrmral Zobec.

»Liza, prosim te, povej nam kak dogodek z morja,« je Zobčeva obračala pogovor drugam.

»Seveda, povej,« je pristavila še Tomaževa.

»Mm,« se je nasmehnila Liza Mahova.

Andrej se je premagoval, da ji ne bi gledal v roke, ki si jih je položila na kolena, odpravil se je s svojim pogledom po gorski pokrajini na veliki sliki, ki jo je imel pred sabo, moram priti vse do podvznožja zasneženih gor, gorski zrak krepi telo in dušo, smo se učili v šoli.

»So spomini, ki vas ne bi zanimali, in so spomini, ki bodo ostali samo moji,« se je branila Liza.

»O, tiste kar obdrži zase,« je rekla Zobčeva, »ne bomo silili vanje.«

»V Portorožu je samo za las manjkalo, pa bi bila izvoljena z mis Portoroža!« je nenadoma bruhnilo iz nje in potem se je začela smejati.

»Tristo zelenih, zanimivo!« je vzkliknil inženir.

Zobčeva je poskočila in glasno ploskala z rokami.

»Povej, takoj povej, drugače se bom razpočila od radovednosti!«

Liza Mahova se je še lomila v smehu, bila jo je sproščenost, ki lahko v hipu podre vse zapornice in se razlije po razpoloženjih sobesednikov.

»... ti presneti boki, moji boki,« se je smejala Liza Mahova, »kdo bi si mislil...«

Zanimivi boki, je pomislil inženir Tomaž. Še bolj se moram podvzati do zasneženih gor, je pomislil Andrej, pri moji veri, močnejši so od mojih, je pomislila Zobčeva, no, lepa reč, ali se bo hvalila z njimi, je pomislila Tomaževa, pre-keto, s tem je začela, je pomislil Zobec.

»Kdo bi si mislil, vse je tako natančno,« je govorila Liza Mahova, »tu na Dobrih tega nismo vajeni... Kdo od vas si lahko zamišlja mis Dobrij?« Potem se je nekoliko umirila, čeprav se ji je smeh naglo nabiral pred novimi zapornicami, nadaljevala je: »Konferansje je hodil pred tekmovanjem od mize do mize, z njim je korakala cela četa ocenjevalcev, hihi, sami trebušni pivovarnarji iz Nemčije, pri bogu, da so bili sami pivovarnarji, pa so pustili tudi na moji mizi številko, kar je pomenilo, da sem bila izbrana med deset kandidatkinj... Sploh me niso natanko pogledali, najbrž so nas ocenili že prej skozi skrivno linico, hihi. In potem smo morale korakati na plesišču, v krogu po taktu glasbe, hihi, kot ovčke, ki jih razkazujejo na sejmu. Ne bom pozabila, kako sem se venomer smejala...«

»Ne vem, kako je s pivovarnarji, so za smeh ali so proti njemu,« se je zasmejala še Zobčeva.

»Odvisno je od tega, kdo se jim smeje,« je rekel inženir Tomaž in učeno napel čelo.

»In zatem so začeli šteti glasove, ki so jih oddali gostje hotela... Dobila sem največ glasov...«

»No, bravo, imenitno!« je zaklical inženir, potem pa je ujel togi ženin pogled, navdušenje se mu je v hipu skisalo.

»Torej mis Portoroža?«

»Čestitamo!«

»Ne, ne,« je smeje odkimavala Liza Mahova, »nisem dobila sama največje število glasov. Enako število jih je dobila neka Petra... Petra, no, pozabila sem njeno družinsko ime, neka Petra iz Frankfurta... Pivovarnarji so začeli z velikim posvetom, gostje so postali nestrpni, razdelili so se v dve stranki, ena je vzklikala Nemki, druga meni, pravcati dvoboj, pravcata vojna sredi mehke portoroške noči...«

»...za Heleno trojansko!« je vzkliknil inženir.

»...za za Heleno slovensko!« je popravila Zobčeva.

»...za Heleno slovensko in Heleno nemško,« je tiho dejal Andrej.

»Oh, bežite no... Postalo je vse tako kavarniško, tako pivovarniško... Predsednik komisije je nekje staknil krojaški meter, postavili so naju na podium, zadonele so fanfare, gostje so potihnili v napet mir... Predsednik komisije, največji pivovarnar vseh pivovarnarjev, je strokovnjaško pomeril boke Nemki, glasno zaklical osemindeset, centimetre je glasno pozdravila pozavna, nato je pomeril boke še meni in zaklical stoena, muzikant s pozavno je okleval, največji pivovarnar pa je že pohitel k blondinki iz Frankfurta, ji dvignil roko kot boksarskemu šampionu in se zadril: »Mis Portoroža 1958! Bravo!«

»Hudiča, za tri centimetre!« je razočarano vzkliknil inženir.

»Kajpada, za tri centimetre... To je pravzaprav veliko, kadar gre za boke,« je bila Liza hudomušna... »Toda predstave še ni bilo konec... Polovica gostov je kričala »Bravo!«, druga polovica pa »Fuj!« In potem je polovica skandirala »Petra, Petra!« druga polovica pa »Liza, Liza!« Bilo je na moč imenitno še dolgo v noč,« je smeje končala Liza Mahova.

»Važno je, da si bila tisto noč središče pozornosti,« je rekla Tomaževa.

»Oh, saj so objavili najini sliki v lokalnem časniku! Pred vestmi o svetovnih dogodkih...«

»Pivovarnar s krojaškim metrom,« je rekla Zobčeva, »hm, kar predstavljam si ga.«

»Prekleta neokusno,« je rekel Zobec.

»Ivo!«

»Oh, saj je bila samo dogodivščina,« je dejala Tomaževa. »Liza je še mlada... In potem se ji celo leto na Dobrih nič ne zgodi... Saj bomo vsi pomrli od dolgočasje... Vsak dan isti obrazi, vsak dan isti opravki, isti dogodki iz družinskih kronik...«

»Tisti dobrodušni pivovarnarji so med vojno izdelovali granate,« je vztrajal Zobec.

»Predsodki,« je zamahnil z roko inženir. »Zaradi takih predsodkov ne bo nikoli miru na svetu.«

»Pravim samo, da smo preveč pozabljivi, še posebej, kadar gre za dobrodušne pivovarnarje... To se nam je že večkrat maščevalo.«

»Človek božji, ti nisi za družbo!« ga je karala Zobčeva. »Mi o mis Portoroža, ti o pivovarnarjih z granatami... Kratko malo neznosen si...«

»Pustila bi me bila prej domov,« je mirno rekel Zobec.

»Še zmerom lahko greš.«

Zobec je naglo vstal.

»Poslušajta,« je rekla Liza Mahova in ujela Zobca za roko, »očitala si bom, da sem s svojimi spomini povzročila družinski prepir...«

»Saj se ne prepirava,« je rekla Zobčeva in jo nedolžno pogledala.

»Ivo, prosim te, ostani,« je rekla Liza.

»Pusti me... Res moram domov.«

»Ne misli, da pojdem s tabo,« je rekla Zobčeva.

»Lahko ostaneš.«

»Ni dobro, če eden ostane,« ni odnehala Liza.

»Liza, po nepotrebnem si sentimentalna,« je rekla Zobčeva, »ti prav nič ne pristaja.«

Liza je počasi popustila in odmaknila roko, obrnila se je k Andreju, ko da išče opravičila za svoj umik, Andrej je neopredeljivo zmignil z glavo. Ko se je Zobec poslovil, je žena zaklicala za njim: »V hladilniku imate večerjo... In glej da bosta otroka ob osmih v postelji...«

Vsi so se ozrli za njim, videli so, kako se je na vratih srečal s Parajem, direktorjem trgovskega podjetja na Dobrih.

»Oho! Dobili bomo zamenjavo!« je vzkliknila Tomaževa in pomahala Paraju, ki se je nemudoma prizibal k mizi, težak, s kratkimi rokami na hrbtu, v brežhibno krojeni temni obleki, dišal je po brivcu.

»Bolj lepo vas ne bi mogel najti zbrane niti v sanjah,« je rekel.

»Kdo ve, kakšni smo v tvojih sanjah,« je rekla Zobčeva.

»Sedi, sedi!«

»Ne bom utegnil... In tudi vi ne boste več utegnili, ker vas korporativno vabim s sabo.«

»Kako s sabo?!«

»Domov k meni...«

»Pa vseeno sedi, da boš laže povedal do kraja.«

»Veste... Z Angelco praznujeva dvajsetletnico poroke... Prav na današnji dan je bilo...«

»Vraga! Da je že dvajset let!«

»Ja-no, dvajset,« je prikimal Paraj, v očeh se mu je v hipu nabrala melanholija otroške barve, zadihal je močneje, ko da ga tišči sveža naškrobljena srajca, dosegel je pozornost z vdanim glasom, ko je nadaljeval: »Res vas prosim in ne odrecite mi... Vsi... Saj veste, zaradi Angelce, ubožica, vse dneve sedi in se dolgočasi... Tako sem se veselila tega praznovanja, vse leto sem se ga veselila, mi je rekla, pa se mi pripeti nesreča, ne bi se smela tako veseliti, je rekla, to ni bilo prav, ni bilo prav, je ponavljala, ubožica... Potem je bila vsa iz sebe, ko sem ji predlagal, da bi kljub temu povabila družbo. Poiskal sem žensko, tri dni ji je iz postelje postavljala naloge, in rečem vam, izkazala se je kot kak organizator diplomatskega sprejema... Bal sem se že, da jo bo nesreča strla tudi duševno, a sem danes tudi jaz srečno zmeden, ko sem videl, kako se je v zadnjih dneh spet uravnovesila, ne morem vam povedati...«

V kratkem premolku, ki je sledil, so njegove besede počasi usihale, a njegov pregreti odmev je še nekaj časa lebdel v zraku in v njem se je vsak zase odločal, Tomaževa je vzdihnila močneje, inženir jo je pogledal od strani.

»...zato mi povabila gotovo ne boste odrekli, prav gotovo ne...«

Začel je prepričevati še vsakega posebej, Lizo in Zobčevo je premišljeno udvornjivo ujel za roki in ju ni spustil, dokler nista prikimali. Tomaževa je bila pri volji ob prvi besedi.

»Andrej, ti pojdeš zaradi mene,« mu je rekla Liza šepetaje, prekleto, kako je premaknila ustnice, je spreletelo Andreja, in potem je pravzaprav vseeno, kam grem nocoj, saj je zame lahko pridobitev že to, če se odločim in sedim na mirni, neutrudljivi in natančni tekoči trak usode.

»Naročila mi je, da bo ob osmih že vse pripravljeno,« se je Paraj lepil v neučakanosti.

Bilo je že temno, ko so prispeli do Parajeve hiše onkraj stanovanjskega naselja. Andrej je hodil z Lizo nekaj korakov za drugimi, ves čas je kramljala z njim, ne vem, ali se je s tem posebej trudila, je pomislil, vsekakor je bilo dovolj zanimivo, odganjala mi je druge misli. Hiša se je kockala v pravcati

gradič, enonadstropna, z mansardnim stanovanjem, menda samo še v Evropi zidamo tako masivne hiše, se je spomnil Andrej, amerikanske so lahkotnejše in cenejše. Ustavili so se v manjši veži v pritličju, ki pa so jo spremenili v cvetličnjak, »hm, Angelčin konjiček,« je hitel pojasnjevati Paraj, komaj je še bilo prostora za sliko na steni, reprodukcija pokrajine s starim mlinom solzavo razigranim potokom, šumečim slapom in s sanjavih koščkom po v brezov gozd, vse v kričecih barvah, »čudovite slike, mar ne,« je vzdihnil Tomaževa, in je vzdihnila tudi, ko je med rožami zagledala palčka iz gline. »šli bomo kar v dnevno sobo,« se je v vljudnosti cedil Paraj in se sope povzpел po stopnicah v prvo nadstropje, hiša je bila razsvetljena kot za nevoletne praznike, dišalo je po poročnih jedeh, »mm, Magda, čudovit vonj kajne,« je vohljala Tomaževa, še je čas, da se vrnem, je za tisti trenutke pomislil Andrej sredi stopnic, čisto po neumnem se potikam tod okrog...

»Ni vrnitve, Andrej,« mu je zašepetala v uho Liza Mahova, ko je bila zapazila njegov omahujoči trenutek. »In če gre za očitjanje vesti, to čimprej prebolite maram moških, ki jih razjeda ta bolezen...«

»Figo mi je mar, kakšne moške maraš... Prav vsi ste mi figo mar...«

Liza ga je pogledala z nagajivim svetlobnim trikotnikom v očeh, in njenemu čelu kratkomalo ni kaj očitati, si je rekel Andrej.

»Oh, mene ne boš prepričal, da smo ti figo mar. V tvojih očeh berem drugače.«

»Telepatka?«

»Ne... Liza... samo Liza,« se je nasmehnila.

Paraj, ki je razkoračen stal na vrhu stopnic, ju je poklical. Liza je prijel Andreja za roko in ga odpeljala v dnevno sobo. Pod velikim lestencem je bil pogrnjena miza, spet povsod rože, ko da izpuhtevajo beli bolniški vonj, pri okni veliki fikus, vse liste si je obrnil k svetlobi, in slike po stenah: osamljen lovska kočica s tremi ovčkami, veliki, osamljeni slap z romantičnimi skalami, velika, osamljena pot, ki vodi osamljenega človeka s popotno palico do osamljenega križišča, »oh, kako čudovite slike,« je vzdihovala Tomaževa. Drugi so molče stali okrog mize. Paraj je tekal nekje po hiši, slišali so njegove nalomljene glasove, dokler se ni znova prikazal, rekel, »samo trenutek še, prosim,« nakar se je spustil po stopnicah v pritličje.

»Gramofon s ploščami!« je malone preglasno zaklicala Liza Mahova, pretrgal je neprijeten molk.

»Tu glej, televizor,« je rekla Zobčeva.

»Same imenitne reči,« je rekla Tomaževa.

»Ženske, ko da vse to danes prvič gledate,« se je jezil inženir Tomaž.

»No, rekla sem kar tako,« se je opravičevala Tomaževa, »rekla sem, ker smo se tako neumno zamolčali.«

Pred petimi leti vsega tega še ni imel, je pomislil Andrej. Potem je postal direktor največjega trgovskega podjetja v občini. So ljudje, ki narede v petih letih fantastične podvige, povzpnejo se na najvišji vrh sveta ali pa postavijo nov globinski rekord z batiskafom, jaz se v istem času ne premaknem niti za ped, čisto navaden nič sem, ne obogatim in ne propadam, ne povzpnem se s Hillaryjem in se ne potopim s Piccardom, in še z mojimi drobnimi uspehi se postavljajo drugi, vodja Pivec je tako prekleto požrešen nanje...

Vtem je Paraj že prisopihal po stopnicah, za njim je drobno stopicala suha starejša ženska, v temni obleki in labodjebelim predpasnikom, narejeno pohlevno se je priklanjala na levo in na desno ter zginila za Parajem v spalnico; njuno slovesno obnašanje, obredniške kretnje, hoja, skrivostna zadržanost — vse to je bila svojevrstna igra sporejma.

»Pravzaprav ne vem čisto natanko, kaj se zdajle dogaja,« je zinila Zobčeva.

»Tako bo vse pojasnjeno!« je preroško odgovoril inženir Tomaž.

»Sedla bi, a najbrž ne bi bilo prav,« je menila Tomaževa.

»Nak, ne bi bilo prav.«

Zdajci so se vrata spalnice odprla na stežaj. Na pragu se je najprej prikazal plečati Parajev hrbet, trudil se je, da bi spravil iz spalnice velik stol, na katerem je nepremično sedela drobna ženska, ki ji po obrazu nihče ne bi mogel prisoditi štirideset let, ženska z labodjim predpasnikom, ki je pomagala Paraju, je vidno omagovala, priskočil je inženir Tomaž in jo zamenjal, »o, gospod Tomaž, kako ste kavalirski,« se je zahvaljevala Parajeva, medtem ko sta jo nesla do mize, »dober večer vsem skupaj in hvala, hvala, da ste prišli,« je govorila svojim gostom s porcelanasto občutljivim glasom, »sedite, sedite, prosim,« je vabila. Spominja me na japonsko lutko, si je rekel Andrej, goste, črne lase si je spletla v veliko kito in jo zvila v klobčič, v obraz je bleda, videti je le njene tanke, črne obrvi, drobne roke ji negibno počivajo v naročju, še smehljal je z japonske lutke: skrivnostno trpek nasmeh rožnate barve.

»Vidite, tako se mi godi,« je govorila Parajeva, »a zdaj sem se že navadila, človek se edini lahko vsemu privadi...«

»Čez tri tedne jo bomo že lahko vzeli iz mavca,« je pojasnil Paraj in jo mehko prijel za roko, »oba se kot majhna otroka veseliva tistega trenutka...«

»Slišala sem najmanj deset inačic o tvoji nesreči, Angelca,« se je v intimnejše vzdusje prva prebila Tomaževa, čeprav je bila njena bolj redka gostja.

»Brez skrbi, tudi sama sem slišala nekaj zgodb,« se je nasmehnila Parajeva, »nekatere že nimajo več nobene zveze z resnico moje nesreče, a kaj bi jih

preganjala, bog z njimi, naj jih imajo ... Dolgo me niso pustili iz bolnice ... Ko pa sem bila vsa polomljena ...»

»Do pasu je v mavcu,« je razlagal Paraj in sočutno pogledal ženo, »Angelca, sirota, srce se mi para, kadar jo pogledam ...»

»Oh, saj si bolj malo doma,« ga je ošinila s pogledom Parajeva, a le za bežen trenutek, potem se je precej spet spremenila v zadržano japonsko lutko.

»V časniku sem bral, da je bil kriv motorist,« je dejal inženir Tomaž. »Mlad fant, menda je bil celo brez vozniškega izpita.«

»Mladi ljudje ponorijo, kadar zajahajo motor,« je pristavila Tomaževa.

»Pripeljala sem se po klancu na Dobrije,« je pripovedovala Parajeva, čutili so, kako se je trudila, da bi ostala mirna, »na ovinku sem vozila po skrajni desni, ko se je pripodil motorist in zdrsnil pri zavijanju na mojo stran, pozneje je zatrjeval, da se je moral izogniti skupini pešcev, zasukala sem volan ... in bilo je dovolj. Zakotalila sem se z avtom po bregu ...»

»Angelca, ali si ne bi nocoj to prihranila,« je bil Paraj v oči ves nesrečen, »goste sva vendar povabila na praznovanje.«

»Saj sem mirna, glej,« se je smehljala Parajeva.

»Ste bili sami v avtu?«

»Tako rada sem šofirala ... In še bom šofirala,« je naglo odgovorila Parajeva.

»Se zjutraj sem ji naročal, naj pusti avto doma, ker ga bom potreboval, moral bi na službeno pot, no, pa me ni ubogala,« je govoril Paraj.

»Brez skrbi, naložila sem si lepo pokoro, šest mesecev do pasu v mavcu, naj-hujšemu sovražniku tega ne privoščim, nikamor se ne moreš ganiti, vsako reč ti morajo prinesiti ...»

»Hvala bogu, jedi so tu!« je zaklical Paraj.

Zenska z labodjim predpasnikom je bila hitra in spretna, dobro je premagovala stopnice, miza je bila v nekaj trenutkih polna. Paraj je odprl steklenico. Prekleta, počutim se ko na svoji poroki, si je rekel Andrej, namesto Lize je sedela poleg mene Barbara, malo sem jedel, silili so vame, češ da sem mrtvi ženin, hujskali proti meni nevesto, ojej, urekla ga je, so si prikimavali, vsiljivo so se hahljali, da mislim najbrž le na poročno noč, spraševal sem se, čemu je neki potreben tak cirkus, ob poročnih obredih pridejo do besede samo tisti, ki so se že nažrli zakona, tete vdove, ki ga pogrešajo, strici, ki jih davi klimakterij, stare device, da naskrivaj pobožajo svežo zakonsko posteljo, in čemu sem nocoj sploh tu, ne sodim v to družbo, sploh ne sodim v nobeno družbo, plavam nad vsemi družbami kot odtrgano regratovo seme, pravo pravcato nič sem.

»Naj živi vajin praznik!« je nenadoma ves v zanosu zaklical inženir Tomaž in prijel za kozarec, oči so se mu že skalile.

»Naj živi!« so ponovili za njim še drugi, razen mene, je pomislil Andrej, ko da sem kak prekleti izrodek.

Paraj je izpil do dna, si obrisal usta s prtičkom, hip pomolčal, nato pa dejal: »Angelci je bilo sedemnajst let, da, komaj sedemnajst let... meni dvajset... poročila sva se, ker sva se imela rada... zdaj je že dvajset let... nič se ni spremenilo med nama... Angelca si je želela otrok... nisva jih dobila... pa je vendar najin praznik tako lep... imava imenitne goste... Angelca...«

Andrej je naskrivaj pogledal japonsko lutko, na bledem obrazu se ji ni premaknila niti najmanjša poteza, in njen nasmeh je še vedno nosil lupino trpkosti. Inženir Tomaž je bučno zaploskal, ko je Paraj končal, žena mu je s prikupniško vnemo pomagala.

»Hvala!« je komaj slišno dahnila Parajevea.

Potem je praznovanje naglo spreminjalo svoje vzdušje, omizje je postajalo glasnejše, Tomaževa je silila v Parajevo z dovtipi, nabrala si jih je v tujih ilustriranih revijah, je pomislil Andrej, Paraj in inženir Tomaž sta zasipavala s komplimenti Zobčevu, nevarno prikrito sta se lovila po meji gentlemanskega tekmovanja, Liza pa si je prejkone naložila težavno nalogo, da spravi s tira mene, se je nasmehnil Andrej.

»Opozarjam te že zdaj,« je rekla Liza, »karkoli bom nocoj zinila, katerokoli kretnjo bom že naredila, domišljevati se ti ni treba zaradi nobene stvari... In tudi zaradi mojega obnašanja ne, že zdavnaj sem prebolela zanosne scene.«

»Liza, saj si domišljaš ti,« je rekel Andrej, »drugače si ne morem razlagati tega opozorila.«

»Ti tepec,« se je prikupno pridušila, njen pogled je imel podobo trnka, zakolje se v živo meso in mu ne uideš več, »ti smešni, bolni tepec...«

»Liza,« je poklicala Parajevea čez mizo, »saj vas lahko kličem kar Liza, ali ne, vi se gotovo spoznate na plošče.«

»Seveda! Z veseljem,« je precej privolila Liza, čakala sem na to že ves večer, je pomislila in pohitela h gramofonu. Ko je zadonela melodija Spomin, so vsi zadovoljno zaploskali. Liza je videla, kako ji je Parajevea komaj vidno namignila, naj gre po plesalca. Spet so glasno zaploskali, ko si je izbrala gostitelja, nekje je stal gramofon, nekje za velikim fikusom se je skrivala vijoličasta luč, ki ni zmogla toplote in ne hlada, le skromno posebnost, čutila je, kako se ji Paraj v ritmu počasnega sentimentalnega slovenskega valčka približuje, precej ga je v trebuh, si je rekla, in za glavo je manjši od mene, »vroče ti je, kajne, Liza,« je zaslíšala njegov glas nekje na vratu, in tika me, nič bolj se ne poznam z njim kot z njegovo ženo, »o, to še ni nič,« mu je odgovorila, hudomušno izzivajoče, »bilo mi je že bolj vroče,« z vsakim ritmom mu postaja sapa težja, »škoda, da me ni bilo takrat s tabo, ko ti je bilo še bolj vroče,« je znova začutila na

vratu njegove besede, imele pa so podobo lepljive slaščice, »gotovo je prelepo s tabo, kadar ti je še bolj vroče,« gledala je Andreja, ko mu je odgovorila, »nič še ni rečeno, da ne bi bili nekoč z mano, ko mi bo še bolj vroče,« začutila je, kako mu je roka v njenem pasu postala močnejša, ujela se je z nasmehom njegove žene, »ona je bila vedno tako drobna in krhka,« je govoril Paraj, »nikoli se je nisem upal objeti kot tebe, Liza, in zdaj je že šest mesecev v mavcu, prosim, razumi me, pa saj ti nas moške razumeš, poznam te, Liza, ti nas razumeš,« igla se je ustavila in podrsala po plošči, odtrgala se mu je s telesa in pohitela h gramofonu.

»Tako. Zdaj boste zaplesali vsi!« je zaklicala Liza. »Noč in dan! Poje moja ljubljenska Ella Fitzgerald...«

Inženir Tomaž se je pobrigal za Lizo, Paraj je pohitel po Zobčevo, ostal je Andrej, nasproti njega je obsedela Tomaževa, sramežljivo je sklenila roke v naročju, kot sedemnajstletno dekle, ki je prvič zašlo na ples.

»Gospod Andrej,« ga je nagovorila Parajeva, »ne ozirajte se name, ne bo mi dolgčas pri mizi, gledala bom plesalce, popeljite gospo Tomaževa... Tako rada pleše...«

Tomaževa se je že dvignila in se mu napol sama približala, pri tem je zvila telo v nekoliko prekričec vprašaj, »ni res, da vas ne bi spravili v dobro voljo,« se je posilila v smeh in se ga oklenila. Čutil je, kako se ne more premagati, da ga ne bi vodila, krotil jo je z naglimi, nepričakovanimi obrati, začel je uživati v tem, da se je morala zaradi tega kdaj pa kdaj presnečena ustaviti in takrat se ji je zasvetila v očeh kljubovalna ihta, videl je Paraja, kako je plesal z Zobčevo, natanko tako se je oklepa kot maloprej Lize, je pomislil, morebiti ji govori celo natanko iste besede, si je rekel, ko je ujel njegove besede, »Magda, škoda, da me ni bilo s tabo, ko ti je bilo še bolj vroče,« in nato čez nekaj trenutkov, »poznam te, Magda, ti nas razumeš,« preplašil se je, ko je zaslišal, da je začela Tomaževa tiho spremljati melodijo, nikoli nisem trpel, da bi mi kdo pel v uho, kadar plešem, prekleto, saj že več let nisem plesal, nerodno prestavljal noge kot začetnik na plesnem tečaju, kaj zato tolikokrat trčim v njeno stegno, prekleto, morebiti mi ga nastavlja, vlačuga stara, ali pa tudi ne, ali pa tudi ne...

»Gospa, imate Modugna?« je potem vprašala Liza.

»Prizanesi nam s tem kričaćem!« je ugovarjal inženir in teatralično zakrnilil z rokami.

»Imam njegovo ploščo MODRO OBARVANO Z MODRIM,« je tiho rekla Parajeva.

»Kar poiščite jo.«

Res jo je kmalu našla, nastavila iglo, nato pa sedla v naslanjač ob gramofonu in se zamaknila v ritem, Andrej se ji je počasi približal.

»Kaže, da ne maraš plesati z mano,« je dejala, ne da bi ga pogledala.

»Kaj si nisva obljubila, da si ne bova nič domišljala?« se je nasmehnil Andrej, sedela mu je globoko pod očmi.

»Saj res...«

»Poslovil se bom...«

»Za slovo je še prezgodaj... Sedi k meni...«

V profilu je čisto drugačna, je pomislil Andrej, vidim njeno drobno uho z drobnim zlatim uhanom, pod njim se ji je vrat raznežil v popolno mehko, prsi se ji močneje dvigajo, še je upehana od plesa, njena roka je tik moje, kaj gledam žensko, kakršna je v resnici, brez vseh prekletih okraskov, brez sprenevedanja, brez oltarskega sija, ali pa sem vse doslej bil le jaz tisti, ki sem jim obešal okraske, ki sem jih postavljaj v oltarski sij, sem se jaz sprenevedal pred njimi?

Liza je zamenjala ploščo. Paraj ni več izpustil Zobčeve, inženir se je smehljaj ženi, kaj se je njegovo svetovljanstvo že osulo, je pomislil Andrej, »po službeni dolžnosti se smehlja,« je slišal reči Lizo, »in Magda je norica, najbrž so ji zmešale glavo Parajeve besede: 'Poznam te, Magda, ti nas razumeš!...'«

»Preveč ga je že popila,« je rekel Andrej.

Zavrtela se je nova plošča, oglasila se je MALA HACIENDA, »oh, ta je moja plošča,« je šepnila Liza, Andrej je vstal in se ji nerodno praklonil za ples... Zelo lahkotno pleše, si je rekel, za njeno postavo pohvalno lahkotno, veževa se le z nekaj prsti leve in desne roke in z njeno levico, ki jo čutim na svojem ramenu, »zelo so mi všeč meksikanski napevi,« je rekla, »tako daleč je njihova dežela, živela bi na haciendi sredi široke ravnine, sredi neskončne ravnine, na hrbtu konja bi divjala po njej, zemlja bi mi gorela pod nogami, in se zasopla vračala,« po premolku ji je dejal, »tudi jaz imam včasih tako željo, neumno željo, vrag vedi, vsak človek ima svojo malo haciendo,« japonska lutka naju venomer spremlja s svojimi drobnimi, skrivnostnimi očmi, je pomislil, skrival je svoj pogled pred njo, nenadoma je Liza okrenila glavo, njene ustnice so se ustavile pred njegovimi, zdaj zdaj se bo razpočila na njih velika želja, pognal se bom za njo do male haciende sredi brezmejne ravnine, je pomislil, in oba se bova zasopla, »vsak človek ima kdaj svojo malo haciendo,« je ponovil Andrej, »a ko spregovori o njej, je že pravzaprav nima več,« Liza je ustnice spet umaknila, morebiti je tudi ona začutila na sebi pogled japonske lutke, ustavila je svoj korak ob stolu, na katerem je sedela Parajeva.

»Žal mi je vas, gospa,« je rekla.

»Hvala, Liza,« je rekla Parajeva skozi pršiv nasmešek, »in prav lepo mi je... Že nekdam sem na plesih sedela med gledalci... Hvala, Liza... Ne skrbite zame, prav zares ne...«

Mala hacienda je medtem izzvenela v daljavo.

Paraj je ostal z Zobčevo v svojem kotu, venomer mu je kimala, ko ji je govoril v uho, tudi Tomaž je z ženo čakal na novo ploščo, komaj je utegnil izpiti kozarec rizlinga, v ženi je imel v tem svojem tihega tekmeca. Potem je Paraj prijel Zobčevo pod roko odložila je bila jopico, pa je z rokami pokrivala svoja gola, okrogla ramena, razgrela se je bila v lice, s svojo drobno, mično postavo in patinirano srebrnimi lasmi je spominjala na barsko plesalko. Paraj se je obrnil h gostom in zaklical:

»Gospa Magda me je nagovorila, naj ji pokažem svojo lovsko sobo... Takoj bova nazaj... Dobil sem nove trofeje,« je še dodal in odhitel z njo v pritličje.

»Najbolj je ponosen na medveda s Pece,« je tiho rekla Parajeva.

Andrej je zaplesal z Lizo v nov ritem, postala je zamišljena, je pomislil Andrej, morebiti zaradi Zobčeve, ne, ne, z zamišljenostjo si ni prav nič podobna; ko se je zasukal, je znova ujel v pogled japonsko lutko, zdi se mi, da je tu že od vekomaj, mavec je zgolj pretveza, slepilo, etiketa za goste, večerna obleka ob sprejemih, prepričan sem, da Parajeva tudi brez mavca ni drugačna, vedno sedi na svojem mestu sredi pohištva in skrivnostno opazuje svet okrog sebe, opazuje ga, a nikoli ne izreče nobene sodbe o njem, in o ljudeh, vse je nerazumljivo skrito za njenim nasmeškom.

Ritem je postajal vse hitrejši, prehiteval se je v samem sebi, inženir Tomaž se je z olikano požrtvovalnostjo pognal za njim, žena ni marala zaostajati, nenadoma si je sezul čevlje, jih zalučal pod mizo, pri tem pa tical kar naprej, da je bil podoben ostarelemu cirkuškemu medvedu, ki pleše po taktih ciganskega bobna, znenada je ženo spustil, ni ga več dohajala, brezumno je bil z ritmom, odpel si je srajco, gumbi so se skotalili po tleh, razprl je svoje bele, poraščene prsi, žena je nerodno stopicala okrog njega in mu ploskala takt, Andrej in Liza sta se umaknila h gramofonu, da bi mu ne jemala prostora, gotovo se zdajle spominja črnke iz bruseljskega bara, je pomislil Andrej, svojo svetlo, črno polt razkazuje v trebušnem plesu, njena polt je mlada in prožna, njene noge so vajene ritma dedov, njen trebuh nima petdeset let, divja, enkratna prvotnost, kaj se vsak človek kdaj pa kdaj vrne vanjo?

In še preden je ritem dosegel svoj vrh, se je inženir Tomaž sesedel na stol, roke so mu omahnile, le oči, ko da se mu še zmerom vrtijo v krogu ritma, sopel je vse počasneje, »joj, vode, vode,« je zavreščala Tomaževa, »njegovo srce...«

»Na hodniku je voda,« je mirno rekla Parajeva, ne da bi premaknila prst na roki.

Liza je pograbila kozarec in se pognala na hodnik, medtem je Andrej pomagal Tomaževi, položila sta ga na kavč, dajali so mu vode, a je zmedeno odkimaval, da niso vedeli, ali ne more ali noče odpreti ust, »ne s silo, ne s silo, saj se bo zadušil,« je prestrašeno govorila Liza Mahova, »malo počakajmo,« videli so, kako so se mu ustavljale oči, »oh, pojdimo po zdravnika,« je jadikovala Tomaževa, »o bog, njegovo srce, ustavilo se mu bo,« slišali so Parajevo, »Liza, stopite v spalnico, na posteljni omarici boste našli kapljice,« popil je nekaj kapljic in nato še pol kozarca vode, popravljal se je, a je še gledal vanje, ko da šele želi prepoznati njihove obraze, »najbolje je, da se zdaj malo odpočije, boste videli, da mu bo bolje,« jih je mirila Parajevo, »ne vem, kaj ga je nenadoma prišlo,« je rekla Tomaževa, z robcem mu je brisala potno čelo, vrat in prsi, inženir je obležal miren, obe roki si je položil na srce, obraz se mu je spreminjal v novo bledico...

»Morala bi z njim domov,« je po premolku dejala Tomaževa, sedela je ob njem in ga venomer gledala.

»Počakajte raje še malo,« je rekla Liza.

Iz pritličja se je vrnil Paraj, na odpeto srajco mu je visela kravata, z roko si je popravljal lase.

»Prišli so po gospo Zobčevo,« je rekel z glasom, ki se mu je vidno napenjal v razdraženosti, in stopil do točilne mizice. »Liza, ali vi veste, kje je njena torbica?«

»Tu,« je rekla Liza, a jo je obdržala v roki.

»Gospa Zobčeva čaka nanjo,« je rekel, »dajte mi jo.«

»Sama jo bom nesla.«

»Dajte jo meni,« je ponovil Paraj, ni mogel več prikrivati razburjenosti, pravzaprav pa niti ni videti, da se v tem pogledu prizadeva, je pomislil Andrej.

»Ne trudite se, gospod Paraj,« je vztrajala Liza in stopila mimo njega.

»Ve ženske, hudiča nas razumete,« je tedaj zaslišala njegove besede, imele so obliž polnokrvnega očitka, in potem: »Na, vzemite še njeno jopico...«

Andrej je obsedel pri glasbeni mizici, Paraj se je obrnil k mizi in si natočil poln kozarec, »o, kaj pa je Borisu,« je vprašal čez prazni drevored steklenic, da mu je prišlo čisto nenadoma, slabo srce ima, je pojasnjevala Tomaževa, a saj mu je že bolje, »kako je dragica,« je Paraj nagovoril ženo, »lepo sem se zabavala,« mu je odgovorila, »in, Andrej, vi nič ne pijete,« ga je pogledal Paraj, vzel z mize kozarec in mu ga ponudil, »nikar se ne dolgočasite, z Angelco nimava rada, če se najini gosti dolgočasijo, ali ne,« vrnil se je k mizi in sedel k ženi, »bila je tako presnečena, gospa Magda, ko je zagledala moje trofeje, hm, ni se mogla načuditi medvedu, saj sem vedel, vso noč se mi bo zdaj sanjalo o njem,

mi je rekla, »je govoril Paraj, »Andrej, tak dajte, zavrtite nam še kakšno ploščo,« se je spet zasukal k njemu, »dajte, prosim vas...«

Poiskal je med ploščami, nekaj časa izbiral, prebiral naslove, nobenega pravega naslova ni več, si je rekel, kaj smo že vse preigrali? Nato je vzel ploščo na slepo in nastavil iglo. Oglasila se je tiha, počasna melodija.

Liza Mahova se je vrnila ni obstala pri vratih, Parajeva jo je za hip prestregla z nasmeškom, nato se je sprehodila do Andreja in se začudila: »Kje si staknil to ploščo?«

»Kar tako sem jo izbral...«

»Melodija ni preveč znana,« je rekla Liza. »Zdi se mi, da je naslov NIHCE VEČ ali nekaj takega... Rada jo poslušam...« In potem je nekoliko tiše pristavila: »Se ti ne zdi, Andrej, da je gospa Parajeva kot japonska lutka?«

Stanovala je v mansardnem stanovanju nad paviljonom Trgovskega doma. Bilo je že dosti čez polnoč, ko sta prečkala prostrano ploščad pred domom, jesenska noč je vlekla po tleh svoj težki vodenični trebuh, pod drevjem je napadlo za pol čevlja listja, gobaste neonske svetilke s svojo bledikasto lučjo niso poznale pramenov, dvorišča stanovanjskih hiš za Trgovskim domom, ki so bila čez dan polna otrok, so počivala v mrzli praznosti.

»Hladno mi je,« je rekla, »pohitiva...«

Držala se ga je za roko, ko sta se vzpenjala po stopnicah paviljona, po dolgi, napol pokriti terasi do njene sobe, prižgala je luč. Soba je bila velika, imela je eno samo veliko okno, svetlo pohištvo je izbrano s srečno uporabljenim posluhom, je pomislil Andrej, in tudi razporejeno je s posluhom, na steni je visela ena sama slika pod steklom, kopija Groharjevega Sejalca. Vrata na desni so vodila v kopalnico.

Slekla si je jopico in prižgala še svetilko na posteljni omarici, pod strop je švignila stožčasta svetloba.

»Skopala se bom,« je rekla, »ne morem taka v posteljo... Glej, poskusi te copate. Zadnjič je bil oče tukaj, pozabil jih je... Precej bom... Potem se lahko umiješ še ti, mislim, da bo za oba dovolj tople vode v bojlerju...«

Slišal je, kako je zašumela voda, potem je vse utihnilo, obsedel je na robu postelje. Vse je tako prekleto enostavno, je pomislil, prvič sem v tej sobi, a je vseeno tako prekleto enostavno: štiri stene, strop, pod, svetilke, postelja, posteljna omarica, copati, spominek s planinske kočice, skratka samsko stanovanje, ki ga oddajajo za tri tisoč dinarjev, okna so še nova, ne zapirajo se dobro, med njimi je čisto enostavna reža za zrak... Nevarno enostavno? Glej? to sem pa jaz, nenadoma šine vame: nevarno enostavno? Ubil bi se, res se bi ubil zavoľjo te preklete besede... Ali pa tudi ne...

Liza se je vrnila v morsko modri pižami, lase si je na novo počesala. »Kar pojdi, vode je dovolj,« je rekla.

Umil se je do pasu, mlačna voda ga je poživila. Na polici pred ogledalom je našel polno drobnarij iz njenega vsakdanjega življenja: kozarec z zobno ščetko, lasne sponke, šminko, kreme, steklenico s kolonjsko, še dišečo po njeni polti, na šminki je ostala sled njenih ustnic, ostal je vonj po sveži morsko modri pižami, zdi se mi, da me bo vsak trenutek premagalo neumno pričakovanje, klic ohromelosti je v njem, pri Parajevih se mi to ves večer ni pripetilo, hm, tam me je obsedel občutek nepoznane svobode, preteklost, prihodnost sta se z lahkoto zgubili v njej, upal sem, da bo trajalo do jutra, vsaj do jutra, a saj ga bom premagal, ta prekleti trenutek pričakovanja, prej ne stopim iz kopalnice... Poklicala me je! To je kot nalašč, neumni trenutek je mimo, se je razveselil, nič več tesnobne ohromelosti, znova je tu neznani občutek svobode, nobene teže ne čutim.

Liza je bila že v postelji, do pasu si je potegnila odejo. Na laseh se ji je odbijala luč, roka ji je počivala v naročju. Bolj neumno me ni mogla pričakati, si je rekel, tako pričakujejo junakinje svoje junake v dramatičnih dramah, vse je zanosno imenitno zrežirano, da se parajo srca zvestim zakonskim ženam in ostarelim devicam, ki so se nagnetle v parterju, in se v pasu preščipnjenim gimnazijkam uresničujejo velike sanje, ne maram tega, slišiš, Liza, ne maram, se je zaklinjal, legel je k njej, nocoj ne maram tega, ne delaj tega z mano, nocoj ne...

»Kako dišiš po mrzli vodi,« je rekla in mu pritisnila obraz na prsi, vsa se ga je oklenila, »kako dišiš po suhem senu,« je rekel in pritiskal lice na njeno rame, »lasno vodo imam tako, veš,« se je nasmehnila, »a vseeno dišiš po suhem, svežem senu,« je ponavljal, »resničnem suhem senu...«

Resničnost se je razširila v njem v en sam dolg trenutek, kot lijak je stala nad njim, ožil se je daleč navzven, tam čakam spet nase, je pomislil, sam se bom moral vrniti sebi, ničesar ne bom mogel vzeti s sabo skozi njegovo ožino, niti drobca teh trenutkov ne, čeprav je nesebična, nase ne misli ali pa je z vsem zadovoljna, ni razvajena, vsaka njena kretnja je kot življenje, ki ima svoje lepe, ravne poti, prijetne hišice sredi travnikov, dobre ljudi v njih, živijo le za svoj kruh, nič tatov in razbojnikov, vreme po koledarju, ljubezen zaradi otrok, »Andrej, močan si,« mu je kdaj pa kdaj pošepnila, »lepo mi je, če si močan,« kaj mi mar, da bo kmalu dan, naj ne bo več dneva, naj ne bo ničesar več... Liza...

Naj ne bo ničesar več, si je ponavljal še potem, ko sta negibno obležala drug ob drugem.

»Nisem mislil, da me bo nocoj zapeljala mis Portoroža,« je rekel po osladkano trdnem premolku. »Andrej... Ne bodi hudoben z mano...«

Cutil je, kako so brez boleče sledi zginjale vse njegove hipoteze o tem, kaj bi mu prineslo spolno občevanje z drugo žensko, postavljaj si jih je v samotnih urah osamljenosti, sredi noči, ko si je Barbara v spanju razkrila ramena, napihovale so se v njem po daljši spolni vzdržanosti, in že v prvih letih, ko se mu je predajala z ledom v očeh. V razpetem sanjarjenju rojene hipoteze so se zdaj raztopile kot snežinke, ki padejo na topla tla, nič veličastnega zanosa in nič lepe strahotnosti ni našel v gibih njunih teles, in dobil sem odgovor za svojo radovednost, kako bi se z mano obnašala druga ženska, je pomislil, bila je izrastek mojih hipotez, a ne vem, zakaj se ta hip slabo počutim, ko da nisem vaje te resničnosti, na bruhanje mi gre kot otroku, ki prvič okusi novo jed, nisem vaje občevati z žensko, ki se ji pretaka po žilah samo kri in nič drugega kot kri, zbehan sem kot sedemnajstletni fant, ki je prvič legel k izkušeni ženski, zdaj pa ne ve, naj svoje dejanje imenuje greh ali zmago-slavje, in glej, njena dojka, ki jo le napol pokriva morsko modra pižama, ni iz rožnatega ledu...

»Tako malo vem o tebi,« je rekla tiho in mu z roko grebla po laseh, »čeprav se skora vsak dan srečujeva v železarni.«

»Motilo bi te, če bi vedela več o meni.«

»Mene pa moti, ker me poznaš premalo... Večer pri Parajevih bi bil zame drugačen, če bi to opravila že prej... Ne, ne, pusti me... Moti me in konec. Spada k mojim slabostim, ne morem pomagati. Toda nikoli me ne moti, kaj si kdo misli o meni potem, ko mu odigram ploščo s svojo zgodbo... S sedemnajstimi leti sem bila že povsem odrasla. Mama je imela čez glavo opraviti z očetom, venomer ga je lovila po gostilnah, ni se dosti brigala zame... Ženske smo matere le toliko, kolikor možnosti imamo kot ljubice... Kjerkoli sem se prikazala, so se obešali name, najhuje sem prenašala spolzke opazke, zasovražila sem jih... Skovala sem si celo pravi načrt, izigrala sem opazkarje do skrajne možnosti, potem pa se nenadoma nisem več zmenila zanje... Bilo je samo enkrat, ko sem pogrešila v svojem načrtu... Preživljala sem počitnice na morju, spoznala sem se z zgovornim fantom, izdajal se je za študenta arheologije, pomisli, pozneje sem zvedela, da je frizer... Saj smo ga komaj našli, šlo je za otroka, danes je star že sedem let, pri mami živi... A me ni izučilo... Še živim od enega dopusta na morju do drugega, spet bi verjela zgovornemu fantu, če bi se izdajal za študenta arheologije, pomisli, to pričakovanje mi je ostalo, a poročila se najbrž ne bom nikoli...«

»Liza, samo šališ se, tisto o pričakovanju si omenila kar tako, in glede poroke si ničesar ne očitaj...«

»Saj res... Ti si poročen že deset let... Po sedmih letih, pravijo, se v zakonu obrne na eno ali drugo stran.«

»Dovolj dobra ljudska modrost, a zame ne velja.«

»Kako ne velja?«

»Pri meni se ni imelo kaj obrniti, pri meni je vse že od vekomaj... Ne vem, toda včasih se mi zazdi, da prenekateri človek že na prvi postaji sede v napačen vlak, pelje se v napačno smer, s tujimi ljudmi, skozi tuje pokrajine...

»Tudi jaz verujem v usodo...«

»Motiš se, ne verujem v ničesar in tudi ne v usodo, kaj vem, morebiti je to moja usoda, toda prepričan sem, čeprav pravzaprav nimam nobenega prepričanja, slišiš, da sem čisto zavestno stopil v napačen vlak.«

»Glej ga, pa prestopi v pravi vlak!« je dejala smeje. »Še imaš čas.«

»Oh norica, to je tisto, da ima človek le po en vlak, to je tisto, prav gotovo nisem potuhtal nič novega, o tem najdeš vse zapisano že pri starih Kitajcih...« Dobro je to, da se v meni vse odpira, je pomislil, saj vendar morajo biti nekje špranje tudi do mojih spoznanj, do moje resnice in do mojih načel, dobro je, da se je v meni sprožil nevidni plaz, dolga leta sem čakal nanj, tistega popoldneva, ko je oče po enem letu spet znenada sedel za klavir, se je začelo — kaj je glas drobne tipke na klavirju dovolj za največji plaz — imam prekleto upanje, da bo nekam zgrmelo in se nekje ustavilo, a da se bo pri tem tudi kaj razbilo, to upanje imam še posebej.

»Glej, štiri je že ura, začelo se bo daniti,« je rekla, »začuda, nič še nisem zaspana.«

»Boš mogla zjutraj v službo?«

»Prst,« se je nasmehnila in mu položila kazalec na usta. »Ne misliva še na službo... Zdaj ne še, ko me nič več ne moti, povedala sem ti, kar moraš vedeti o meni.«

»Se vsakemu izpoveš? Si se izpovedala nocoj tudi Paraju? Veliko sta si imela povedati...«

»Andrej, spet si hudoben... Ne maram tega...«

»Oprosti... To sodi k vožnji v mojem vlaku.«

»S Parajem sem le malo govorila, on je imel besedo,« je rekla. »In potem je govoril tudi z Magdo... Ni imela opraviti s Paraji že s sedemnajstim letom kot jaz, vidi se ji, da nima svoje zgodbe... Stala je spodaj pri vratih v lovsko sobo, ko sem prišla po stopnicah, ramena so se ji tresla v ihtenju, prekleti stari prasec, je hlipala in grizla robec, hotel je imeti še eno trofejo, nato je pograbila torbico in zbežala, zdaj šele čutim, kako prav sem storila, da ji nisem rekla nobene besede v tolažbo...«

»Ne bom pozabil, kako se je njen mož popoldne v kavarni bojeval za svoje stališče, zavidal sem mu, čeprav nisem bil v vseh stvareh na njegovi strani, molčal sem in se bojeval v samem sebi, zdaj sem pritrdil temu zdaj drugemu, skušal sem poiskati tudi kakšen svoj odgovor, nisem ga našel, sploh ne vem, kdo ima prav na tem prekletem svetu...«

»Mene to še malo ne zanima,« je rekla Liza.

»S tabo je bolje... Morebiti nisi sedla v čisto dober vlak, a vsaj nisi sedla v napačen vlak.«

»Ne ugaja mi, do govoriš vedno, kot bi brala modrosti v knjigah,« se je naga-jivo našobila.

»Veš, tudi meni ne ugaja, saj to je tisto...«

Sunkoma mu je zasadila roko globoko za srajco, kaj me je topli nož prerezal na dvoje, si je rekel, misli so se mi razpočile kot balon, razcefrane so zaplavale po zraku, že se pogrezam v sproščeno mlahavost, prekleto, veliko je vreden občutek, da je dan še daleč.

(Poglavje romana)

Socialne, psihološke in zdravstvene značilnosti delinkventnih in nedelinkventnih alkoholikov*

dr. Ljubo Bavcon

Inštitut za kriminologijo je oktobra leta 1962 oddal Skladu Borisa Kidriča študijo o raziskavi socialnih, psiholoških in zdravstvenih značilnosti delinkventnih in nedelinkventnih alkoholikov.

Raziskava je bila načrtovana in organizirana tako, da bi odgovorila na nekaj vprašanj, in sicer:

1. V kakšnih življenjskih razmerah so zrasli ljudje, ki so postali vdani alkoholu in ki so zaradi tega prišli navzkriž s pravili družbenega sožitja.
2. Kakšne so značilne osebnostne poteze anketirancev.
3. Kakšne vrste in oblike alkoholizma najdemo pri anketirancih, zakaj popivajo in kako reagirajo na alkohol.
4. Katera kazniva dejanja in prekrški se najpogosteje pojavljajo v zvezi z alkoholizmom, kako alkoholizem vpliva na povratništvo in na druge pojave družbenega nereda.
5. Kakšni preventivni, represivni in terapevtični ukrepi so bili uporabljeni zoper anketirance in kako so nanje vplivali.

Odgovori na vsa ta vprašanja seveda niso mogli biti popolni. Vendar pa menimo, da izpolnjujejo našo podobo o alkoholizmu in o kriminaliteti, ki je z njim v

* Članek je bil objavljen v Reviji za kriminalistiko in kriminologijo, stran 163, št. 4, leto 1962.

zvezi. Upamo, da bodo spoznanja, ki nam jih prinaša ta raziskava, lahko vplivala na preventivno, terapevtsko in represivno dejavnost pristojnih državnih in družbenih organov, družbenih organizacij in strokovnih služb.

Sklepi, ki jih objavljamo, so sinteza obširnih obdelav, preverjanj in izračunov. V tem okviru seveda ni mogoče pojasniti metod, ki so bile uporabljene pri zbiranju gradiva in pri njegovi obdelavi. Kdor bo želel, se bo lahko s tem seznanil v obširni publikaciji, ki bo izšla pri Univerzitetni založbi. Piscu teh sklepov se zdi končno potrebno povedati še to, da je njegova zasluga samo v bolj ali manj uspelem povzetku ugotovitev in spoznanj, do katerih so prišli pri obdelavi gradiva vsi sodelavci in soavtorji, in sicer: dr. Miloš Kobal, Janez Pečar, Boris Uderman in podpisani.

I.

Sklepi študije o socialnih, psiholoških in zdravstvenih značilnostih delinkventnih in nedelinkventnih alkoholikov poskušajo podati pregled najpomembnejših ugotovitev, ki izhajajo iz raziskave, in sicer tako, kot so bila v začetku postavljena vprašanja. Za izdelavo sklepov smo uporabili dvoje metod.

Prva metoda naj nam pomaga izbrati in diferencirati tiste okoliščine in čini telje, ki se pri anketirancih najpogosteje pojavljajo v zvezi z alkoholizmom in njihovo delinkventnostjo in ki bi nam vsaj v obliki hipotez dovoljevali sklepati o zvezah med posameznimi dejstvi ali skupinami dejstev ter alkoholomanijo in delinkventnostjo. V ta namen smo iz vseh dejstev, ki jih obsega raziskava izbrali tista, ki jih po splošni presoji in ob podatkih te raziskave lahko ovrednotimo z negativnim predznakom. Gre za taka dejstva in okoliščine iz življenjske zgodovine in osebnostne slike anketiranca, ki pomenijo poseben pritisk, posebno neugodnost za njegov razvoj z razliko od normalnih, standardnih okoliščin, ki jih vrednotimo kot ugodne ali vsaj ne neugodne. S tega izhodišča smo pri vseh anketirancih prešteli vse izbrane negativne znake in izračunali koeficiente obremenjenosti s takimi neugodnimi okoliščinami za tri temeljne supine anketirancev.

Druga metoda pa upošteva to, kar je bilo že povedano ob prikazu podatkov v tabelah in grafikonih, oziroma razvija misli in hipoteze, ki iz izračunanih podatkov izhajajo.

1. V kakšnih življenjskih razmerah so zrasli ljudje, ki so postali vdani alkoholu in ki so zaradi vdanosti alkoholu prišli navzkriž s pravili družbenega sožitja.

V splošnem lahko ugotovimo, da so anketiranci rasli in živeli v dokaj neugodnih življenjskih razmerah. Primerjav s prebivalstvom sploh v tem pogledu nismo mogli napraviti. Izmed 22 okoliščin, ki smo jih izbrali kot negativne, je povprečno vsak anketiranec obremenjen vsaj s 4,48 negativnimi znaki. Za mladostno obdobje smo izbrali tele znake: nezakonski otrok, imel mačeho, starši so živeli v prepirih, starši so živeli ločeno, ni imel lastne postelje, spal z več osebami v istem prostoru. Vsak od anketirancev je bil obremenjen povprečno z eno izmed naštetih okoliščin. Največkrat pa se pojavljajo okoliščine: ni imel lastne postelje, in starši so živeli v prepirih. Toda če so te okoliščine kaj vplivale na to, da so postali anketiranci alkoholomani, potem moramo ugotoviti, da pre-

težno niso vplivale na to, da so postali še delinkventni. V povprečju je namreč obremenjenost delinkventnih nekoliko manjša kot nedelinkventnih. Glede posameznih znakov pa lahko trdimo, da izrazito materialne okoliščine življenja v mladosti niso dosti vplivale. Ni posebno pomembno, ali je anketiranec imel lastno posteljo ali ne, ali je spal sam ali z več osebami v istem spalnem prostoru in podobno. Pač pa najdemo nekatere značilnosti v položaju, ki ga je imel posameznik v družbi in širšem okolju in v vzdušju, ki ga je obdajalo. Pokazalo se je namreč, da ni vseeno, če je bil anketiranec nezakonski otrok, če so živeli starši v prepirih oziroma ločeno. Te okoliščine najdemo poudarjene pri skupini upravnno kaznovanih in sodno kaznovanih. Ti podatki dovoljujejo sklep, po katerem so za zdrav razvoj otroka dosti bolj pomembni urejeni medosebni in emocionalni odnosi v družini in v okolju, kot pa materialne življenjske okoliščine. To spoznanje utegne biti pomembno tudi za prihodnjo preventivno dejavnost tako v smeri preprečevanja alkoholizma kot tudi kriminalitete. Druga skupina podatkov s področja življenjskih razmer zajema poznejše življenje, in sicer: brez šolske izobrazbe, nekvalificiran delavec, nezaposlen in delomrzn, velikokrat menja bivališče in službo, razvezan, se ne razume z zakonskim drugom, zakonski drug rad pije, nima stanovanja, stanuje pri bivšem zakonskem drugu.

Koeficient povprečne obremenjenosti s temi okoliščinami je 1,38, skupina nedelinkventnih je obremenjena z koeficientom 1,15, upravnno kaznovani z 1,50 in sodno kaznovani z 1,42. Vsa skupina delinkventnih je torej nekoliko bolj obremenjena v vseh pogledih, glede posameznih okoliščin pa se kažeja dejstva, da je človek brez izobrazbe sploh in še posebej brez strokovne kvalifikacije, še posebno obremenilni, zlasti za skupino upravnno kaznovanih. Skupina sodno kaznovanih izstopa še posebej glede na nezaposlenost, nestalnost in glede razvezanosti in slabih stanovanjskih razmer. Vendar moramo upoštevati, da so razen šolske izobrazbe in strokovne kvalifikacije tudi vse druge okoliščine lahko že posledica popivanja, zaradi tega pa se približujejo tudi vsi koeficienti povprečju, oziroma odstopajo le pri sodno kaznovanih, ki so, kot kaže, moralno-etično najbolj depravirani.

Tretja skupina podatkov s področja življenjskih razmer zajema psihične obremenitve v življenju, kakor so jih navajali anketiranci. Te obsegajo: težko mladost, vojna doživetja, nesoglasja v zakonu, prejšnja kaznovanja in sedanje ekonomske težave. Glede tega smo našli prav majhne razločke med posameznimi skupinami, vendar pa najbrž ne smemo spregledati tega, da je vsak izmed anketirancev obremenjen z 1,16 teh okoliščin. Primerjav s prebivalstvom v splošnem nismo mogli narediti, zdi pa se, da bi tudi v tem pogledu anketiranci ne izstopili.

S to metodo smo torej mogli izolirati glede življenjskih razmer v mladosti in pozneje, kot pomembne za razvoj alkoholomanije in še posebej delinkventnosti, zlasti naslednje okoliščine:

1. nezakonsko rojstvo,
2. prepiri in nesoglasja staršev,
3. ločeno življenje staršev,
4. pomanjkljiva šolska izobrazba,
5. pomanjkanje strokovne kvalifikacije.

Razumljivo je, da s tem ne trdimo, da bo postal vsak, kdor ima te znake, že zagotovo alkoholoman in delinkvent. Morda pa ni pretirano, če ugotovimo, da bo tisti, ki te znake ima, v določenih okoliščinah laže zašel na to pot.

Mimo te splošne ugotovitve pa izhajajo iz te študije v zvezi z življenjskimi razmerami anketirancev še nekateri sklepi, ki jih je vredno omeniti.

Z metodo izračunavanja koeficientov se je pokazalo, da glede materialnih razmer, v katerih so živeli anketiranci v mladosti, ni pomembnih razločkov med našimi skupinami. Poudariti pa je treba, da tudi te okoliščine niso brez pomena, saj se je npr. pokazalo, da so kasneje v življenju dosegli boljše stanovanjske razmere tisti anketiranci, ki so imeli že v mladosti lastno posteljo in sploh boljše življenjske razmere. Revščina, zaostalost, neznanje in podobno sami sebe reproducirajo, in kdor se hoče iz tega izvleči samo z lastnimi silami, ima pogosto velike težave ali sploh doživi neuspeh. Spričo tega ni neutemeljeno zahtevati, naj se loti zlasti služba socialnega varstva svoje naloge s tega vidika. Otrokom in mladim ljudem je treba ustvariti kar najbolj ugodne življenjske razmere, da bodo mogli rasti v zdrave, normalne ljudi in državljane.

V zvezi s tem moramo opozoriti, da je imelo 89 anketirancev skupno 240 otrok ali skoraj vsak po tri. Glede na razmere v Sloveniji zaznamujemo pri alkoholikih presežek. To bi bilo lahko prav razveseljivo, če ne bi vedeli, v kakšnih okoliščinah živijo in se razvijajo ti otroci (glej str. 76 in nasl.). Podatki kažejo, da imajo 79 % vseh otrok tisti anketiranci, ki so ali brez šolske izobrazbe, ali pa imajo neurejene razmere v družini. Ker se te okoliščine povezujejo z vsemi drugimi kar najbolj negativnimi okoliščinami, si lahko predstavljamo, kako močno so ti otroci ogroženi. Tudi tu moramo opozoriti na velike razločke, ki so med našimi osnovnimi skupinami. V skupini delinkventnih odpade na tiste anketirance, ki imajo zgornje negativne okoliščine, 59 % otrok. V skupini delinkventnih (upravno in sodno kaznovanih skupaj) pa odpade na tiste, ki imajo pomanjkljivo šolsko izobrazbo, ki so nekvalificirani delavci in imajo neurejene družinske razmere, kar 91 % otrok. Očitno je torej, da je nujna učinkovita intervencija pristojnih organov za zaščito teh in vseh drugih ogroženih otrok. Opozorimo naj tudi na ne tako majhno skupino razvezancev in vdovelih anketirancev, ki se kaže v številnih pogledih hudo obremenjena. Tu najdemo največ pavperizma, beraštva, splošne in zdravstvene neprilagojenosti, asocialnosti in antisocialnosti. Skratka, ti ljudje ekonomsko in socialno propadajo in pomenijo poseben problem za našo varnostno, socialno in zdravstveno službo. Vse tri pravkar omenjene službe se z njimi nenehno ukvarjajo, vendar pa kar po vrsti z neprimernimi in neučinkovitimi ukrepi. Kaznovanje nič ne zaleže, socialne podpore porabijo za alkohol, zdravstvena služba pa ni ne materialno ne kadrovsko usposobljena za njihovo obravnavanje. S tega področja naj omenimo še, da živi kar 50 % anketirancev v slabih in neznosnih stanovanjskih razmerah. Ta podatek je močno značilen, saj tega nikakor ni mogoče trditi tudi za prebivalstvo v splošnem. Lahko se seveda postavimo na stališče, da so si tega prizadeti sami krivi, saj popivajo, so delinkventni, se ne pobrigajo in podobno. Toda s takim stališčem že vnaprej zapiramo tudi vsako možnost, da bi se tako stanje izboljšalo. Vendar pa bo treba posvetiti pozornost tudi temu, saj gre v prvi vrsti za otroke in za druge svojce, razen tega pa lahko z ureditvijo stanovanjskih razmer odpade spet eden izmed činiteljev alkoholomanije in delinkventnosti.

2. Osebnost anketirancev

Z metodo izračunavanja koeficientov smo poskušali tudi glede osebnosti anketirancev izolirati podatke, ki bi utegnili biti pomembni. Negativne okoliščine smo razdelili na štiri skupine, in sicer:

1. Obremenjenost staršev (duševne bolezni, nevrotične motnje, alkoholizem).
2. Inteligentnost in prilagojenost.
3. Zdravstveno stanje (bolezni, ki jih je prebolel, sedanje zdravstveno stanje).
4. Zakaj pije (objektivizirani vzrok: osebnostne motnje, konflikti in napetosti).

Glede obremenjenosti staršev in drugih bližnjih sorodnikov smo dobili v povprečju koeficient 1,02, kar pomeni, da je imel povprečno vsak anketiranec v družini nekoga, ki je bil duševno bolan, nevrotičen ali alkoholik. Daleč najbolj pogosta je navedba o alkoholizmu v družini. Ostali dve navedbi sta kar petkrat manjši. Razločki med osnovnimi skupinami so očitni. Koeficient za nedelinkventne skupine znaša 0,88, za skupine upravnokaznovanih 1,20, za skupino sodnokaznovanih pa 1,01. Zanimivo je, da glede alkoholizma v družinah anketirancev ni razločka. Vse tri skupine so glede tega enakomerno obremenjene. Večji so razločki glede duševnih bolezni in nevrotičnih motenj, kjer najbolj izstopa skupina upravnokaznovanih, nekoliko bolj je obremenjena zlasti z duševnimi boleznimi v družini, tudi skupina sodnokaznovanih.

Skupina upravnokaznovanih anketirancev se že v vseh dosedanjih razglabljanjih kaže kot najbolj obremenjena. Duševne bolezni in nevrotične motnje pri starejših ali sploh v ožji družini je treba prav tako upoštevati kot enega izmed pogojev, ki pri drugih ugodnih okoliščinah lahko vodi v alkoholizem in delinkventnost. Ugotovili smo že, da je alkoholizem v družini najpogostejša navedba. Pri anketirancih ga najdemo v več kot 80 %. Ob tej in ob vseh drugih podobnih ugotovitvah tujih raziskav ne bo pač nobenega dvoma, da je alkoholizem v družini činitelj, ki skoraj neizbežno reproducira samega sebe pri potomstvu. Kdor je že v mladosti videl in spoznal, kako se lahko reagira na življenjske težave, ta bo pač lažje posegel po tem načinu reagiranja, če bo zašel v take težave. Iz tega izhaja tudi potreba po učinkovitih ukrepih za zdravljenje ali vsaj za izolacijo alkoholikov, ki bi lahko s svojo vdanostjo alkoholu »okužili« tudi svoje potomstvo oziroma mlajše brate in sestre. Tudi ukrepi za zdravljenje in zatiranje že današnjega alkoholizma so hkrati preventivne narave.

Naslednja skupina negativnih znakov se tiče dveh psiholoških in dveh splošno zdravstvenih značilnosti. Med negativne znake smo šteli podpovprečno in podnormalno inteligentnost ter zelo slabo in slabo splošno osebnostno prilagojenost. Prav tako smo šteli kot negativen znak vsako navedbo o hujših boleznih, poškodbah in podobnem v mladosti ter navedbe o slabem trenutnem zdravstvenem stanju.

Podatki nam kažejo, da je v povprečju nekaj manj kot polovica anketirancev podpovprečno ali podnormalno inteligentna, pri tem pa je razloček med nedelinkventnimi in upravnokaznovanimi močno značilen. Med upravnokaznovanimi je relativno še enkrat več podpovprečnih in podnormalnih kot med nedelinkventnimi, medtem ko se delinkventni približujejo povprečju.

Podobno ugotovimo tudi glede prilagojenosti. Skupina upravnokaznovanih je precej bolj obremenjena kot skupina nedelinkventnih, zanimivo pa je, da naj-

demo nekaj večjo obremenjenost tudi pri sodno kaznovanih. V celoti kažejo vsi anketiranci slabšo in slabo prilagojenost osnovnim življenjskim situacijam (koeficient 0,57). Izračun koeficientov nam pokaže tudi dokaj večjo obremenjenost z boleznimi v preteklosti in s sedanjimi boleznimi pri skupini upravno kaznovanih. Sedanje zdravstveno stanje nedelinkventnih je več kot še enkrat boljše kot zdravstveno stanje upravno kaznovanih anketirancev. Sodno kaznovani anketiranci se, kot po večini, tudi tu približujejo povprečju.

V splošnem torej lahko sklepamo, da se nižja inteligentnost in slabša prilagojenost pojavljata precejkrat kot činitelja, ki prispevata k razvoju delinkventnosti tistega, ki je že vdan alkoholu. Delinkventnost je tu mišljena v širšem pomenu. Poudariti je namreč treba, da je ta vpliv manj očiten pri delinkventnih v ožjem pomenu besede kot pa pri storilcih prekrškov. Pri storilcih prekrškov imamo opraviti s pasivnimi ljudmi, ki se vdajajo beračenju, potepanju, popivanju, brezdelju, ki le tu in tam priložnostno storijo kakšno kaznivo dejanje, ki so manj inteligentni, v splošnem slabše prilagojeni in slabšega zdravja, z eno besedo, zapuščeni in zanemarjeni.

Kot je bilo v tej študiji že večkrat omenjeno, gre pri tej skupini povečini za ljudi, ki jih lahko štejemo v družbeno usedlino in za katere bi morali kar najbolj hitro poskrbeti na primeren način. Videli smo, da so glede te skupine brezuspešni vsi represivni in tudi drugi ukrepi, pogosto tudi strokovna terapija odpove. Edina primerna rešitev za ta del naših anketirancev, in z njimi vred za vse njim enake*, bi bila oddaja v primerne delovno-zaščitne zavode, kjer bi ob primerni zaposlitvi, oskrbi in zdravniški pomoči šele mogli najti človeka vredno življenje. Ni izključeno, da bi se nekateri med njimi lahko še kdaj vrnili v družbo kot njeni koristni člani.

Tretja skupina podatkov o osebnosti anketirancev zadeva vprašanje, zakaj pijejo. Izmed štirih objektivnosti bolj ali manj približanih vzrokov smo izbrali kot negativna dva, in sicer: pije zaradi osebnostnih motenj in pije zaradi konfliktov in napetosti. Tudi glede tega močno izstopa skupina upravno kaznovanih, zlasti pri znaku pije zaradi osebnostnih motenj. Ta skupina je kar petkrat bolj obremenjena s tem znakom kot skupina nedelinkventnih, skupina delinkventnih pa spet pomeni povprečje. Ugotoviti pa moramo, da so vse tri skupine anketirancev enakomerno obremenjene z znakom »konflikti in napetosti«.

Izmed sicer dokaj neobsežnih podatkov o osebnosti anketirancev lahko torej kot pomembne za razvoj alkoholizma in delinkventnosti ter za njuno medsebojno odvisnost označimo naslednje okoliščine.

1. alkoholizem staršev in bratov ter sester,
2. duševne bolezni in nevrotične motnje v rojstni družini anketiranca,
3. podpovprečna in podnormalna inteligentnost,
4. slaba osebnostna prilagojenost osnovnim življenjskim situacijam,
5. več in težje prebolelih bolezni ter slabše trenutno zdravstveno stanje,
6. emocionalne ali osebnostne motnje.

* Glej: Janez Pečar: Nekaj o nehospitaliziranih duševnih bolnikih in alkoholikih v Sloveniji, Revija za kriminalistiko in kriminologijo, 1959/3.

Z naštevanjem teh okoliščin seveda nismo odkrili nič novega. To, kar je omembe vredno, je kombiniranje naštetih okoliščin. Kakor smo povedali že v prvi točki teh sklepov, tudi te okoliščine ne pomenijo, da bi moral tisti, pri katerem jih najdemo, neizbežno postati alkoholoman in še delinkventen. Vsekakor pa bo obremenjenost z okoliščinami, naštetimi v prvi točki sklepov, pa še z zgoraj naštetimi, olajšala posameznikov razvoj v tej smeri.

3. Vrste in oblike alkoholizma, zakaj popivajo in kako reagirajo na alkohol

Vprašanja, ki si jih tu zastavljamo, naj nam pojasnijo nekaj okoliščin, kot npr. o vplivu zgodnjega popivanja na poznejšo alkoholomanijo in delinkventnost, o razločkih glede reagiranja na alkohol med delinkventnimi in nedelinkventnimi alkoholiki ter o oblikah popivanja in o vrstah pivev, s katerimi imamo opraviti.

Z metodo izračunavanja koeficientov smo zajeli tu samo dve vprašanji, in sicer: v kateri starostni dobi so začeli anketiranci piti in kako reagirajo na alkohol.

Glede prvega vprašanja moramo tu samo ponoviti, da med nedelinkventnimi alkoholiki nihče ni začel redno popivati pred 16 letom starosti, medtem ko najdemo v skupini upravno kaznovanih koeficient 0,30, v skupini sodno kaznovanih pa 0,23. Zgodnji začetek popivanja, še pred 16. letom starosti, se torej kaže kot pomembna okoliščina tako za razvoj poznejše morbidne osebnosti, kakršne se nam kažejo povečini vse v skupini upravno kaznovanih, pa tudi za poznejše delinkventno reagiranje, oziroma alkoholomansko reagiranje, če delinkvent prej ni bil tudi alkoholoman. Morda bi tu veljalo postaviti naslednjo hipotezo: kolikor mlajši je človek, ko začne redno piti, toliko večja je verjetnost in možnost, da bo pozneje zašel v spopad s pravili za družbeno sožitje in še več možnosti, da bo postal tudi delinkventen. Vsaj v vseh tistih primerih, ko smo ugotovili, da so začeli redno popivati že v starosti do 20 let, teh je 52 % vseh delinkventnih anketirancev, lahko predpostavljamo, da so zaradi dolgotrajne zlorabe alkohola zašli tudi v kriminalnost.

Pri vprašanju, »kako reagira na alkohol«, smo vzeli kot negativne oblike reagiranja vse, razen »občuti zadovoljstvo«. Kot negativne oblike reagiranja smo torej vzeli: »fizično agresivno«, »psihično agresivno«, »zapade v depresivno stanje« in »nastopijo motnje zavesti«.

V splošnem največ anketirancev reagira fizično agresivno, to pa je za družbo in njena pravila precej pomembno. Pripomniti pa moramo, da kljub pričakovanjem nismo našli največje obremenitve s tem znakom pri sodno kaznovanih anketirancih, temveč pri upravno kaznovanih, pa tudi pri nedelinkventnih jih je precej. Podatkom glede nedelinkventnih in upravno kaznovanih lahko zaupamo, medtem ko podatki glede sodno kaznovanih niso verjetni. To stališče se pokaže kot pravilno še posebno, če primerjamo tudi opombe psihiatra, ki prav pri delinkventnih dostikrat opozarja na naskladanja med izjavo in dejstvi. Nekoliko pomembnejše razločke dobimo pri znaku »reagira psihično agresivno«, kjer skupina upravno kaznovanih kar močno izstopa. Zavrti, potlačene osebnosti, ki so sebi in drugim v napoto, se nekoliko sprostijo pod vplivom alkohola. Ta skupina anketirancev je močno obremenjena tudi z znakom »zapade v depresivno stanje«. Kar desetkrat več pripadnikov skupine upravno kaznovanih kot pripadnikov skupine nedelinkventnih zapade v tako stanje. Precej visok pa je tu koeficient pri sodno kaznovanih. Verjetno je, da so se izgovarjali

delinkventni alkoholiki tudi pred psihiatrom, češ da o svojem dejanju, ki je bilo agresivne narave, nič ne vedo, se nič ne spominjajo in podobno. Verjetno spada precejšen del tistih, ki reagirajo depresivno in z motnjami zavesti iz te skupine, med tiste, ki reagirajo fizično agresivno.

Pri »motnjah zavesti« prednjačijo delinkventni anketiranci. V splošnem so anketiranci z negativnimi oblikami reagiranja na alkohol precej obremenjeni, vsekakor pa najmanj skupina nedelinkventnih in najbolj skupina upravnokaznovanih.

S to metodo smo torej lahko ugotovili, da je zgodnji začetek popivanja eden izmed pomembnih činiteljev pri genezi alkoholomanije in delinkventnosti ter da delinkventni anketiranci v večjem številu normalno reagirajo na alkohol (z občutki zadovoljstva) kot pa obe skupini delinkventnih.

Ti sklepi bi utegnili biti pomembni za preventivno dejavnost, ki naj prepreči, da bo mlad človek, še otrok, že prišel v stik z alkoholom. Prav tako pa bi utegnili biti koristni za preprečevanje in zatiranje alkoholizma in kriminalitete sploh, saj je očitno, da je veliko bolj potrebna intervencija pristojnih družbenih organov, kadar uživanje alkohola ne pomeni več zadovoljstva niti olajšanja, kadar gre za globoke bolezenske spremembe človekove osebnosti. V resnici pa, kot bomo še tudi pozneje videli, se omejuje adekvatna intervencija zdravstvenih organov predvsem na tiste, ki se prostovoljno želijo ozdraviti, glede vseh ostalih pa se morajo uporabiti samo ali pretežno samo represivni ukrepi, ki povečini niso adekvatni problemu, ki naj ga rešijo.

Mimo sklepov, ki smo jih lahko napravili z uporabo koeficientov, pa izhajajo iz gradiva raziskave še nekatera pomembnejša spoznanja.

a) Skupine nedelinkventnih in upravnokaznovanih anketirancev sta v večjem številu značilni po rednem, vztrajnem in trdovratnem popivanju kot pa skupina delinkventnih — sodno kaznovanih. Med temi najdemo več priložnostnih pivcev, pivcev iz navade in zaradi družbe, ki pod vplivom alkohola izvršujejo tudi kazniva dejanja.

b) Ugotovili smo, da sta redna zaposlitev in redno popivanje v obratnem sorazmerju, prav tako kot tudi občasna zaposlitev in občasno popivanje. Ta ugotovitev seveda ni nova in je logična, vendar pa ne kaže pozabiti, da bo verjetno več upanja na uspeh terapije in drugih ukrepov, če je prizadeti samo občasni pivec, oziroma če je redno zaposlen.

c) Iz podatkov o tem, kje anketiranci pijejo, smo lahko ugotovili, da povečini v gostilnah. Le tisti, ki so po letih starejši, pijejo v večjem številu doma. Razločki statistično sicer niso pomembni, vendar pa si dovoljujemo postaviti vsaj hipotezo, da naši anketiranci toliko bolj pijejo po gostilnah, kolikor mlajši so in toliko bolj doma, kolikor starejši so. Iz tega bi se dalo sklepati in prepusiti kateri izmed prihodnjih raziskav v obravnavo vprašanje, ali dolgoletno popivanje ne ustvari iz družabnega in aktivnega človeka — pivca, polagoma samotarja, ki se umika iz družbe in postaja vedno bolj abnormna osebnost.

d) Naši podatki o vzrokih popivanja (objektevizirani) presenetljivo soglašajo z ugotovitvami francoskih avtorjev*, ki sodijo, da je začelo popivati več kot

* Milčinski dr. Lev: Etiologija in patogeneza alkoholizma, Zbornik razprav o alkoholizmu, Ljubljana 1961, str. 37.

50 % alkoholomanov brez kakšnih izrazitih osebnostnih činiteljev, v smislu osebnostnih motenj, temveč pretežno zaradi socialnih navad in običajev. Tudi po podatkih naše ankete najdemo okrog 50 % anketirancev, ki so začeli popivati zaradi družbe in iz navade. To ugotovitev nam potrjuje tudi primerjava med podatki o vzrokih popivanja in načini reagiranja na alkohol. Med alkoholiki, ki smo jih zajeli z našo študijo, smo našli približno polovico težjih primerov, že primarno osebnostno motenih in prizadetih ljudi, ki tudi v največjem številu negativno reagirajo na alkohol in drugo polovico ljudi, ki so začeli piti iz navade ali zaradi zgledov in družbe, ki po večini reagirajo »normalno«, z občutki zadovoljstva. S to ugotovitvijo želimo opozoriti na to, da utegne biti tudi spreminjanje navad, ki so močno žive pri nas, pomemben prispevek k boju proti alkoholizmu. Ta ugotovitev seveda ne ovrže, da je že samo popivanje znak neke osebnostne (emocionalne) prizadetosti. Toda ta bi si ob pomanjkanju vsesplošne navade, da se pije na žalost, na veselje, na slabo in na dobro voljo in podobno, morda našla drugačno obliko sproščanja, tako, ki bi bila za družbo in za posameznika manj škodljiva in nevarna.

Nadalje moramo ugotoviti, da se skupina upravnno kaznovanih anketirancev vseskozi pojavlja kot najbolj obremenjena. Tako npr. najdemo med njimi tudi največ netolerantnih, kar pomeni, da so dosegli že skrajno fazo v razvoju alkoholne toksikomanije. Prav podobne obremenitve najdemo tudi v skoraj vseh drugih pogledih, to pa nas opozarja na poseben problem te populacije v preventivnem, kurativnem in represivnem pogledu.

Podatki tega dela študije nam morda dovoljujejo tudi nekoliko pogumno, a po našem mnenju vendarle umestno hipotezo, da namreč alkoholizem velikokrat, skoraj neizbežno vodi tudi v spopad s pravili družbenega sožitja. Kolikor agresivne in druge nenormalne reakcije na alkohol niso bile podane že poprej, so se razvile pozneje zaradi alkoholikove moralne in etične depravacije, ki spremlja skoraj vsakogar, pa naj je začel piti iz tega ali onega razloga, oziroma naj je v ozadju njegove alkoholizacije ta ali ona prizadetost. Preprečevanje alkoholizma in njegovo zdravljenje so potemtakem hkrati tudi najučinkovitejša sredstva za preprečevanje kriminalitete in drugih negativnih družbenih pojavov.

4. Katera kazniva dejanja in prekrški se najpogosteje pojavljajo v zvezi z alkoholizmom in kako alkoholizem vpliva na povratništvo in na druge pojave družbenega nereda

V začetku te študije smo povedali, da smo vključili med anketirance predvsem storilce kaznivih dejanj in prekrškov, ki se odlikujejo po agresivnosti. Pozneje, ko smo preverjali po razvidnicah in po podatkih kazenske evidence naše delinkventne anketirance, pa smo ugotovili, da so delovali anketiranci v življenju do naše ankete ne samo na področju kaznivih dejanj zoper življenje in telo, temveč tudi v približno enakem številu na področju kaznivih dejanj zoper premoženje. Po žal zelo nepopolnih podatkih je med našimi anketiranci samo 41 % takih, ki so bili ob anketiranju prvič kaznovani in ti so tisti, ki so storili samo kazniva dejanja zoper življenje in telo. Vsi ostali, se pravi 59 % anketirancev, pa so bili dva in večkrat kaznovani za kazniva dejanja in prekrške, tako, da odpade na posameznika povprečno 3,5 kaznivih dejanj in prekrškov. V teh sklepih moramo predvsem opozoriti na to, da smo naleteli pri delu na nepre-

magljiv problem slabih in nepopolnih evidenc in to kar po pravilu pri organih socialnega varstva, deloma pa celo pri organih kazenskega pravosodja. Pri tem dvomimo o poštenosti in učinkovitosti dela tistih organov, ki imajo slabo ali pa sploh nimajo evidence, še tembolj pa seveda lahko dvomimo o tem, ali ti organi sploh morejo voditi kakšno perspektivno politiko na svojem področju.

Ce se po tem intermezu vrnemo na naš problem, potem bi lahko ugotovili z uporabo vseh podatkov naše raziskave naslednje:

Kolikor imamo opraviti s storilci kaznivih dejanj zoper življenje in telo, toliko lahko govorimo o tako imenovanem kriminalnem alkoholizmu, se pravi o pojavu, pri katerem je popivanje, brez drugih globljih vzgibov privedlo do storitve kaznivega dejanja. V vseh drugih primerih pa gre za tako imenovano alkoholno kriminaliteto, kjer se delinkventnost in alkoholomanija medsebojno tako prepletata, da ju ni mogoče ločiti.*

Posebno zanimivo je, da smo odkrili v življenjskih zgodovinah in to po nepopolnih podatkih, večje število kaznivih dejanj zoper premoženje. Pri storilcih teh dejanj smo našli tudi veliko več povratništva in sicer istovrstnih dejanj, pretežno tatvin, storjenih na primitiven način. Mogli smo ugotoviti, da gre v teh primerih pretežno za to, da bi si alkoholomani preskrbeli sredstva za pijačo. Obenem najdemo med alkoholiki tudi precej kaznivih dejanj prikrivanja, kar kaže njihovo povezanost s kriminalnim podzemljem in na to, da alkoholu vdani slabiči zlahka postanejo tudi pomagači. V večjem številu se pojavljajo med kaznivimi dejanji naših anketirancev tudi kazniva dejanja zoper uradno dolžnost. Razumljivo je, da storilcev teh dejanj ni veliko, ni pa razumljivo, kako je moglo storiti osem anketirancev kar 18 takih kaznivih dejanj. Tudi tu je treba opozoriti na pomanjkljivo evidenco, ki omogoča, da se storilci teh kaznivih dejanj morejo ponovno zaposliti v poklicih, ki jim taka dejanja omogočajo. Podatki ankete so pokazali tudi, da se močno med seboj povezujeta alkoholizem in povratništvo. (Delinkventnost in povratništvo jemljemo tu v širšem pomenu — vključujemo tudi prekrške.) Pri storilcih kaznivih dejanj zoper premoženje je povratništvo kar reden pojav, še zlasti pa so v nenehnem povratku storilci prekrškov. Boj proti povratništvu, ki je prav gotovo najtrši oreh kriminalne politike, bi zato nikakor ne smel spregledati tudi alkoholizma. Ta je lahko vzpodbuda in razlog za to, da prihajajo njegove žrtve nenehno v spopad s predpisi o javnem redu in miru pa tudi s predpisi kazenskega zakonika. O problematičnosti prav alkoholu vdane populacije delinkventov, o izrednih stroških, ki jih povzročajo družbi, priča nedvomno podatek, da je bilo 35 anketirancev pred organi kazenskega pregona 636-krat, ali vsak povprečno sedemkrat. Koliko manj stroškov, naporov in koliko bi lahko prizadetim samim bolj koristili, če bi mogli za vsakega že prvič ali vsaj drugič uporabiti adekvatne in zato učinkovitejše ukrepe.

Raziskava je zajela majhno število žensk, toda to ne bi smel biti razlog, da bi se odpovedali nekaterim ugotovitvam, ki sicer ne povedo nič novega, pač pa potrjujejo to, kar je bilo že v praksi spoznano. Zdi se, da je treba ugotoviti pri ženskah predvsem še globljo in hujšo osebnostno motenost, kot smo jo mogli ugotoviti pri moških anketirancih. O tem ne pričajo samo siceršnji po-

*Primerjaj tudi: Tjølstad Thorbjørn, Alcoholism and Criminality, Bulletin de la Societe Internationale de Criminologie, Annee 1957.

datki, ampak tudi podatki o storjenih kaznivih dejanjih in prekrških. Anketiranke so postale npr. po anketiranju še bolj asocialne in so storile še več kaznivih dejanj in prekrškov kot pred anketo. Njihova pot je vodila po naših podatkih vedno globlje v fizični, duševni in socialni propad, ki ga seveda nobeno kaznovanje ne more zaustaviti. Iz tega bi bil morda upravičen sklep, da se ženske pojavljajo kot alkoholomani in kot delinkventi sicer manj pogosto kot moški, kadar pa se, pomenijo dosti težji problem v vseh pogledih kot moški, zato pa zahtevajo še tem bolj primerno obravnavanje.

5. Ukrepi, ki so bili uporabljeni zoper naše anketirance in njihova učinkovitost

Iz podatkov naše raziskave sledi, da so se anketiranci srečavali v svojem življenju v prvi vrsti z organi represije. Drugi, za reševanje tega problema bolj poklicani družbeni organi, so imeli v tem pogledu povsem podrejeno vlogo. Morda gre to tudi na račun pomanjkljivih evidenc in deloma morda tudi na račun naše neprimerne metodologije pri zbiranju podatkov. Vendar, če bi v stvarnosti prevladovali socialnovarstveni in zdravstveni ukrepi, bi se to moralo izraziti tudi v podatkih ankete. Prav podobno spoznanje sledi tudi iz neke druge raziskave o alkoholizmu v občini Ljubljana-Vič, kjer so izmed 159, pri zdravstvenih zavodih registriranih alkoholikov, imeli pri občinskem organu socialnega varstva v evidenci samo kakih trideset primerov.

V naših sklepih lahko zato mirne vesti ugotovimo, da organi socialnega varstva v prevenciji in pri splošnem boju proti alkoholizmu še niso pomemben faktor. Nekateri zdravstveni zavodi so gotovo pomembnejši činitelj. Zdravljenje alkoholizma je sicer prostovoljno, vendar število alkoholomanov, ki so poiskali strokovno pomoč, ni majhno, in tako pomeni ta dejavnost nedvomno velik prispevek pri prevenciji in v boju proti alkoholizmu sploh.

Toda, ker je zdravljenje alkoholizma samo prostovoljno, je razumljivo, da ne more zajeti tistih primerov, ki so najhujši, še zlasti pa ne tiste populacije, ki je predmet naše raziskave. Že med zbiranjem podatkov za to raziskavo smo imeli velike težave, ker precejšen del anketirancev, ki smo jih zajeli, ni hotel iti na pregled v mentalnohigiensko posvetovalnico na Fužine. (Mimogrede, tu je tudi eden izmed vzrokov za to, da se je prvotno načrtovanih 400 primerov skrčilo na 140). Tako smo mogli ugotoviti, da se je od vseh anketirancev zdravilo pred anketo samo 20 %. Tu se ne moremo spuščati v obširnejša razpravljanja o problemih zdravljenja alkoholomanov. Ugotovimo pa lahko, da tej dejavnosti v sedanji fazi manjka nekaj najosnovnejših pogojev za učinkovitejše delo. Brez omrežja ambulant in dispanzerjev, kot triažnih ustanov, brez omrežja psihiatričnih posvetovalnic, brez primernih zavodov za hospitalno zdravljenje, brez delovno zaščitnega zavoda za skrajne primere in ob sami prostovoljnosti, je in ostaja zdravljenje alkoholomanije stvar nekaterih za to zavzetih posameznikov, ne pa stvar zdravstvene službe v celoti in še manj družbe kot take. Ob takih razmerah se zdravstvo pri najboljši volji in požrtvovalnosti posameznikov ne more v večjem obsegu vključiti v boj proti alkoholizmu.

Povedali smo že, da naletimo v boju proti alkoholizmu, ki je povezan s kriminaliteto, pretežno samo na organe kazenske represije in na pretežno represivne ukrepe. Potrebno je povedati in poudariti, da so spričo deficitnosti socialno-varstvene in zdravstvene službe, velikokrat prevzeli vsaj nekatere

socialno varstvene naloge kar organi za notranje zadeve. To je seveda vse pohvale in priznanja vredno, ni pa to prav niti v načelu niti s stališča perspektive. Organi za notranje zadeve in sploh organi kazenskega pravosodja imajo pač svoja, predvsem represivna sredstva in v pomanjkanju boljšega so seveda uporabljali ta sredstva. Treba je priznati, da je bilo tudi to boljše kot nič. Toda, če moramo hkrati ugotavljati bolj ali manj popolno neuspešnost takega boja proti alkoholizmu in delinkventnosti, ki je z njim v zvezi, to pač ne gre predvsem na račun slabega dela omenjenih organov, ampak na račun družbe sploh, ki jim ni dala primernih in adekvatnih sredstev za boj proti tako zapletenemu in težkemu problemu.

Neuspešnost represivnih ukrepov zoper naše anketirance ni treba znova dokazovati. Kljub zgornjim ugotovitvam pa je potrebno opozoriti, da organi kazenskega pravosodja včasih ne znajo uporabiti tudi tistih hudo bornih sredstev, ki jih imajo na voljo. Tako npr. vidimo, da na področju upravnega kaznovanja ne uporabljajo ali slabo uporabljajo nekatere varstvene ukrepe, ki bi mogli biti uspešni, če bi bili primerno organizirani. Tu mislimo na določitev prebivališča, kar bi se lahko počasi razvilo v poseben delovno zaščitni zavod za ljudi, ki se vdajajo alkoholomaniji, narkomaniji, beraštvu, potepuštvu, brezdelju in podobno.

Na področju kazenskega prava pa je novela KZ prinesla mimo že obstoječega varnostnega ukrepa oddaje v zavod za varstvo in zdravljenje, tudi nov ukrep, obvezno zdravljenje alkoholikov in narkomanov. Iz podatkov v tej študiji smo mogli videti, da se ti ukrepi zelo poredko uporabljajo, čeprav bi bili za veliko večino delinkventnih anketirancev edino primerni.

Anketiranci, oziroma samo del njih — 85 ljudi, so bili po podatkih od leta 1957 do 1961 kar 636-krat kaznovani za kazniva dejanja in za prekrške. Ko sta jih pregledala psihiater in psiholog, sta na posebno vprašanje povedala tudi svoje mnenje o najprimernejši terapiji. Takole sta predlagala: 42 anketirancev ali 30 % jih potrebuje ambulantno zdravljenje, 65 ali 47 % jih potrebuje hospitalno zdravljenje, 16 ali 11 % jih potrebuje socialnovarstveno pomoč in nadzor, 4 ali 3 % jih potrebuje vzgojne ukrepe, pri 9 ali 7 % sta ugotovila, da terapija ni potrebna, pri 4 ali 3 % pa sta ugotovila, da terapija ali sploh ni mogoča ali pa anketiranec vanjo absolutno ne privoli. Iz tega vidimo, da potrebuje resno zdravstveno pomoč skupaj kar 77 % vseh anketirancev, še 11 % potrebuje intenzivno pomoč in nadzor, le 4 pa bi bili primerni za ostrejšje ukrepe, morda tudi za kaznovanje.

Če torej primerjamo to, kar se z anketiranci v resnici dogaja, in to, kar naj bi se dogajalo, vidimo velik, prav neopravičljiv prepad. Naša družba si ne bo mogla več dolgo zapirati oči pred tako očitnim razkorakom med potrebami in stvarnostjo in jih bo morala začeti postopoma zadovoljevati, da ne bi bila nekoč pozneje prisiljena poseči po ostrejših ukrepih.

Na koncu naj poskusimo še razvrstiti anketirance po skupinah glede na ukrepe, ki bi bili potrebni za njihovo resocializacijo.

Sodeč po spoznanjih iz vsega gradiva so delinkventni alkoholiki nekoliko bolj zdravi, bolj normalno reagirajo na alkohol, več jih je, ki pijejo iz navade in zaradi družbe in podobno. Zdi se, da imamo pri njih opraviti z ljudmi, ki so prišli zaradi svoje kriminalne dejavnosti ali v stik s kriminalnim podzemljem

in se tam navadili popivanja, ali so zaradi kriminalnosti zašli v stisko, iz katere iščejo izhod v alkoholu, ali pa so preprosto objestni, občasni pivci, ki priložnostno, pod vplivom alkohola tudi izvršujejo kazniva dejanja. Izmed delinkventnih alkoholikov je blizu 20 % pije priložnostno in ob takih priložnostih tudi store kazniva dejanja in prekrške. Pri teh 20 % delinkventnih alkoholikov bo po vsej verjetnosti kazenska in upravnokazenska represija še kaj zalegla, če se ji bo pridružil tudi primeren tretman in potrebna ureditev življenjskih razmer prizadetega. Več kot 42 % je med delinkventnimi alkoholiki pivcev iz navade v smislu doc. dr. Milčinskega. Ta skupina je prehodna, saj so v njej zajeti tisti, ki se šele utirajo, ki jih alkohol še ne obvladuje, pa tudi tisti, ki že drsijo med alkoholomane. Za preventivno individualno in socialno dejavnost je ta skupina najprimernejše torišče, ko je treba hkrati preprečevati tako alkoholizem kot tudi delinkventnost. Ta skupina je verjetno najprimernejša za izvajanje protialkoholnega tretmana v zaporih in kazenskih poboljševalnih domovih, saj gresta tu v številnih primerih lahko z roko v roki represija in tretman. Seveda pa bosta ostala oba brez uspeha, če se jima ne bo pridružila postpenalna pomoč in nadzor. Pripadniki te skupine so očitno najbolj labilni in jih lahko vsak neugoden dražljaj spravi v recidivnost, tako alkoholno kot tudi kriminalno. Končno, zadnja skupina kroničnih alkoholikov ali alkoholomanov (38 %) predstavlja poseben problem, ki sodi predvsem v roke terapevta — psihiatra in psihologa. Tu gre, kot smo videli, za patološko zasvojenost po alkoholu, ki jo lahko represivni ukrepi samo še poslabšajo. Za del pripadnikov te skupine bi bil edino primeren, v nekem smislu represiven ukrep, samo prisilna oddaja v posebne delovne-varstvene zavode. Njihova osebnostna motenost in socialna depravacija sta tako globoki, da jima z danes znanimi terapevtičnimi metodami tudi strokovnjaki niso kos. Tu ne gre v prvi vrsti za odvzem prostosti, temveč za varovanje prizadetega samega pred lastno patološko odvisnostjo od alkohola in za njegovo izolacijo iz družbe zaradi njenega varstva. Niso naši družbi v posebno čast in ne ljudem vobče v spodbuden vzgled razcapani, povaljani, stalno pijani alkoholiki, ki moledujejo za denar po cestah, ki povzročajo razne izgrede in s katerimi se organi ljudske milice leta brezuspešno otepaajo, dokler ga ne najdejo nekje kot žrtev suicida, prometne nesreče ali zapuščene, človeka nevredne smrti.

V to skupino sodi večji del upravno kaznovanih anketirancev, ki so, kot smo videli, posebno obremenjeni v prav vseh pogledih, ki smo jih raziskovali. Tej ugotovitvi nasprotno temelji upravno kazensko pravo, oziroma bolje rečeno družbena reakcija zoper kršitve družbene discipline, na izključni represiji. Spričo tega seveda nikakor ne more učinkovati tako, kot bi bilo primerno in za družbo ter za prizadetega koristno. Vsem drugim razlogom, ko govorijo za to, da bi bilo treba družbeno reakcijo zoper prekrške spraviti v sklad s sodobnimi kriminološkimi spoznanji, se pridružujejo tudi spoznanja, ki izhajajo iz naše raziskave.

6. Kriminalnopolitični zaključki

S stališča kriminalne politike bi torej vsa naša spoznanja lahko strnili v tele ugotovitve:

1 Izrednega pomena je preventivna dejavnost, ki naj prepreči, da bi otroci in mladi ljudje sploh postali pivci alkoholnih pijač. Gre za to, da zloraba

alkohola ne bi postala življenjska navada in »rekreacijski vzorec« za reševanje napetosti in konfliktov v poznejšem življenju. Alkoholomanski način reagiranja kaj lahko privede tudi do delinkventnosti.

2. Družbena reakcija zoper kriminaliteto, ki ji v ozadju stoji vdanost alkoholu, je največkrat neučinkovita, če se zateka samo h klasičnim represivnim sredstvom — h kazni. V večini primerov je potrebno zdraviti alkoholomanijo, kar je hkrati tudi najučinkovitejša oblika družbene rekreacije zoper kriminaliteto, ki je povezana z alkoholizmom.

3. Učinkoviti, po potrebi tudi prisilni, zdravstveni in socialnovarstveni ukrepi za ljudi, ki so že vdani alkoholu, niso samo pomoč njim samim, ampak tudi učinkovito preventivno sredstvo za varstvo razmeroma številnih otrok, ki jih imajo alkoholiki.

4. Kadar sta popivanje in storitev kaznivih dejanj plod predvsem objestnosti in socialnih navad, prav gotovo ne bo odveč tudi uporaba kazni. Toda treba je na strokoven način ugotoviti, ali je to primerno oziroma ali ne bo uporaba kazni tisti »provokacijski faktor«, ki bo sprožil neustavljivo drsenje v telesni, duševni in socialni propad.

5. Sklepi, ki sledijo iz naše raziskave, znova poudarjajo potrebo po oblikovanju enotne in temeljito premišljene kriminalne politike, ki bo med drugim zajemala tudi prevencijo, terapijo in represijo alkoholizma, ki se nam je znova pokazal kot izredno pomemben činitelj kriminalitete in drugih negativnih družbenih pojavov.

Družbena struktura komune in problem oblasti

Zdravko Mlinar

Strukturo vsake lokalne skupnosti lahko zasledujemo glede na fizično in družbeno diferenciranost njenih pripadnikov. *Fizična diferenciacija* se pojavlja tako glede na razlike med biološkimi značilnostmi prebivalstva kot glede na različne načine njegove razporeditve v geografskem prostoru. Zato lahko govorimo v prvem primeru o demografski dimenziji, v drugem primeru pa o ekološki (prostorski) dimenziji družbene strukture skupnosti.

Nadalje pa se pojavlja še bolj kompleksna in pomembna diferenciranost tudi v t. i. *družbenem prostoru*. Pri tem gre za razlike med prebivalci glede na to, da na različne načine participirajo v posameznih vrstah aktivnosti, ki se v skupnosti pojavljajo bodisi kot profesionalne aktivnosti ali kot aktivnosti v prostem času. V tem smislu govorimo o horizontalni dimenziji družbene strukture (na primer diferenciacija med pripadniki raznih poklicev, ne glede na njihov položaj v hierarhični lestvici te skupnosti).

Pri opravljanju teh aktivnosti pa vendarle posamezniki zavzemajo tudi različne tj. višje ali nižje družbene položaje. Le-ti so v skupnosti, ki temelji na družbeni lastnini, predvsem izraz dejstva, da nekateri opravljajo aktivnosti, ki so za

grupo večjega pomena (vodenje, koordiniranje ali sploh družbeno bolj pomembna dejavnost ipd.) ali manjšega pomena (izvajalna dejavnost idr.) S tem se pojavlja končno še vertikalna dimenzija družbene strukture vsake lokalne skupnosti in tudi komune kot sistema takšnih skupnosti. Na kratko lahko ilustrativno povzamemo predstavo o strukturni shemi komun tako:

A. Fizična diferenciacija

I. Demografska dimenzija

Strukturne (interesne) kategorije in skupine:

npr. otroci	moški	pionirska organizacija
mladina	ženske	mladinska organizacija
odrasli		društvo žensk ipd.
stari ljudje		

II. Prostorska dimenzija

strukturne (interesne) kategorije in skupine:

soseska,
ulica (prebivalci, ki v njej stanujejo),
krajevna skupnost ipd.

B. Diferenciacija v družbenem prostoru

I. Horizontalna dimenzija

a) Profesionalna diferenciacija

strukturne (interesne) kategorije in skupine:

delavci	podjetja
uslužbenci	ustanove
obrtniki	zavodi
gospodinje	
upokojenci	

b) Diferenciacija v prosto-časovnih aktivnostih

strukturne (interesne) kategorije in skupine:

telovadci	športno društvo
planinci	planinsko društvo
igralci	gledališče
filatelisti	filatelistično društvo itd.
lovci	
vojni veterani	
čebelarji ipd.	

II. Vertikalna dimenzija

strukturne (interesne) kategorije:

tisti z visokim ugledom	nadrejeni oz. tisti,	tisti z visokimi dohodki
tisti z nizkim ugledom	ki imajo določeno oblast	tisti z nizkimi dohodki ipd.
	podrejeni	

Glede na vse štiri kriterije družbene strukturiranosti je potem mogoče ugotavljati številne enote, ki v sebi zaobsegajo določen segment prebivalstva skupnosti in jih povezujejo bolj ali manj pomembni skupni interesi. Ti interesi se razlikujejo od interesov ostalih takšnih enot, ki prav tako eksistirajo v dani skupnosti bodisi na ravni iste ali ostalih treh dimenzij njene družbene strukture. Identifikacija takšnih enot (v naprej — *interesne kategorije*) prebivalstva je predpogoj za analizo integrativnih in dezintegrativnih družbenih silnic v komuni. Treba je torej ugotavljati, kolikšen delež pripadnikov skupnosti zajemajo posamezne interesne kategorije in intenziteto oformljenosti teh kategorij v samostojne družbene grupe.

S tem pa že naletimo na enega od najbolj pomembnih in osrednjih vprašanj, ki jih bomo obravnavali v tem sestavku, tj. na vprašanje medsebojnih odnosov posameznih interesnih kategorij. Razne interesne kategorije vključujejo zelo raznovrstne interese, ki so (tako kot interesi posameznih prebivalcev) lahko v nekaterih pogledih, ali v celoti — skupni, podobni ali nasprotni interesom ostalih kategorij.

Ce se iz potreb in interesov razvije tudi kolektivna akcija pripadnikov posameznih kategorij, je ta za ostale kategorije in za skupnost kot celoto bodisi povsem irelevantna, bodisi da pozitivno ali negativno prizadeva interese ostalih kategorij prebivalstva. V prvem primeru zadeva ne dobi značaja »skupnostne zadeve«, in neposredno ne prizadeva kohezivnost skupnosti, razen toliko, v kolikor z angažiranjem pripadnikov v svojih ozkih »okvirih« deluje segregacijsko nasproti skupnosti kot celoti. V obeh ostalih primerih pa družbeno aktiviranje ene kategorije pobuja istosmerno ali nasprotujočo reakcijo drugih kategorij.

Pogostoma pride do diskrepance med tistimi pripadniki skupnosti, ki prispevajo k zadovoljevanju določenih potreb, za katere — vsaj posredno — skrbi skupnost, na eni strani, in tistimi posamezniki, za katerih potrebe gre, na drugi strani. Pojavlja se konfliktna situacija, v kateri nastopajo trije odločilni faktorji: tista kategorija pripadnikov, ki se pojavlja s svojimi potrebami in ne prispeva (ali ne more prispevati) v zadostni meri (ali pa sploh ne) za njihovo zadovoljevanje;

druga kategorija pripadnikov, ki samo prispevajo svoj delež za potrebe prejšnjih, ne da bi tudi sami participirali v zadovoljevanju takšnih potreb, in

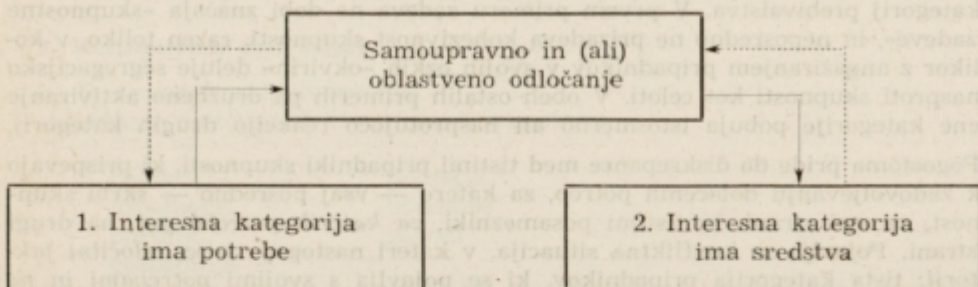
kot tretji glavni činitelj takšne situacije pa so odločevalci, ki so sicer lahko predstavniki ene ali druge kategorije prebivalcev, ali pa obeh, lahko pa da sami sploh niso prizadeti po vsebini in samo kot odločevalci vstopajo v situacijo. Ne glede na to, koga (oz. čigave interese) predstavljajo, pa lahko odločijo bolj v korist (ali škodo) ene ali druge strani in se tako s svojo odgovornostjo vključujejo v to konfliktno situacijo, v katero aktivno posegajo.

Seveda je zgornja shema zelo poenostavljena. Nekoliko podrobnejšo specifikacijo možnih družbenih situacij v komuni bomo podali v nadaljnjem.

Prebivalci določene komune imajo zelo raznovrstne potrebe in interese. Večina prebivalcev zadovoljuje pretežni del potreb in interesov *znotraj komune* ali celo v ožjih lokalnih enotah (krajevnih skupnostih). Vendar pa se pri tem pojavlja zelo kompleksna konfiguracija njihovega kolektivnega ostvarjanja. Kot smo že omenili, je le malo tistih potreb, ki bi bile skupne prav vsem pripadnikom določene komune. Največkrat pa se potreba, ki terja kolektivno akcijo, kolektivna sredstva ali (in) neposredni kolektivni način zadovoljevanja, pojavlja samo pri določenem deležu pripadnikov komune.

Na ta način se pojavljajo strukturne (interesne) kategorije po vseh štirih dimenzijah strukture lokalnih skupnosti (ki smo jih že obravnavali). Pri tem gre večkrat samo za določeno število prebivalcev z istovetnimi potrebami. Neredko kdaj pa ne gre le za golo koincidenco pojavljanja potreb (interesov), temveč se na tej osnovi izoblikujejo posebne skupine — organizacije, združenja ipd. (turistično društvo, gospodarska organizacija, športni klub, profesionalno združenje itd.).

Kadar gre za različne interesne kategorije in grupe, je največkrat že podana osnova za posredovanje predstavniških organov komune. Že sam obstoj določene interesne kategorije prebivalcev predstavlja latentno in potencialno možnost konflikta z ostalimi prebivalci komune, ki nimajo takšnega interesa kot prvi. To velja posebno v primeru, kadar je interesna kategorija ali skupina prebivalcev odvisna od materialnih (finančnih) sredstev skupnosti. V takem primeru je praviloma naravno interesna kategorija pobudnik akcije in vplivni faktor, ki si prizadeva doseči, da bi odločevalci na nivoju komune upoštevali njene potrebe.

Razumljivo je, da se bodo tisti, ki imajo sredstva in bi jih morali vsaj (določen del) žrtvovati za zadovoljevanje potreb drugih, izogibali vsake kolektivne akcije, ki bi jo v tej smeri sprožila zainteresirana kategorija prebivalcev. Verjetno pa je, da se bodo takšni akciji včasih celo upirali.

Pri tem pa bodo rajši (z manjšim odporom, ali celo prostovoljno) žrtvovali del sredstev, s katerimi razpolagajo, če bodo vedeli, za katere potrebe gre, in če bodo sami prepričani v njihovo upravičenost. Čim bolj določno so znane potrebe in njihovi nosilci in čim bolj neposredno so le-ti vključeni v življenjsko

okolje prebivalca, tem večja bo njegova pripravljenost, da po svojih močeh prispeva k njihovem zadovoljevanju. To je načelo, ki je bistvenega pomena predvsem takrat, kadar s pomočjo institucionalnega mehanizma komuna vzdržuje ravnotežje med aktivnim in vzdrževanim delom prebivalstva. V tem primeru tisti, ki nekaj prispeva (žrtvuje), ne more pričakovati, da bo imel tudi sam od tega neko neposredno korist. Gre bolj za to, da prispevek pomeni izraz njegove socialne solidarnosti z ostalimi prebivalci iste komune.

Če naj posameznik prostovoljno, tj. na osnovi spoznane nujnosti, žrtvuje določena sredstva za potrebe drugih pripadnikov skupnosti, je še toliko bolj važno, da pozna dejansko situacijo, kot pa v primeru, ko njegov prispevek neposredno (čeprav preko kolektivne akcije) služi tudi njegovim potrebam.

Smisel in cilj zavestnega vplivanja na dogajanje v skupnosti je v tem, da se z dano količino sredstev doseže maksimalni učinek glede na zadovoljevanje različnih potreb vseh njenih pripadnikov. Obenem pa je seveda bistveno, da se to samo količino sredstev (dohodka) nenehno povečuje s čim bolj vsestranskim angažiranjem ustvarjalne energije in sposobnosti prebivalcev. Pri tem pa je treba računati z njihovimi različnimi interesi. Ne glede na razliko, ali celo nasprotje, med interesi posameznih kategorij prebivalstva, pa vendarle lahko vsaka na svoj način prispeva k temu cilju. Od njih sicer ni mogoče pričakovati, da bodo vsi družbeno aktivni po nekem splošnem vzoru. To se pravi, da bi bilo npr. napačno pričakovati neko vsesplošno pobudo in aktivnost prebivalcev v vseh skupnostno-relevantnih zadevah. Takemu stališču se včasih približujejo v praksi, ko implicitno štejejo 100-odstotno udeležbo prebivalcev v raznih oblikah kot idealno, želeno stanje.

Sodoben razvoj pa gre v smeri vse bolj razčlenjene konfiguracije potreb pripadnikov določene skupnosti. Seveda pa tudi družbena udeležba in posebej udeležba v upravljanju nujno odraža različne strukture potreb posameznih prebivalcev. Zato bi bilo neudeležbo v določenem organu lokalne samouprave mogoče negativno vrednotiti predvsem v primeru, ko prebivalci sicer imajo potrebe, ki spadajo v kompetenco te samoupravne institucije, se pa kljub temu ne udeležujejo v procesu odločanja.

Pri analizi vloge, npr. družbenega upravljanja v posameznih družbenih službah (npr. šolstvo) lahko jemljemo kot kriterij in referenčno izhodišče za ocenjevanje že tisto število prebivalcev, ki imajo potrebo (oni sami ali njihovi družinski člani), po tej družbi. Torej ni treba procenta udeležbe ali zanimanja prikazovati le v sorazmerju do celotnega števila prebivalstva, temveč tudi v razmerju do tistega števila prebivalcev, ki dano potrebo dejansko imajo. Seveda pa na ta način dobimo povsem drugačno sliko o dejanski vlogi samouprave na posameznih področjih družbenega življenja. Izkazani procent aktivnih udeležencev je v tem smislu dosti višji, zanimanje za način razreševanja skupnih zadev večje itd.

Pri tem pa je nevarnost, da bi zapadli v drugo skrajnost, tako da bi kratko in malo abstrahirali vlogo, ki jo imajo v politiki odločanja o določeni kolektivni potrebi tisti preostali prebivalci skupnosti, ki te potrebe (interesa) nimajo.

Kot smo že zapisali, je mogoče povečati količino sredstev, s katerimi razpolaga skupnost za kolektivne potrebe, in pri dani količini sredstev doseči optimalno zadovoljitev potreb z vidika skupnosti kot celote, samo z maksimalnim anga-

žiranjem pobude in sposobnosti vseh njenih pripadnikov. S tem je mogoče doseči stanje, ko bi v primerjavi z njim vsaka drugačna razdelitev sredstev pomenila manjši efekt v zadovoljevanju potreb pripadnikov skupnosti. Takšno stanje je osnova optimalne kohezivnosti družbenega sistema komune pri dani stopnji ekonomskega razvoja. Mislim, da ravno ta predstavlja smoter vsega političnega delovanja v komuni.

Ko govorimo o maksimalnem angažiranju sposobnosti pripadnikov komune, to ne pomeni samo pobude in aktivnosti tiste kategorije prebivalcev, ki želijo kolektivno uveljaviti neko svojo potrebo. Tudi ostali prebivalci, ki nimajo te potrebe, lahko s svojim sodelovanjem pri odločanju o načinu njenega zadovoljevanja prispevajo k temu, da se pride do — za celotno komuno — čim ustrežnejše rešitve. Če je smisel ostvarjanja komune dezalienacija njenih pripadnikov (vzporedno z odmiranjem njenih oblastniških funkcij), potem je v tej smeri mogoče napredovati samo na ta način, da posamezne interesne kategorije prebivalcev čim bolj neposredno konfrontirajo svoje različne interese. Čim bolj neposredno soočijo (vsklajajo, dopolnjujejo ali medsebojno omejujejo) posamezne kategorije prebivalstva svoje različne interese, tem bolj zožena je sfera posredovanja in vmešavanja oblasti.

V zvezi z oblastjo lokalnih skupnosti je mogoče govoriti o njenih sledečih funkcijah: zaščitna, razsodniška, kontrolna in koordinacijska.* Če gre za oblast v komuni kot — za *zaščito družbenega reda* nasploh, potem le-ta izgublja svojo upravičenost, potem ko je na osnovi podružbljenih sredstev za proizvodnjo odpravljen osnovni razredni konflikt. Drugo vprašanje je oblast kot *razsojanje* in odločanje v primerih, ko v konkretni situaciji nastopajo različni (ali) nasprotni interesi posameznih kategorij prebivalstva, ki nimajo značaja družbenih razredov. V tem pogledu se kaže tendenca, da se elementi oblasti vzdržujejo še naprej. Vendar pa se — tako kot vedno — tudi v tem primeru element prisiljevanja zmanjšuje, čim bolj popolno prebivalci določene družbene kategorije poznajo interese ostalih prebivalcev in kompleksno objektivno situacijo svoje komune. Oblast v nastajajoči komuni ima svojo funkcionalno upravičenost kvečjemu vtoliko in tako dolgo, kolikor in dokler na določen način prispeva k takšni organizaciji pobud, aktivnosti in materialnih sredstev, ki lahko zagotovi največji efekt v zadovoljevanju potreb prebivalcev znotraj komune kot celote.

Če se povečuje razgledanost npr. obeh kategorij prebivalstva, ki imata različne (ali nasprotno) interese (tako da vsaka pozna in upošteva interese druge in ostale pogoje dane družbene situacije), se na ta način zmanjšuje razlika med odločitvijo, ki bi jo sprejeli tako ali drugače zainteresirani prebivalci sami, in odločitvijo, ki bi jo z vidika celotne skupnosti sprejel njen predstaviški oblastveni organ. Kolikor pa ta pogoj ni izpolnjen, še naprej ostaja potreba po posebnem razsodniku. Ta je dvignjen nad prizadetima stranema, zastopa nasproti njima »splošni interes« komune in z avtoriteto fizične prisile nadomesti spoznanje nujnosti (ustrezno svobodno odločitev) prizadetih prebivalcev.

Kot smo že omenili, sta nadaljnji funkciji oblasti še *kontrola* in *koordinacija*. V zvezi s tem si zastavljamo tole vprašanje: kaj v obstoječem samoupravnem

* Gl. npr. Eugen Pusić: Iztraživanje odnosa vlasti u lokalnim zajednicama; Naše teme, št. 5, 1962.

sistemu komune pogojuje še nadaljnje vzdrževanje navedenih elementov oblasti? Kaj je tisto, kar jih omejuje, odpravlja in nadomešča? V kakšni zvezi je vprašanje oblasti v (nastajajoči) komuni z vprašanjem družbene integracije komune?

Da bi odgovorili na vprašanje, si najprej oglejmo nekatere primere.

Tako je npr. malo verjetno, da bodo kmetje vasi X glavni (ali sploh) pobudniki in nosilci akcije za zgraditev športnega igrišča v delavskem naselju mesta Y. Prebivalci občinskega centra C bodo pri razpravljanju o družbenem planu in proračunu bolj nagibali k temu, da se za nastopajoče leto črta izdatek za gradnjo ceste do hribovske vasi V. Namesto tega pa naj se ustrezna finančna sredstva porabi za asfaltiranje nekaterih ulic v mestu C.

Volilci manjšega okraja K₁ npr. zahtevajo od občine pomoč, da bi lahko v svojem kraju osnovali mizarско podjetje, ki bo zaposlovalo 50 ljudi. Pri tem to zahtevo utemeljujejo s tem, da je v kraju dosti razpoložljive delovne sile, ki že ima stanovanje, da kraj »že sicer od občine ni ničesar dobil in se zida samo drugod«¹ itd. Istočasno pa se na zborih volivcev večjega mesta K₂ (ki že ima veliko lesnoindustrijsko podjetje) pojavijo pripombe, da bi bila takšna investicija nerentabilna z vidika celotne občine. V takšnem majhnem obratu da ne bo mogoče zagotoviti visoke produktivnosti, režijski stroški bodo večji itd. Zato je boljša rešitev v tem, da bi povečali lesnoindustrijsko podjetje v kraju K₂; delovno silo pa naj bi dnevno vozili iz kraja K₁.

Starši, ki so zaposleni, forsirajo ureditev otroškega vrtca; mlajše samske volivce pa to vprašanje le bolj malo zanima in se bolj zavzemajo za gradnjo samskih stanovanj. Nekateri prebivalci si prizadevajo, da bi zbrali potrebna sredstva za zgraditev pralnice. Drugi pa niti ne dajejo pobude niti ne podprejo te akcije — namreč tisti, ki imajo pralne stroje že doma. Po drugi strani pa so ravno ti drugi prebivalci bolj aktivni, če gre za servis za popraviljanje strojev, itd.

Takšne družbene situacije se pojavljajo v komuni iz dneva v dan. Kaj je v njih tistega, kar zahteva posredovanje oblasti? V kolikšni meri lahko način organizacije razreševanja različnih (nasprotnih) interesov vpliva na zmanjševanje pomena oblastvene prisile?

Vzemimo poslednja dva vidika oblasti, ki smo ju navedli: — kontrola in koordinacija. Iz gornjih primerov je zelo jasno razvidno, da praviloma ne moremo pričakovati spontane spodbude in delovanja za ostvaritev določenega interesa s strani tistih, ki tega interesa nimajo. To pa nikakor še ne pomeni da v postopku, ki vodi do te ostvaritve, ne igrajo določene vloge tudi druge kategorije prebivalstva, ki imajo sicer drugačne interese. Če torej praviloma niso pobudniki, niti nosilci akcije, ki naj vodi do cilja, ali je potem njihova vloga samo negativna? Ali je to razlog za obstoj oblastvenih organov (ki naj dopolnijo njihovo nezadostno angažiranje s sistematsko akcijo prepričevanja in pritiska).

Z vidika splošnih interesov komune kot celote ni mogoče šteti za negativno (dezintegracijsko) vsako izostajanje od posameznih kolektivnih akcij za uveljavitev raznih posebnih interesov. Če določena kategorija prebivalstva ni aktivna v prizadevanju za ostvaritev določenega interesa, ker tega interesa pač nima,

pa ima vendarle lahko pomembno vlogo vsaj kot faktor družbene kontrole. Vzemimo, da komuna predvidoma razpolaga za proračunsko leto 1963 z dano količino finančnih sredstev Q . Obenem pa imajo posamezne (ali vse) kategorije in skupine njenih prebivalcev različne potrebe, katerih zadovoljitev naj bi omogočila s svojimi sredstvi v istem letu. Celokupnost teh potrebnih sredstev označimo s P . Značilno je, da je normalno P po količini večji od Q . To pa pomeni, da se je treba vsako leto odpovedati določenemu delu ali vrsti potreb. S tem pa nastopi tista tipična situacija, ki največkrat predstavlja osnovo za delovanje oblasti. Kdo naj odloči (razsodi) o tem, katere potrebe je treba upoštevati (v večji ali manjši meri) v letu 1963? Kdo naj preverja in kontrolira upravičenost vrste in obsega potrebe, ki jo je nakazala določena interesna kategorija (skupina) in za katero (potrebo) naj bi komuna oskrbela potrebna sredstva?

Princip kontrole praviloma pomeni, da ena stran (skupina, institucija ipd.) kontrolira drugo tako, da pri tem prva stran zastopa neki splošnejši interes ter vsaj posredno omejuje drugo v procesu ostvarjanja njenega posebnega interesa. Poleg takšnih situacij, ko naj bi bilo ustrezno delovanje kontrole (npr. z vidika celotne komune) zajamčeno z neprizadetostjo nosilcev te kontrole pri konkretnem interesu, pa so še druge možnosti. Ena od najbolj učinkovitih oblik kontrole je tista, ki jo opravljajo različno (ali nasprotno) prizadete kategorije prebivalstva same med seboj.

V že omenjenem primeru, ko gre za postavitev majhnega mizarskega obrata v kraju K_1 , nastopajo kot pobudniki in nosilci akcije seveda prvenstveno prebivalci tega kraja. Vlogo družbene kontrole pa imajo prebivalci kraja K_2 , ki opozarjajo bolj na negativne ekonomske posledice te akcije. Z vidika interesov prebivalcev kraja K_1 bi bila namreč akcija uspešna že s tem, da dobijo od komune določena sredstva za investiranje v svojem kraju. Zato le-ti sodelujejo v akciji za ostvaritev tega posebnega interesa (nerentabilnega podjetja), četudi se zavedajo, da to ne vodi do optimalne rešitve z vidika komune kot celote. Prebivalci kraja K_2 imajo spet svoj poseben interes, ki je različen od interesa prebivalcev kraja K_1 in ni nujno skladen z interesom komune kot celote. V tem primeru je njihova aktivnost (če se sploh pojavi) reakcijsko-kontrolne narave v odnosu do primarne pobude in aktivnosti prebivalcev kraja K_1 . Kot takšna pa vendarle vpliva, da se realizacija interesa K_1 približa optimalni realizaciji z vidika komune kot celote.

Praviloma v takih situacijah ne gre samo za razmerje med dvema interesnima kategorijama. Bolj pogosto se nasproti tisti kategoriji (skupini) prebivalcev, ki želi ostvariti določen lastni interes na račun skupnih sredstev (Q), pojavlja množica ostalih interesnih kategorij prebivalcev dane komune. Vsaka od njih predstavlja vsaj potencialni činitelj družbene kontrole oziroma prisiljevanja. Posamezne interesne kategorije vplivajo ena na drugo na isti ravni — tako, da se vse izmenoma pojavljajo v vlogi kontrolorja in kontroliranega. S tem pa se družbena kontrola oziroma prisiljevanje (franc.: *contrainte social*) tako decentralizira in razprši, da izgubi svoj oblastniški značaj. Ali bo potencialna vloga družbene kontrole (prisiljevanja) postala tudi dejanska vloga posameznih kategorij pripadnikov komune, pa je seveda odvisno od zelo kompleksnih pogojev.

Tako bi med vsemi značilnimi elementi oblasti zadržala relativno največji pomen še tista dejavnost, ki jo je mogoče šteti za »koordinacijo«. Vendar pa v pogojih razvite lokalne samouprave koordinacija različnih interesov vedno bolj pomeni posredovanje s »težo« argumentov, kot pa z uporabo sile. Po drugi strani pa je res, da postaja koordinacija vse bolj zamotana, čim bolj kompleksna je družbena struktura (čim višja je stopnja družbene delitve dela), tako, da objektivni pogoji niso povsem v skladu s težnjami po demokratizaciji. Poglejmo sedaj nekaj pogojev, od katerih je odvisno, v kolikšni meri bo klasične elemente oblasti nadomestila razvita samouprava pripadnikov komune. Na kratko se bomo ozrli na sledeče:

1. materialna (finančna) osnova lokalne samouprave,
2. neformalna (neposredna) in institucionalna povezanost interesnih kategorij prebivalstva komune,
3. vprašanje strokovnosti pri odločanju,
4. delitev dela in struktura potreb,
5. kulturna (in moralna) vzgojenost za demokratično odločanje.

1. materialna (finančna) osnova lokalne samouprave

Ob raziskovanju pogojev, ki vplivajo na udeležbo in aktivnost v nekaterih institucijah lokalne samouprave, se je zelo jasno pokazalo, kakšen pomen ima pri tem ekonomska osnova. Demokratično odločanje je lahko razvito in učinkovito samo:

- a) ob solidni materialni bazi,
- b) ob ustrezni samoupravni organizaciji, ki pospešuje in upošteva samoiniciativo in dejavnost občanov,
- c) ob istočasni skladnosti prvega in drugega.

Lahko rečemo, da pri nas normativni red in razvejana organizacija lokalne samouprave po sebi nudita vse možnosti za uveljavitev najbolj demokratičnega odločanja o skupnih zadevah. Takšna organizacija seveda pomeni, da se je izredno povečalo število ljudi, ki jim je bila zaupana določena družbena funkcija (odgovornost, položaj). To pa s socialno psihološkega vidika za vsakega takšnega posameznika pomeni priznanje oziroma nagrado in s tem razlog (pobudo) za še dodatno angažiranje svoje energije in sposobnosti za kolektivne interese. Problem pa predstavlja nezadostna ekonomska baza tega odločanja. Med enim in drugim se pogostoma pojavlja neskladje, ki izhaja iz tega, da so organizacijske oblike odločanja v večji meri decentralizirane kot pa ustrezna ekonomska sredstva. Torej gre pravzaprav za dva problema:

- a) eden je tisti, ki smo ga pravkar omenili, tj. problem delitve ustvarjenega dohodka na različnih nivojih (krajevna skupnost, komuna, okraj, republika, federacija);
- b) drugi, ki je še pomembnejši, pa je sploh problem ekonomske razvitosti določene komune; torej vprašanje, koliko se sploh ustvarja sredstev, ki lahko služijo za skupne potrebe.

Eden in drugi pa je v tesni zvezi z možnostjo realizacije predlogov in sklepov, ki jih občani sprejmejo v — ravnokar omenjenih — razvejanih oblikah organizacije lokalne samouprave. Število oziroma delež predlogov in zahtev, ki se

realizirajo, pa v skladu s teorijo grupne integracije — vpliva na »moralo« in udeležbo prizadetih občanov v tej samoupravi.

2. Neformalna (neposredna) in institucionalna povezanost interesnih kategorij prebivalstva komune

Predpogoj za to, da bi lahko sami prebivalci neposredno odločali o skupnih zadevah, je že to, da imajo pregled nad temi zadevami, da so obveščeni o njih in poznajo možnosti njihovega reševanja. Zato osnovne institucije *neposredne* demokracije s tega vidika lahko uspešno delujejo predvsem v manjših lokalnih skupnostih. To nam potrjujejo tudi ugotovitve naše posebne študije o zboriš volivcev, ki kažejo, da je udeležba na zboriš volivcev na podeželju večja kot v mestu. Ravno zboriš volivcev pa — mislim, da lahko rečemo — so najpomembnejša institucija (ki deluje na teritorialnem principu) neposredne demokracije v komuni. V zvezi s tem je treba razlikovati dve vrsti situacij. V določenih primerih so prebivalci glavnih, različno prizadetih interesnih kategorij udeleženi na zboru volivcev tako, da lahko v neposredni interakciji vsklajajo svoje interese (ko gre npr. v neki vasi za vprašanje, za kakšne potrebe bodo porabili sredstva, ki so jih dobili od komune za njihove povsem krajevne potrebe). Drugačna situacija pa je tedaj, ko je med udeleženci na zboriš volivcev samo ena od dveh ali večih prizadetih strani. Največkrat se takšne situacije pojavljajo zaradi teritorialne obsežnosti komune (na primer ker drugo interesno kategorijo predstavljajo prebivalci drugega — oddaljenega kraja).

Posledica omenjenih situacij pa je, da se pojavijo različne oblike posredništva. V takšnih primerih tudi odločanje kaže tendenco prehajanja na predstavniške organe. Namesto na zboru volivcev in neposredno med prizadetimi se nasprotje razrešuje v centralnih organih komune, samo med *predstavniki* (odborniki) prizadetih prebivalcev.

V takšnih primerih pa je potem odvisno prvenstveno od načina organizacije tega posredništva in komunikacij ter od kvalitete informativne službe, kolikšen del prebivalstva bo aktivno sodeloval pri odločanju. Čim obsežnejša je komuna in čim bolj kompleksna je njena struktura, tem bolj je proces deetatzacije odvisen od teh činiteljev.

3. Vprašanja strokovnosti pri odločanju

Poleg splošne informiranosti o skupnih zadevah in problemih, je predpogoj za aktivno sodelovanje pri odločanju o tem, kako naj se razrešujejo, tudi *globlje razumevanje*. Pojavlja se torej problem izobraženosti in strokovnosti volivcev, ki bi jim omogočala učinkovito sodelovanje v lokalni samoupravi. Dosedanje študije nam zelo nazorno kažejo, da je lokalna samouprava manj učinkovita zlasti v dveh primerih:

a) kadar je predmet obravnavanja tako zamotan ali strokovno-specialen, da ga lahko temeljiteje obvlada le ožji krog strokovnjakov,

b) kadar je splošna izobrazba volivcev zelo nizka.

V praksi ta dva primera nastopata ločeno, ali pa se kumulirata. Največja ovira za uveljavitev lokalne samouprave — glede na obravnavani pogoj — izhaja zlasti iz strukture ekonomsko zaostalih in podeželskih komun. V teh je razmera najmanjši delež visoko izobraženih strokovnjakov in obenem najnižja

splošna izobrazba prebivalstva. Takšna specifična situacija pa seveda nenehoma poraja tendence, da bi se odločanje osredotočilo v rokah strokovnjakov.

4. Delitev dela in struktura potreb

Na tem mestu naj samo opozorimo še na enega od objektivnih pogojev, ki vpliva na družbeno kohezivnost komune in s tem seveda tudi na obstoj ali neobstoj oblasti. Gre za sledečo zakonitost: čim višja je stopnja družbene delitve dela v dani komuni, tem večja je teritorialna razpršenost družbenih stikov in aktivnosti njenih pripadnikov. Na drug način lahko rečemo: čim bolj so razvite in diferencirane potrebe posameznikov, tem večji je prostorski radij njihovega zadovoljevanja.

Takšne objektivne tendence pospešujejo družbeno integracijo komune kot relativno obsežnejše skupnosti in slabijo kohezivnost manjših krajevnih skupnosti. To pa pomeni, da se na ta način vsklajata (zbližujeta) dva »svetova«:

a) danes še razmeroma ozek »svet« neposredne družbene udeležbe prebivalca (večinoma v okolju svojega bivališča) in

b) teritorialno dosti obsežnejši »svet« družbene tvorbe, ki se izoblikuje na osnovi medsebojne ekonomske odvisnosti funkcionalno diferenciranih elementov.

Od stopnje te vsklajenosti pa je v veliki meri odvisna možnost uveljavljanja učinkovite lokalne samouprave v komuni.

5. Kulturna (moralna) vzgojenost za demokratično odločanje

V naši razpravi smo se precej podrobno zadržali ob vprašanju — kakšna je vloga komune kot okvira za razreševanje različnih interesov. Jasno je, da pri tem ne gre le za abstraktna načela, temveč za konkretne situacije, v katerih nastopajo konkretne osebe kot predstavniki različnih interesov. Vsako razreševanje različnih (nasprotnih) interesov pa ima nujno določene posledice tudi na medosebne odnose različno prizadetih prebivalcev. Zato se ravno v prehodnem obdobju od centraliziranega in oblastniškega vodenja k razviti samoupravi še bolj izrazito pojavlja problem — vzgojenosti za demokracijo. Da bi občan uveljavil tisto, kar šteje za pravilno z vidika splošnega interesa, se mora izpostaviti tudi morebitnemu odporu in neugodnemu odzivu nekaterih drugih. Po drugi strani pa njegova udeležba v družbenem življenju demokratično urejene skupnosti predpostavlja takšno razumevanje in »širino«, da ne šteje vsakega omejevanja njegovega individualnega interesa kot napad na svojo osebnost.

Smrt

Zarko Petan

V zaporu se pogosto pogovarjamo o smrti, še češče pa mislimo nanjo. Vedno znova se tako ali drugače ukvarjamo z njo. Je osrednja tema naših na široko razpredenih pogovorov. S pravim sladostrastjem se trpinčimo, kajti ni nobenega dvoma, da se prav vsi do zadnjega bojimo zadnje ure, pa najsi se še tako ustimo, kadar govorimo o tem, kako so umirali drugi. Ne vem, čemu to počenjamo. Morda zavoljo celic, ki so presenetljivo podobne trugam; prav tako so mračne, zatohle, grozljivo ozke. Ali pa zavoljo škodoželjnosti, kot na priliko Profesor. Edini med nami je naročen na jutranji časopis, ki mu ga dežurni paznik prinese sleherno jutro takoj po zajtrku, ko vsak čemi v svojem kotu ter zbira moči, da bi se laže pretolkel skozi še en brezkončni dan.

Profesor je napravil iz branja časopisa pravi obred. Najprej obrne zadnjo stran in nam z očitno naslado prebere osmrtnice.

»Dotrpel je naš nepozabni oče, stric in brat Jože Mikunda, upokojenec... Jože Mikunda. Nekam znan se mi zdi. Ne vem, kam bi ga dal. Počakaj, Mikunda, Mikunda... Poznal sem nekega Antona Mikundo. Bil je moj sošolec, ampak tudi za Jožeta sem že slišal. Morda je Antonov starejši brat. Tako je! Gotovo je njegov brat. Saj je Anton imel več bratov. Glej, glej, Jožeta Mikunde ni več. Stisnilo ga je kar na lepem... Globoko užaloščeni: žena Marija, hčerka Veronika, nečak Janez in ostalo sorodstvo...«

Profesor zelo lepo bere. Počasi, na glas in razločno. Z občutkom. Skoraj slovesno. Razlage, ki jih vpleta med branjem, pa pove čisto drugače, kar tako mimogrede, kot bi govoril sam zase. Zelo radi ga poslušamo.

»Sredi neumornega dela nas je zapustil Franc Žedravec, višji tehnik... To bo nemara mlajši človek, morda celo mlajši kot jaz. V osmrtnicah bi moralo vedno pisati, koliko let je imel pokojnik. Tako bi vsaj lahko primerjali... Na zadnjo pot ga bomo spremili v sredo, dne 13. maja 1960, ob šestnajstih izpred Andrejeve mrliške veže... Če bi bil zunaj, bi šel na njegov pogreb. Všeč so mi pogrebi! Venci, temne obleke, ženske v črnih pajčolanih, duh po svečah, blede obrazi, drsajoči koraki... Dobrega in požrtvovalnega delavca bomo ohranili v trajnem

spominu!... V osmrtnicah so vsi dobri in požrtvovalni, plemeniti in nepozabni, ljubeči in sploh čudoviti. V resnici pa so samo mrtvi. Ni jih več!»

Tako že navsezgodaj zjutraj Profesor usmeri pogovor v običajno strugo. Do kosa se nihče ne bo upal govoriti o čem drugem kot o smrti.

»Mnogo prezgodaj je neprijazna usoda iztrgala iz naše srede ljubo hčerko, sestro in vnukinjo Viko Šutejevo, študentko... Že spet ne piše, koliko je bila stara. Dvajset? Kakšno leto več? Petindvajset? Gotovo jih je imela manj kot trideset, sicer ne bi bila še študentka... Od nje se bomo poslovili v nedeljo... Nedelja je najmanj primeren dan za pogrebe, zlasti če dežuje. Pogreb v soncu je nepozabno doživetje. Vse se blešči, tudi solze v očeh... Prosimo tihega sožalja...«

Tiščimo se po kotih, koža se nam ježi, obliva nas zona, nervozno prepletamo prste in se bedasto režimo. Veselimo se, da so umrli: Jože Mikunda, Franc Žedravec, Vika Šutejeva, čeprav jih sploh nismo poznali. Veselimo se preprosto zato, ker smo še živi. Dihamo, jemo, pijemo, se sprehajamo, mislimo, govorimo... V primerjavi z mrtvaki je naš položaj naravnost imeniten. Vendar pa nekje zadaj v malih možganih kar naprej kljuje misel o smrti, o naši smrti... »Navsezadnje, kaj pa je smrt? Danes ali jutri, saj je vseeno. Obsojen sem na petnajst let ječe. Petdeset in petnajst je petinšestdeset. Moj oče je umrl, ko jih je imel komaj devetinpetdeset. Če umrem danes, bom ogoljufal državo natanko za trinaest let, štiri mesece in osemindvajset dni,« pove Mišo na glas svoje misli. »Ima me, da bi se ubil.«

»Kaj praviš?«

»Najrajši bi se ubil.«

»To je laže reči kot napraviti. Kako se boš ubil?«

»Kako? Kako neki! Lahko skočim skozi okno.«

»Na oknih so rešetke.«

»Lahko se obesim.«

»Na kaj? Iz čevljev so ti pobrali vezalke, iz spodnjih hlač pa trak.«

»Lahko... Lahko si prerežem žile.«

»S čim? Z žlico si jih še prežagati ne moreš.«

»Toliko časa bom udarjal z glavo ob zid, dokler je ne bom raztreščil.«

»Poskusi! Zid je trši od glave. Pa še to, če se ti samomor ne posreči, te bodo kaznovali. Zaprli te bodo v samico. Za teden dni ali še dlje. Po hišnem redu je samomor prepovedan, strogo prepovedan, zlasti če se ne posreči.«

»Če pa se mi vendarle posreči?«

»Potem ne boš ogoljufal države niti za en dan, kajti država je pametnejša od tebe. Zagrebli te bodo na zaporniškem pokopališču kot psa in ostal boš tam,

dokler ti ne poteče kazen. Se pravi: natanko trinajst let, štiri mesece in osemindvajset dni. Mrtvecev po pravilu ne amnestirajo.«

»To ni res! To ne more biti res. Če umreš, se enkrat za vselej rešiš zapora. Tvoje truplo lahko tvoji sorodniki odpeljejo domov in te tam pokopljejo.«

»Hahaha. Poskusi! Poznal sem človeka, ki je hotel ogoljufati državo za neskončno število let. Bil je obsojen na dosmrtno ječo. Zdaj njegove kosti sedijo namesto njega in ostale bodo za zidom kaznilnice za vse večne čase.«

»To ni res! To ne more biti res!«

Slej ko prej pride na vrsto tudi Makova zgodba. Čeprav je grozna, da te kar stisne v trebuhu in ob poslušanju srh počasi polzi po hrbtenici navzgor, se ji nasmejemo do solz. Smrt ima na tisoče obrazov: ta je groteskno spačen in prav nič pretresljiv.

»Mako, rō, daj, Mako!«

»Saj sem vam že tisočkrat povedal.«

»Že res, ampak povej še enkrat!«

»Ubil sem jo pač. To je vse. Zdaj je mrtva.«

»A povej, kako si jo ubil?«

»Hitro. Skozi okno sem jo vrgel.«

»Zakaj?«

»Zato, ker je bila psica, čisto navadna psica.«

»Kako je bilo. Povej vse lepo od kraja!«

»Rad sem jo imel. Zelo rad.«

»Pa je bila lepa?«

»Lepa. Najlepša. Te, ki jih kažejo na pol gole v časopisih, se sploh ne morejo kosati z njo.«

»Se je branila?«

»Ni imela časa, da bi se branila. Samo gledala me je s široko razprtimi očmi. Ni mogla verjeti, da jo bom zares vrgel skozi okno. Šele ko sem jo spustil, je zakričala.«

»Kaj je zakričala? Je poklicala na pomoč?«

»Ne vem. Saj to je tisto. Ne vem, kaj je zavpila. Bil je to skoraj živalski krik, poln strahu in groze.«

»Povej, zakaj si jo pravzaprav ubil? No, povej!«

»Saj sem vam že rekel. Zato, ker je bila psica. Našel sem jo v postelji z drugim. V moji postelji.«

»Zakaj pa nisi njega ubil?«

»Njega? On ni nič kriv. Ona ga je zvalila v posteljo. Počakal sem, da se je oblekel, potem sem ga spremil do vrat. Pa še pridite kaj, sem mu rekel, ko se mi je hotel opravičiti. Bil je bled kot stena. Roke so se mu tresle. Bal se je, da bom planil nanj. Jaz pa sem se samo smehljaj in ponovil: Res morate spet priti, samo ne vem, če jo boste še našli tukaj. Potem sem zaloputnil vrata pred njegovim presenečenim obrazom. Nato sem zgrabil psico, ki je drgetala pod popackano rjuho. Bila je lahka ko pero. Vzel sem jo v naročje in jo nesel do okna. Niti besede nisem črnil. Pa tudi ona je molčala. Samo bolščala je vame. Imela je čudovite oči: zelenkaste, ozke in podolgovate kot dva lista. Okno je bilo odprto na stežaj. Trenutek ali dva sem jo držal nad globino, pa nisem okleval. Užival sem. Navsezadnje sem jo spustil. Zakričala je. Pravzaprav zatulila. To je vse. Še pred njim je bila na cesti. Brezoblična gmota mesa, kosti in krvi. Stanovali smo v petem nadstropju. Zaprl sem okno. Zunaj je ostala ona in vse, kar sem doživel lepega z njo. Tako.«

Kako je to zabavno, če se takšne stvari ne zgodijo tebi, marveč drugim. Kar laže dihaš in zapor se ti ne zdi tako strašen.

Morda se tudi zato pogosto pogovarjamo o smrti, o tuji smrti.

Pesem

Ervin Fritz

Najdeva se v tej mali izbi na večer.

*Ti prihitiš od knjig za tvoj izpit,
jaz od sestanka, iz kavarne, ali odkoderže.
In skuhaš kavo in med Lenini
in malimi brošurami na mizi napraviš red
in daš na mizo jabolka.*

In slečeš krilo.

Ta najina ljubezen je preprosta. Lepa.

*Z nama prihaja na večer, ker se imava rada,
ker je ne sanjava, ampak med tisoč dnevnimi opravki
od nje živiva.*

*To je vrč čiste radosti
z okusom tvojih ust,
z milino tvojih rok,
z zamolklo težo mojega telesa.*

*Tvoje prsi sta dve krotki ptici,
ki se ne umakneta, ker si vsa moja.
In tvoja usta dajejo pogum za jutri,
za delo in poštenost.*

Ti najini večeri niso beg,
del dneva so: kot jabolka na mizi,
kakor kruh, kot Lenin,
kot dela, ki so čista pred ljudmi.

Sonet

Ervin Fritz

Naj se nikdar ne ločim od ljudi.
Ni sreče, če jo moraš sam užiti,
ne upa, če ga nimaš s kom deliti,
le kar je sreča vseh, me radosti.
Zato naj bodo hvaljene vezi,
ki mi jih narekujejo nositi
prijateljstvo, krepost, up plemeniti,
razum in delo, ki duha vedri.
Le te vezi so luč, notranji soj,
po njih se mi odpro ljubezni duri
v soglasje, moja ljubljena, s teboj,
v njih najde duh moj tisoče oblik,
kadar v naročju tvojem, v tihi uri,
zamaknem se v tvoj nežni, čisti lik.

Svetlo zelena pesem

Jože Olaj

In naenkrat si prebogot.

Komu boš dal
vse te vetrove njive,
komu livade razcvelih želja,
komu dekliške nasmeh in pesem,
ki s krvjo ženam po žilah igra.

Po poti med jagnedi pojdi na trate
in pticam skrivnost njihovih pesmi ukradi,
otroško ihtenje ujemi v dlani,
v oči si nasuj svetlo zelene pomladi.

Pojdi, dokler so še ceste zveneče
in žejna telesa so njive za setev,
zasej v njih semena lepote.

Velika drevesa bodo semena
v tem svetlo zelenem času pognala.

Marec

Jože Olaj

Lahen dež zvečer,
veter,
in naenkrat
smo spet znali prisluhniti
pticam.

Le še čisto narahlo
nekaj poje v daljavi,
drevo zazeleni,
ko se ga dotakne
otroško ihtenje,
v somraku zvene koraki.

Odpiramo okna
na stežaj.

Spoznanje

Jože Olaj

Nekaj je treba čutiti
to noč,
do zaljubljenцев,
trav
in tudi do mrtvih.

Ceprav se ure
to noč
ne bodo ustavile.

Za trenutek obstati,
okusiti veter,
preštevati zvezde,
pa čeprav se nam jutri bo
vse to zdelo otroško.

Nekaj je treba čutiti
v tej svetlo zeleni noči,
ko vsepovsod po vrtovih
tiho klijejo
drobne kali ljubezni.

Pričakovanje I.

Jože Olaj

Zelene ladje čakajo,
nabrekle od voda,
da slavnostno
pripljujejo v deželo.
V jadra
veter se opira,
divji,
razigran.

Pokrajino preplavil je
dekliški smeh,
topoli rastejo v nebo,
ki rumeni
od žejnega dotika,
visoko nad ravnico
plove zvonki glas.

Prihaja doba pesmi,
cvetja,
smeha.

Pričakovanje II.

Jože Olaj

Šumijo jagredi,
zvenijo ceste,
telesa so umita —
žejne njive
čakajo na setev.

Razkrinkan tat
je smrt zbežala iz domov.

Drhtijo okna,
v rano jutro
vzletajo golobi,
žene vstajajo
in prisluškujejo zvenenju,
ki jim s krvjo
po žilah polje.

II. jesen

Čas je otožen
in noč je otožna.

Gozdovi zoriijo,
ptice odletajo,

včeraj sem srečal
boso deklico,
ki je jokala,
pa nisem imel
poljuba več zanje.

Čas je otožen
in noč je otožna,
še bolj otožna.

Gozdovi le še težko,
vdano dihajo,
srebrni grozdi
lune pod oknom nihajo.

Spet je prišla
nocoj
bosa deklica
in je jokala,
pa ji nisem mogel utrgati
niti grozda lune.

Morda zato,
ker mi je črna noč
na oknicah spala?

**Luščina
bledega zlata**

Ludvika Kalan

Skozi sivo gubo oblaka
je zdrknila na vlažno gredo
luščina bledega zlata,
kot lepa misel,
ki je nehote zašla
v vreščeči vrtiljak
vsakdanjosti.

Cutim,
kako slednja minuta odkrne
nekaj njene jasnine,
kako jo počasi drobi in skruni
a jaz brez nje
ne vem za pot
v tem dolgem, praznem večeru.

Moj čudni brat

Ludvika Kalan

Na steni je ugasnilo zlato,
tvoje sončne oči
pa so še vedno sijale.
Neskončnost trenutka
te je vezala name,
moj čudni brat.
Nisem stegnila rok,
da bi se zavila v škrlatni bršljan
tvoje bližine
in odšel si v temo
sam.

Morda je blaznost,
da ti sledim
sedaj,
ko je novembrski veter
osul zadnjo vrtnico.

Samota

Vita Varl

I.

»Izpij, trapa!« je ukazal moški. »Ne boš se zastrupila, ne!«

Bil je brkat črnolasec z očali in brutalnega videza. Dekle se je ob njem naslanjalo na visoko mizo.

»Ne morem,« je odkimala.

»Kar daj! Sam gobec te je. Ti bom že pokazal!«

»Na, da boš zadovoljen!« je rekla utrujeno in prišla za kozarec. Izpila je z vidnim odporom. Imela je nežen obraz, ne lep, le nežen.

Bilo je ob devetih zjutraj. Drugi dan moje samote. Ura, ki sem jo podzavestno določila za kavo. Prejšnji dan sem zavila v ta lokal in spoznala, da mi je udobno. Skoraj visela sem na pomazani mizi, obme so se zadevali ljudje, ki so prišli prav tako popit svojo kavo ali nabrat prepotrebnih kalorij za dan. Skozi temna očala sem opazovala dvojico, ki mi je bila najbliže. Hotela sem obdržati navade iz življenja, iz živega sveta. Čim manj se ukvarjati s svojo samoto.

Bila sem na praksi in sem stanovala v internatu. Le peščica nas je v tem poletnem mesecu naseljevala pusto starinsko stavbo. Po praznih hodnikih so se oglašali le redki koraki, ki so jih radovedno spremljale miši iz svojih kotov in lukenj. Ta teden so vse moje kolegice odhajale dopoldne na prakso, le jaz sem delala popoldne. Tako se je začel moj samotni teden.

Prebujala sem se okrog devetih, saj sem vedela, da me ne čaka prav nič. Počasi sem odprla oči, že vnaprej naveličana nastalega dneva. Na stropu je bila brezimna okrogla luč in kup špranj. Vedno ista pol mrtva slika. Spomnila sem se, da so bile tudi doma na stropu razpoke, a čisto drugačne. Čas je potresel hišo, dal ji je svoj pečat. Vsaki stavbi ga daje. Tudi zlomljena šipa je bila po svoje značilna. Razbila jo je Vanda, ko je neke noči med nevihto hitela zapirati okno. Od strahu je menda komaj dihala. Jaz pa sem mirno spala, ne da bi sploh kaj slišala. Zjutraj nikakor nisem mogla razumeti, da me ni zbudila. Sama bi se v stiski prav gotovo zatekla k njej.

Na zidu je visela podoba morja v grobem brezovem okvirju. Na pretirano modrem morju je negibno stala upadljivo bela jadrnica. Vsa kompozicija te kičaste slike mi je budila spomin na zadnje poletje, ko sem si vbila v glavo, da sem zaljubljena v nekega čudovitega človeka. Blesteča fantazija! Razblinila se je v nič. Nisem bila zaljubljena in tudi čudovit ni bil. Saj zaljubljena sploh nisem mogla biti. Prostorček v srcu, ki bi mogel koga sprejeti, se je že zaprl. Bila je pač navada, da sem morala imeti v počitnicah vedno kakšno avanturo. Nikdar pa ni nastalo nič resnega in z jesenjo sem zgodbico pozabila. Umirila sem se kot narava sama. S pokroviteljskimi občutki sem se v mislih vračala k preživetemu poletju.

Zdaj sem tukaj, pri samoti in kavi. Pri sosednji mizi eden izmed sijajnih moških poskuša opiti utrujeno dekle. S stisnjeno pestjo bi ga udarila v obraz, da bi ga potolkla na tla. Jutro je še sveže, vročina se počasi kopiči. Vse je blede, brezizrazno.

Kaj neki je med onima dvema? Le čemu je tako surov? Začela sta me v nekem smislu zanimati. Zdelo se mi je, da počneta vse skupaj iz gole naveličanosti, preprosto ker nimata moči, da bi počela kar koli drugega. Jaz bi na njenem mestu vzela torbico in odšla. Ona pa je stala tam brez volje, čisto pasivna in podpirala glavo z roko. Zdelo se mi je, da se bo zrušila, če izpusti mizo ali glavo.

Obrnila sem jima hrbet. Nisem več hotela gledati notranjosti prostora, kjer so vsi zapovrstjo mleli s čeljustmi in izgledali kot požrešen trop volkov. Zunaj je sijalo sonce in ulica je bila dopoldansko živa in spočita. Po njej so hiteli marljivi ljudje in avtomobili.

Avtomobili so bili že od rane mladosti moja šibka točka, čeprav nisem nikoli imela smisla za tehniko. Mnogokrat sem si prav po otroško zamišljala, kako bom nekoč imela lep športni voz, kako bom v elegantnih hlačah sedla vanj in se odpeljala. Vozila bom seveda prehitro, dokler se ne bom ponesrečila in ubila...

Mirno sem dosanjala lastno smrt. Potem sem se nasmehnila vase. Nikoli ne bom imela avtomobila z denarjem, ki ga bom s svojim poklicem zaslužila! Gotovo bom doživela častljivo starost, če me seveda ne bo kdo drug povozil.

Nisem opazila, kdaj sta moški in dekle odšla. Popila sem kavo in se napotila ven. Ob tej uri je bil kar vesel vrvež. Pred rdečo lučjo semafora se je zbralo nekaj nestrpnih. Naslonila sem se na drog prometnega znaka in čakala! Zaradi mene bi mogel biti prehod zaprt kar dve uri skupaj! Imela sem preveč časa, preveč kljub vsemu trudu, da bi praznino s čimerkoli napolnila.

Prvi dan, ko sem ostala tako sama, sem pogrešala samo Vando. Nisem si mogla zamišljati dneva brez nje. Ker je prepozno vstala, mi je pustila nepospravljeno

posteljo. Z veseljem sem postlala, brez kujanja. Ko bi bila vsaj doma! Čutila sem, da sem se v enem letu najinega prijateljstva mnogo preveč navezala nanjo. Bila mi je potrebna in mi je v internatu popolnoma zadoščala. Z ostalimi dekleti nisem navezovala ožjih stikov. Z Vando sva se precej ločili od njihovega povprečja, predvsem po nazorih, pa celo po vedenju. Zato sva jim stali zmeraj nasproti. Najina zarotniška vez je bila nedotakljiva.

Sčasoma sem jo razvadila. Ničesar ji nisem mogla odreči, kar koli si je že zaželela. Pri vsem tem pa Vanda ni bila nežna, neizkušena igračka. Zrela in ambiciozna ženska kot ona pač ni potrebovala nikogar, razen v šibkih trenutkih. Toda teh je bilo vseeno precej in mojemu samoljubju je prijalo, da je v tistih trenutkih poiskala mene.

Zelena luč. Stopila sem čez odprt prehod in se na drugi strani takoj vprašala, čemu sem sploh šla čez. Lahko bi še nekaj časa brez škode za ugled podpirala simpatični prometni znak. Kolovratila sem po ulicah in nikjer ni bilo nič novega. Le nekaj izložb so spremenili in jih natrpali z neokusnimi kričečimi vzorci. Sicer pa nisem imela denarja in je bilo čisto vseeno, ali so mi vzorci všeč ali ne.

Opazila sem znanca. Za hip sem si zaželela, da bi ga nagovorila. Takoj sem pomislila, da bi me v svoji domišljavosti vzvišeno odbil. Tega pa nisem hotela tvegati! Navsezadnje si njegove družbe sploh nisem želela. Nobene družbe si nisem želela. Končno nisem več za gotovo vedela, ali se pomilujem v svoji samoti, ali sem res osamljena, ali mi to celo godi. Kdo bi vedel? Bila sem prazna, vtisi so se odbijali od mene, niso se obdržali.

Zadovoljna sem bila, ko sem po kosilu odšla na prakso. Spet bom na vse pozabila, ostalo bo le delo — morda tisto delo, ki rešuje človeka.

S prakse sem se vrnila zelo zbita. Znali so nas uporabiti. Vanda je odšla že popoldne s svojim najnovejšim fantom. Predstavila mi ga je, a mi je bil zoprni. Baraba iz prepričanja. Če sem si predstavljala, da jo poljublja, me je popadel bes. Verjela sem, da bo Vanda navsezadnje spet razočarana, čeprav sem jo svarila. Lepe besede nikoli ne zaležejo. Bala sem se tistega trenutka, morala pa sem pustiti dogodkom svojo pot. Vanda se ni hotela nikoli ukloniti na besedo, vse je poskusila sama. Sicer pa je to dovolj drago plačevala.

Prazna soba me je spravljala v histerijo. Preletela sem prireditve v časopisu. Zasledila sem baletno predstavo na prostem. Kljub utrujenosti sem se hitro preoblekla in odšla. Balet mi je bil znan in vedela sem, da se ne bom dolgočasila. Prirodni dekor in čudovita glasba sta se skladala z gibi plesalcev. Bilo je nekaj lepo izdelanega, čistega, brez goljufije. Za dve uri je ta svojevrstna popolnost zaposlila moje misli in čute. Popolna nemoč me je zajela. Sanjala

sem. Kako malo mi je treba za lepe sanje! Domov sem se vrnila ožarjena od čudovitega doživetja.

Vanda je že spala, ko sem stopila v sobo. Oni bedak jo je očitno »sladko utrudil«. Pokrila sem jo in poskusila zaspati.

II.

Jutro.

Vse je bilo kot prejšnji dan. Luč, razpoke v stropu, slika morja in kostanj pred hišo. Take stvari se ne spreminjajo, vsaj ne hitro. Vtis večnosti delajo, zoprne večnosti.

Z nočne omarice sem vzela knjigo »Imate radi Brahmsa?«. Spomnila sem se matere, ki bi gotovo spet neomajno kritizirala to »pokvarjeno, zdolgočaseno smrkljo, ki bi jo bilo treba dobro pretepesti in nagnati delat«! Mene pa je ta čudna prikazen po svoje privlačila in bila mi je vse bolj všeč. Morda se je res dolgočasila, morda se je celo pisanja lotila iz dolgega časa. Kakor že, po mojem mnenju zna kar dobro svoj posel. Ujela je vzdušje neke generacije, nekega dela življenja, ki ga pa končno le ni mogoče povsem zanikati!

Dopoldan se je vlekel, dolg in strupen kot kača. Grizel me je, ker sem bila prisiljena misliti, pa nisem hotela. Zmešanih misli sem imela že preveč. Dela pa nisem našla nobenega. Počasi in sistematično sem preklela vse okrog sebe. Od doma mi spet niso pisali. Verjetno je spet kakšen dobri duh prinesel kakšno nemoralno zgodbico — najbrž strašno nemoralno in prav tako brezpomembno. Dobri ljudje živijo povsod, le spoznati se ne dajo. Ko bi jih odkrila, bi jim krepko podkurila!

Domislila sem se zlomljene pete. No, vsaj eno ničevo opravilo! Nezadovoljna sem se napotila k čevljarju in vrgla čevlje na pult. Možakar jih je pogledal:

»Pridite v soboto ponje.«

Prikimala sem in se obrnila k vratom. Ustavil me je z vprašanjem:

»Bo deževalo?«

»Ne,« sem rekla zlovoljno.

Spet cesta. Starinski trg, kamor sem se zatekala osamljena in nerazpoložena. Ustavila sem se pri baročnem vodnjaku. Občutila sem nepremagljivo željo, da bi sedla na kamnite stopnice in se ne bi več premaknila. Poslušala bi brezkončno padanje vode, ki je nikoli ne zmanjka. Edina stvar menda, ki sproti nastaja, ne da bi se mogla kamorkoli izgubiti. Spomnila sem se, da bi vsak mimoidoči začudeno in radovedno pogledal. Drobna, bedasta željica je postala problem, ki ga ni mogoče rešiti. Zaradi ljudi, ki so razumni in dobrohotni, ne smem sesti na stopnice!

Obšla sem s soncem pokrit trg in zavila k reki. Hiše ob njej so se vzpenjale visoke in ozke druga ob drugi k nebu, kot da tiho tekmujejo za svoj prostor na soncu. Rdeče in modre in rumene so se gnale kvišku, prepričane, da jih čas še ni zapisal smrti. Morale so biti prav takšne, ne drugačne. Po temni neprozorni vodi so plavali prvi jesenski listi; na višku poletja jih je reka ukradla kdo ve kje in jih prinesla s seboj. Vrbe so se sklanjale nizko nad gladino. Bilo je hladno, senčno in umirjeno.

Slonela sem na ograji in poslušala vodnjak. Začutila sem samoto kot srečo. Nihče, nobeno živo bitje bi mi ne moglo ponuditi te spokojnosti, ki so jo iz daljave prekinjali klici otrok in grlica nekje med vejami.

Domov sem se vrnila pomirjena in zadovoljna s seboj. Občutila sem spet iskreno željo po delu.

Vrnila sem se premalo utrujena, pa tudi preveč človeško razpoložena, da bi mogla iti spat. Spet se mi je stožilo po Vandí. Tekla sem s trolejbusne postaje, toda okna sobe so bila temna. Vande ni bilo doma. Z grenkobo sem ugotavljala, da ji tisti uglajeni lump začenja nekaj pomeniti. Zmeraj se je preveč razdajala. Delala sem sama popolnoma isto napako, toda zanjo sem čutila, da bi morala prenehati. Zase sem bila pač polovico manj previdna, pa tudi pravega trenutka nisem znala ujeti. Biti opazovalec je mnogo enostavneje kot pa igralec.

Pozdravilo me je pet pospravljenih postelj, pokritih z enoličnimi svetlimi pregrinjali kot mrliški odri. Na nočni omarici je bil listič:

»Šla sem s Petrčkom. Imej se dobro!«

»Petrček...« sem se na glas ponorčevala. Prozorna praznost tega človeka je bila jasna, le ona je sveto verjela njegovim lažnim zgodbicam. To bo še solz! S cigareto sem se zvalila na posteljo. Skozi zidove so prodirali glasovi televizorja. Dekleta so bila torej tam in lahko sem si v miru privoščila cigareto, ne da bi se mi katera spakovala v obraz. Po treh dneh samevanja mi je bilo že vseč, da jih nisem imela vedno okrog sebe. V tišini sobe sem si kot po čudežu spet zaželela domov.

Pomislila sem, da je to pač sanjarjenje, ki se bo kaj klavirno končalo, kakor hitro bom prestopila domači prag. Vedno sem se vračala s strahom in občutkom krivde kot velik grešnik. Nisem¹ vedela zakaj. Tako je prišlo. Iz nadarjene, dobro vzgojene deklice sem prezgodaj postala zaprto, samovoljno bitje. Mami sem postala odveč, ker me kratko in malo ni bila sposobna razumeti. Odtujila sem se ji z občutkom, da me bo gotovo zavrnila ob vsakem poskusu zbližanja. Počutila sem se zatrto. Menda pa sem bila le njena živa vest, slika vsega, česar sama ni imela priložnosti doživeti. Saj je v njeno bedno mladost kot narobe princ stopil moj brutalni oče. S pogledom je odpodil prijatelje. Ostali smo

osamljeni. Tudi mene si ni znal pridobiti. Ostala sem v sredi med obema, vsa od njiju me je hotel zase, pa se nobenemu ni posrečilo. Stala sem v sredi odtrganimi rokami. Čakala sem, ne da bi vedela, kaj čakam. Nikogar ni bilo blizu, nihče mi ni križal poti. Zrasle so mi nove roke, nežne in polne hrepenjenja. Toda bile so prenežne, da bi mogle kar koli obdržati. Vse se jim je izmaknilo. Vračala sem se praznih rok — na obisk domov.

Gotovo sta se postarala. Zlasti oče je z leti postajal vse manjši, bolj siv in spravljen. Ostalo mu je samo delo, za katero ni bil in ne bo nikoli dovolj poplačan. Reševalo ga je, v njem je iskal uteho zaradi družinskih neuspehov. Sanjal je o vse drugačnem domu, kot pa ga ima danes. Mama mu že neka let krepko vrača vse mladostne zaletavosti. Zamenjala sta vlogi.

Nobenemu od nas ni življenje izpolnilo upov. Tudi meni ne, ki sem imela vse pogoje za uspešen razvoj, razen miru. Vsi hodimo mimo sreče, vedno le za korak odmaknjeni. Zavidamo jo drugim, ki je nimajo, oni pa nam, ki je tudi nimamo. Gre samo za to, kdo spretneje dela vtis, da je srečen.

Večer se je spustil neslišno kot mucka, ki gre z mehкими tačicami čez dvorišče. Mesec je premeril kakih dvajset centimetrov po nebu. Le koliko v resnici? Hladen in neprizadet je potoval mimo kostanjevih vej zunaj, mimo moje zapuščeni. V nekem dvorišču je lajal pes, ki ga je očitno vznemirjala mesečina prav kot mene. Ali kaj občuti v svojem pasjem srcu? Nekaj brez dvoma, morda celo toliko kot slab človek. V daljavi je vsiljivo zavijala avtomobilska sirena. Rešilni ali avtomobil LM, tisti modrobeli? Nekomu poskušajo rešiti ali pa uničiti življenje. Tema se je zgostila, kot katran je kapljala čez vse in postajala lepljiva.

Zaželela sem si, da bi se napila. Ne z užitkom, le z željo, da bi se utopila v pijači. Vedela sem, da od žalosti pijejo samo slabiči, toda bila sem pripravljen priznati tudi to svojo pomanjkljivost. Saj s tem se vse opraviči! Sicer pa sem resnično slabič, cunja za brisanje prahu, sicer me teh nekaj dni samote pa ne bi tako prizadelo. Končno pa sem živila resnično le od spominov, bežnih srečanj in varljivega videza. Jutranja kava, cigareta; fant, ki je požvižgal za menoj; ženska v trolejbusu, ki me je ob pogledu na drobiž vprašala, če sem beračila.

Da, beračila sem. Za prijazen pogled in besedo, ki mi je ni imel kdo dati.

Namenila sem se v kino. Že ob prvih taktih dražee muzike se mi je zazdelo, da se dve uri resnično podaljšujeta na vso noč, na dolgo potovanje zvezd. Zgodba zakoncev brez otrok, ki sta z leti zaživela vsak po svoje. Njune poti sta postale nezdružljive. Na neki zabavi sta preživela noč ločeno. Spoznala sta tu svet, pa tudi svoj, oni mali, na katerega sta se obsodila. Ob svitu sta vendar našla skupno govorico.

Nemirno sem se presedala. Počasi tekoče dogajanje, kot široka reka v ravnici, me je morilo in priklepalo obenem. Pod skorjo miru sem čutila elementarno silo reke.

Domov sem se vračala po zasnutih ulicah. Spomnila sem se, da sem se hotela napiti. Hotela bi konjak, močan in z okusom po milnici. Često sem ga pila z odporom. In nekoč v družbi ... Pila sem iz neznanega razloga, zlivala sem vase, vsa naježena od studa. Skozi kozarec sem gledala neki obraz, katerega oči so že izgubljale lesk, lasje že siveli. Nekje na dnu se mi je porodila misel, da je še možki, da želim, da mi to dokaže. Potem sem si rekla neumnica, dopovedovala sem si, da je kriv konjak in si ne želim nikogar in ničesar. Pila sem dalje in gledala njegov tilnik in se ga želela dotakniti, se ga polastiti. Nisem hotela priznati, da se je v bistvu on polastil mene že v trenutku, ko sem si ga zaželela. Vse je izgubljalo smisel, le oči so ostale, bile so tu in so že spadale k mojemu obrazu, dokler se niso resnično sklonile nadenj in izginile v dotiku ...

Vsak konjak me bo spominjal človeka, ki mi je mnogo dal in vzel. Od takrat se nisva več niti pozdravljala.

Pozabila sem, da se mi je mudilo v internat. Prihitela sem zadnji trenutek, ko je dežurna že rožljala s ključi. Vanda je bila že v postelji. Nekaj je zastokala in se obrnila stran.

III.

Iz običajne jutranje dremavice me je zdramila dežurna kolegica z vestjo o sestanku. Hudobno sem pomislila na kolegice, ki so mi pomenile približno toliko kot omare in stoli. Oh, morale se bomo pač srečati.

Užaljena sem potegnila pregrinjalo kar čez nepospravljeno posteljo. Jezila sem se, ker bom ob kavo zaradi tolikih že znanih reči. Imela sem občutek stiske, ki se je vedno odzival na mojem želodcu. Mirno sem krenila proti dvorani, misli pa so se mi sprehajale daleč proč po sončnem mestu. Nekaj deklet je bilo že zbranih. Sveže in nasmejane se niso mnogo vznemirjale zaradi sestanka. Mene pa je peklilo, saj sem vedela, da se spet ne bom strinjala, da ne bom znala vljudno prikimati, če mi ne bo všeč. V mislih sem že slišala znani samogovor o neresnosti, grdih odnosih, kvarjenju ugleda ... Izrečene bodo več ali manj utemeljene obtožbe, v meni pa bo odmevalo:

»Saj mi nismo le številke, smo ljudje!«

Mnogokrat obstaja realna osnova za neko ravnanje. Vendar ne mara nihče pred vsemi razkladati svojih osebnih težav. Druga drugi ne zaupamo. Vsaka molči, nadene svojo trmasto krinko in misli svoje. Besede zadenejo ob gluha ušesa, samo v molku smo složne. Žaljivo se oziramo po kotih in oknih in se pri vsem celo zavedamo, da bi morale kdaj pa kdaj dati srce na dlan. Morale bi

razložiti kup nejasnih stvari, do katerih vodi pot skozi srca. Sicer se pač ne izplača braniti. Tako čutim sama in morda še katera, vendar molčimo. Nočemo ali nimamo poguma? Različno, toda vsaki nekaj brani spregovoriti.

Po sestanku, ki bo ostal kot večina brez učinka, bo spet širok razgovor po sobah. Tam si upajo spregovoriti celo one, ki na sestankih najbolj vneto prikimavajo. In kdor nam bo že govoril, bo imel končno prav, ko bo onemogel nad strnjeno vrsto molka rekel zaničljivo:

»Kako ste majhni...«

Nasmehnila sem se nezavedno. Rada bi bila takrat odgovorila, rada bi zrasla, da bi ne bila več tako brezmočno drobna. Pa ne, ne! V imenu vseh ne bi mogla govoriti. Svojih misli ne bi smela posploševati. Saj sem samo prav majhen človeček.

Namenila sem se k vratom. Začuden pogledi so me pospremili.

»Ne boš počakala na sestanek?«

Odkimala sem, skomignila z rameni in stopila ven. Poslopje je bilo mrtvo, v pisarni je leno udarjal pisalni stroj. Lesene stopnice so škripale pod koraki. Ničesar ne bom zamudila, če me tokrat ne bo. Bom pač spet nedisciplinirana.

Vrnila sem se v sobo in legla. Celo na kavo sem pozabila. Ptičji živ-žav v koštanjih mi je pel uspavanko.

Zbudila sem se, ko se je sonce že priteplo na moje lice. Blesteče je oznanjal poldan. Muhe so se podile po zraku, drevesa so izgledala modrikasta in zaprašena. Bolela me je glava in oči so mi otekle od tolikega spanja. Mrzla prha me je vseeno hitro usposobila za delo.

Popoldan je bil soparen in zvečer me je na ulici sprejela nevihta. Dež mi je ugajal. Topel in božajoč je nosil s seboj olajšanje. Deževalo je vse močneje. Pri neki hiši sem stopila pod napušč, kaplje so korak pred menoj bile ob tlak, med kockami so se porajali potočki. Drobni razpršeni biseri so se odbijali od gladke površine tal, kakor da bi bili prah. Globoko sem dihala, veter je pri našal k meni svežo vlago rasti.

Kmalu je ponehalo, le rahlo je še rosilo. Po cesti je ležala plast umazane vode. Sezula sem sandale, ker mi jih je bilo žal in krenila po manj obljudeni ulici proti domu. Po obrazu me je božala mlačna voda in noge sem utapljala v lužah. Lak na nohtih pač ni pristajal v to blato, pa kaj za to! Po tolkih dneh sem se nenadoma počutila spet oprano, očiščeno vsega.

Na hodniku sem srečala kolegico. Pogledala je moje boše, blatne noge, ki so po deskah puščale zveržene mokre sledove.

»Si hodila bosa po mestu?« jo je zanimalo.

»Jasno.«

»Pa si res slika!«

Neprizadeto sem šla dalje. Važno je, da imam zdaj suhe čevlje, ostalo pa mi ni mar. Očitek v njenem glasu me ni ganil.

V sobi je bila tema kot po navadi. Okrog mene je spet plaval molk, ves topel in vlažen se me je dotaknil. Molčanje je včasih tako zgovorno. Radodarno deli tisočletne modrosti, z govorico vetra in listja in dežja.

Prisluhnila sem v noč. Drobno šumenje je prihajalo iz teme. Čutila sem, da je vse z menoj, čeprav sem sama.

»Nisem žalostna,« sem si hotela zagotoviti na glas, pa sem se tiho sklonila skozi okno, ker sem se bala zmotiti drago molčanje.

Poslednje srečanje

Ignac Kamenik

Nebo je rdelo, ko se je poslavljal. Dober človek je bil, pa ga je bilo škoda. Vzele so ga gore, ko je obvisel na previsu in se ni mogel obdržati. Za njim bo jokala mati. Samo ona. Uboga stara vdova; spala je doma in ni slutila. Slikar je bil in je slikal ljudi in živali. Pokrajine mu niso bile všeč, zato ni maral za pejsaže. V gore je zahajal, ker je hotel biti sam s seboj in Svetom. Včasih je iskal boga, ko je bil še mlajši, so govorili ljudje, da se je preveč vdal ruskim knjigam. Pa to je minilo, ko je spoznal, da tem rečem ni kos, in ljudje so se potolažili. Ni dobro, če človek preveč misli; začnejo te imeti za posebneža. Zato je odnehal.

Potem je slikal. Barve so spregovorile, on pa je molčal in se predajal.

Pa se je zgodilo, da se je nekoč vrnil z gora. Dolgo ga ni bilo, in ko je prišel, je prijel za paleta in slikal ves dan. Pri tem je nehote pozabil paziti nase in roka mu je ušla preko ustaljenega in za sosede razumljivega roba. Črta se je skrivencila in se poredno namuznila njegovi zavesti. Začela je počenjati neumnosti. Ljudem in živalim so meni nič tebi nič zrasla krila; njihovo oko je zasijalo in se razpotegnilo preko obraza, da je planila na platno luč, prav nič irhasto domača. Slikar se je zdrznil. Le kje je videl te oči?! In ta krila?! To ne bo dobro.

Pa ni odnehal. Tako za šalo je počenjal zdaj s platnom neumnosti, ki se jim je sam smejal. Hotel je nanje ujeti luč. Golo luč s človekom na krilih. Samo za

šalo, je govoril, če se mu bo posrečilo. Vmes pa se je ukvarjal s samimi nepomembnimi stvarmi. Celo arabščine se je učil. Baje je Alah boljši od vseh bogov, se je včasih namuznil; mlajši je in ni ne angel ne hudič. Treba je pogledati.

Ljudem se je spet zameril. Niso bili šaljivci, pa so ga vzeli za res. Arabščino so mu oprostili — njegova stvar — norčije z lučjo in krivuljami ne. To so resne stvari in on je bil domač človek. Tako se ne dela. Resničnost je še vedno resnična, ne pa razpotegnjena in sumljivo vzvišena. S krili smo opravili, ko smo pokopali angelce — ta pa ... To ni prav. In svoja pota hodi, namesto da bi skrbel za mater, ki vsakokrat trepeče zanj, kadar se odpravlja. On pa nič. Še ponorčevati se zna iz koga, ki ga prijazno ogovori.

Tako so mu uhajali prijatelji. Ljudje niso popustili, Slikar pa jih ni hotel razumeti. Trdoglavi so bili on in oni — le da se jim je prvi še vedno skrivaj našmihal in jih imel hudomušno rad. Zmeraj pogosteje pa je zahajal v gore. Tam je ostajal dneve in dneve. In ko se je vračal, je bil tišji.

Zdaj se je ta otrok poslavljal od ljudi, ki jih je imel rad, in od gora, ki so mu dajale prijazno samoto.

Ležal je v globeli s cepinom ob glavi in s prebitim telesom. Nikogar ni bilo blizu in daleč. Še tišina je samotarila. Le tam, nedaleč od sebe, je slutil Smrt. Njena prisotnost ga ni vznemirjala. Vedel je, da je konec in je brez strahu gledal na rdeči curek, ki je barval belino snega. Kolikokrat je želel, da bi njegov karmin barval tako resnično sliko. Prijetno mu je bilo, da je tako zlahka opravil. Smrt je že slikal, a zdaj je bila prijaznejša.

— Kako šo vse te slikarske smrti tuje, je pomislil.

Ko bi zdaj imel platno, bi jo naslikal: dobrodušno, preprosto, v pled zavito ženičico, ki sedi in čaka na stranko. Le oči ni videti, ker dremlje. V življenju je vendarle vse tako preprosto. Samo spoznati moraš. Ljudje radi zapletamo in počenjamo zaradi drobnarij kopico neumnosti. Med menoj in teboj ni razlike; škoda le, da je dostikrat vsak izmed naju prepričan samo o svoji pomembnosti. To je vse.

— Od tod nesoglasje, je pomislil, — in sovraštvo. In začutil je, kako čudovito bi bilo, ko bi se ljudje na Svetu srečali in bi on zaspal zadovoljen in srečen. Tako pa ... Nesmisel.

Počasi so polzele minute in Slikar je vedel, da polzijo kaplje. Nima več dosti časa. Še poslednjo besedo bo zapisal, potem bo knjigo zaprl. Saj je nihče ne bo bral. Zato je prav, da se je končalo tu. Ne bi rad, da bi jo brali. Človek mora v tem življenju živeti sam, da se ne izgubi in da ni drugim v napoto. Srečanja, to že. Drugače pa ... vse preveč smo rinili drug v drugega, da bi lahko živeli kot ljudje. On je živel sam in je počel svoje. Zdaj je konec in nič nima proti temu. Vsakdo nekoč konča. Živel je in to je dovolj. Nikomur ni hotel biti v

napoto. In ni bil. Drago je sicer plačeval, pa to je njegova stvar. Konec. Samo smrt je pomembna.

Ozrl se je po njej. Kaj še čaka? Ničesar več nima domisliti. Hvaležen ji je bil, da ga je čakala, zdaj pa naj bo poštena in naj zaključi igro.

Ni se zganila. Sedela je, ko da ji ni vsega tega nič mar, in počivala. Slikar se je nejevoljno zganil. V takem trenutku — je mislil — sklene človek račun in zapre oči. Začuti hip, ko si je s seboj na jasnem, in izgine. Svet in življenje okrog njega je ugasla luč, ki jo je bil sam utrnil. In nihče se nima pravice vtikavati. Zdaj pa to. Pa ne da...

Cisto rahlo je kljuvalo v njem, ko da bi hotelo prodreti v zavest.

Ne. Nobene sentimentalnosti. Ob koncu nobenega zakaj. Ob koncu je samo konec in nič več. Vse drugo je sanjarija.

Počasi so polzele minute in Slikar je vedel, da polzijo kaplje. Smrt pa je čakala. Brezobzirno velikodušna je, ne meri minut.

Tedaj ga je zapazil. Najprej je bil podoben drobni piki. Potem se je ta pika razpotegnila in dobila krila. Velik, bel ptič. Ze spet je za njim. Zdaj mu ne more uiti. Kadarkoli je zahajal v gore, vedno mu je bil za petami. Danes ga je našel. Slikar je zaslutil usodnost srečanja. In je razumel, da je Smrt čakala. Življenje in Smrt sta zaveznika.

Krila so zarisala senco čez pečine.

Obstal je na skali nedaleč od njega. Peruti so mu podrhtevale in iz krempljev je silil nemir. Le oko se je neizprosno zastrmelo in vbodlo v človeško telo med pečinami. Sivina v očeh je bila mrzla in drzna.

— Našel si me, je spregovoril Slikar in čutil je, kako se je prikradlo vanj kot občutek krivde.

Besede so zadele ob meč. Sivina je vztrajala. Nič. Molk.

Neizprosno določno ga je čutil poleg sebe, da ni mogel vzdržati. Obrnil je glavo in pogleda sta trčila. Brezobzirno in jekleno. Slikarjev se je prelomil in zazeval v prazno, sivina pa je žgala in terjala.

— Zakaj si bežal pred menoj?

Vprašanje je udarilo in preprečilo umik.

Tako torej, je spreletelo Slikarja. Vendarle. Ne bo se mogel izogniti. Vse se na koncu dopolni. Tega srečanja ga je bilo strah. Vedel je, da bo do njega prišlo, a se ga je otroško bal. Celo k Smrti se je zatekel, naivnež. Tu ga je našlo. Da. Zakaj je bežal? Kadarkoli je šel v gore, je vedel, da bo tam in da ga čaka. Pa se mu je izmuznil, čeprav ga je zaradi njega vleklo v skale. Zakaj?

— Nisem bežal, je butnilo iz njega.

Odgovor je prišel sam od sebe. Od nikogar potrjen. Nesmiseln in jalov. Slikarja je postalo sram svoje otroškosti.

— Bežal si. Glas je bil hladen. Ugotovitev dokončna.

Nemočen se je ozrl k Smrti. Ni je bilo. Nekam se je izgubila. Ostal je sam s seboj in ptičem.

Torej bo vendarle spregovoril. Niti v samoti ne more neopazno s Sveta, ne da bi ga kdo prijel za vrat in ga pritisnil k tlom. Smešno. Vse življenje se je izmikal, celo pred seboj, zato da bi se zdaj razgalil in razjokal. To neprestano vtikavanje. Da, želel je mir. Svoj svet. Svoj prav. Vsak človek ima svoj prav. Pusti mu vendar ta njegov prav. Čemu neprestano dregati vanj in mu ne pustiti živeti. Ni vsakdo rojen za junaka.

— Igra, se je oglasilo rezko in določno.

Slikar se je potuhnil.

— Kaj bi rad?

— Cist račun. Ne igro. Navadil si se lagati samemu sebi. Meni ne boš, je pribilo s skale.

— S kakšno pravico si drzneš?

Glas je postajal zloben. Zdaj je vseeno.

— Moja pravica. Ne izmikaj se! Odgovori!

— Ujel si me zdaj, ko sem omagal. Izrabljaš mojo nemoč. To ni pošteno.

Ironija je izzivala. Nemočna in narejena.

Lahen drget. Peroti so nervozno vztrepetale. Zrak je postal nemiren in glas nepotrpežljiv.

— Vsaj zdaj bodi pošten, človek nesrečni, in se ne sprenevedaj! Misliš, da si opravil, ko si se izpovedal samemu sebi? Zdaj pa lahko meni nič tebi nič zgineš s Sveta. Odgovor.

— Nikomur nisem dolžan odgovora. Sam sem živel, sam sem sklenil. Tebi nič mar.

Tedaj se je zgodilo. Začutil je močan, top udarec, ko da je veliko krilo butnilo obenj. Zagledal ga je. Čisto pred seboj. Visel mu je pred očmi, močan in drzen. S krili, ki so vztrepetavala, in z očmi, ki so se zabodle vanj. Obzorje se je spoštljivo umaknilo pred senco, ki jo je obesil nanje. Pogleda sta se spopadla in se zažrla. Slikarjev je nepremično vzdržal in iskal v spominu. Utrnilo se je. Zdaj je zaslutil. Ne. Vedel je. Te oči! Ta krila! Njegove podobe. Njegove stare dobre podobe.

Zrušil se je vase.

Stal je na skali nedaleč od njega. Njegov glas je bil oster in ni trpel ugovora. Sodnik.

— Ko si prišel v gore, sem ti jih dal. Svoja krila in svoje oči. Da bi jih uporabil, ko boš stopil na asfaltno cesto med antene in žerjave. Potem sem te čakal, da se boš vrnil in se pogovarjal z menoj. Ti pa si bežal. Zakaj?

Molk.

— Z mojimi očmi si gledal v Svet. In ko si ujel luč, si se zdrznil. Ne bo dobro, si rekel in se napotil v udobje svoje osebnosti. Potem si se šalil in se naskrivaj muzal. Ljudje na krilih z lučjo v ozadju! Ko pa so ljudje vzdignili glave, si tiho zaklenil vrata in se izmuznil v gore. Zakaj?

Molk.

— In si si izmislil: V življenju je vse enostavno in preprosto. Vsakdo ima svoj prav. Pusti mu ta prav, da bo lažje živel. Potem pa si, ko si se naveličal, stopil v svoj hram, kjer si imel spravljeno ropotijo tako za vsak primer. V miru si se poigral z lučjo in duhom za zasebno rabo pa še mimogrede popestoval dušo, ki se ti je od časa do časa razbolela. Ko pa si — jetnik človeškosti — stopil v gore, si bežal in se skrival pred menoj. Zakaj?

Molk.

— Zato, ker si se bal. Ljudi in Sveta, mene in sebe. Vsega si se bal. Ker si spoznal resnico, pa si videl, da hoče boj. Ti pa si imel mehka kolena in si kleknil. Nisi se znal upreti. Nisi se upal upreti. Samo naskrivaj si ljubil ljudi in se jim nasmihal. Trmoglavil si z lučjo in perutmi, a si se šalil z njimi, samo da si imel mir. Le skrivaj si vztrepetaval, ker si se bal posledic. Ponorčeval si se iz ljudi — uprl se jim nisi, čeprav si vedel, da nimajo prav. Pokleknil si, strahopetno pokleknil.

Obtožba je cefrala. Slikar je vedel, da pokajo zračni baloni utvare.

— In tu v gorah si bežal pred menoj, ker si se bal resnice. Vedel si, da sem te spregledal in da bom terjal račun. Ker nisi bil vreden. Zdaj sem tu. Ne boš več ušel. Terjam. Kam si zapravil iskro, ki si jo dobil? Izpod komolca si jo kazal ljudem, potem pa si se v imenu ljubega miru namuznil in naskrivaj pestoval svojo melanholično sanjarijo, namesto da bi se uprl, ti nesrečni samoza-dovoljni intelektualec.

Zrasel je. Nemir je planil iz njega in zazibal ozračje, da se je napolnilo. Samota se je umaknila. In Slikar je čutil, kako se je Svet stisnil v gore, da bi prisluhnil Življenju, ki je terjalo račun. Človek v njem se je izgubil in se preplašen stisnil vase. Umolknil je, ko je spregovorilo Življenje, ki je zahtevalo od drobnega žirljenja v njem poslednji obračun. In z grozo je spoznal, da je vse, kar je bilo v njem živega, jecljaje utihnilo, ko bi moralo spregovoriti.

Zdaj je vedel, da je bila zmota. Vsa njegova pot.

Nič ni bilo res. Njegov obračun s seboj je bila velika laž. Resnica je bila ena sama, tista, ki je živela v njegovih podobah in se je je bal. Zdaj je nenadoma spoznal, zakaj ga je vleklo v gore. Iskal ga je: njega, ki mu je dal svoje oči in svojega duha. Pa se je bal, ker je vedel, da je majhen in nebogljen. Rojen v čas in obtežen s časom. Zato se je skrival pred njim — strahopeten upognjenec, s hrbtenico, ki je iz grbe silila k soncu in jo je ob luči postalo sram. Pozabil je, kaj je upor, ker se je navadil klečati in izmikati.

To je konec. Le čemu je Smrt čakala. Laže bi bilo.

Ozrl se je naokoli. Ptič je še vedno prikovano molel s skale. Le glavo je sklonil, da je ugasnila luč in drhtavica se je umirila. Skoraj človeški je postal. Potrt in samotnen. Trenutek, ko je znal živeti s človekom. Potem se je vzravnal in molče ostal.

— Pogrebec, je pomislil Slikar in se trpko nasmehnil.

— Človek, je pomislil ptič in se ni nasmehnil.

Tedaj se je zganila Smrt in prišla z odprtimi očmi. Votline so ukazovale. Čas je sklenil.

Slikar je vdano ubogal in se nepremično zazrl.

Nenadoma ga je zaskalelo. Začutil je trzavico po vsem telesu in nepremagljivo željo, da bi gledal. Rezko je zbolelo in ko se je zavedel, se je gora kopala v luči. Dva plamena sta sikala s skale in metala po mrzlih pečeh uničujočo svetlobo. Smrt je presenečena pogledala k Slikarju, trznila in obstala. Votline so se ji zožile. Tega ni pričakovala.

— Upri se! je ukazalo s skale.

Nič. Molk. Nemir v telesu. Rahel žarek upanja. Podobe. Podobe.

— Upri se, človek! Tvoja zadnja priložnost. Tak stori vendar kaj, da se ne boš brez plodu izcedil!

V Slikarju se je odločilo.

— Pomagaj! je jeknil in se vzpel.

— Sam, je odjeknilo s skale.

— Ne morem. Spet je upadlo.

— Moraš. Moraš. Človek, sam moraš vstati. Upri se! Vsaj v smrti se upri. Opraviči svoje dostojanstvo. Človek. Človek. Človek.

— Zdaj ali nikoli, je preblisnilo Slikarja. — Sam bom storil. Hvala, prijatelj. Naravnal se je in priprl oči. Zdaj lahko pride.

— Srečno, Človek. Glas je odpustil in mu stisnil desnico.

Ptič se je odlepil in zakrožil. Ni ga več videl, a Slikar je vedel, da se ziblje tam nekje nad previsi in bodri in čaka.

— Na življenje in smrt, je odločil Slikar. — Prvi in poslednji boj.

Ležal je v globeli s cepinom ob glavi in s prebitim telesom, oči pa so lovile sinjino, ki je rdela. Počasi so polzele minute. Kaplja za kapljo. Zdaj jih je štel: ena, dve, tri...

Ona pa še vedno sedi in čaka.

Sedem, osem, devet... Izcedil se bo. Brez haska, brez časti. Kup mesa na osmojeni planoti Sveta. Nekaj mora storiti. Tako ne sme... Dvanajst, tri...

— Na pomoč!

Krik se je rezko zajedel v pečine in treščil v dolino.

— Na pomoč!

Vzpel se je in se z rokami zagrizel v grušč. Kaplje so se zlile v droben, tenek curek. On pa ni popustil. Morajo ga slišati. Ona in ljudje. Predvsem ona. Še malo, še in še. Mora vzdržati. Mora. S poslednjimi močmi je grabil v skalo in se vzpenjal.

— Ne boš. Ni še konec... Ljudje. Na pomoč!

Trzaji v mišicah. Pene na ustih. Droben curek. Zrušil se je na bok in zahropel. Tedaj je vstala in se sklonila k njemu. Votlini sta zarežali. Nič več ni bila dobrodušna ženica. Zdaj je bila Smrt.

— Proč, je siknil z onemoglim glasom in podzavestno segel po kamnu.

Ni se umaknila. Nepremično je strmela vanj brez oči in srca. Vzravkala se je in obstala. Temna gmota je prekrila obzorje. Zarja je zašla.

Slikar je zamahnil. Brez moči je zdrsnil kamen ob telesu in negiben obležal na sipini. Roka je udarila ob cepin in zakrvavela. Vrglo ga je na hrbet.

Smrt se ni premaknila. Razumela je. Ni ji bilo mar, kdo se z njo bojuje za svojo čast. Na koncu vsakdo podleže. Častno ali nečastno. To je njegova stvar.

Slikar je vztrajal. Zgrbil se je vase in iskal moči. Morajo ga najti. In če ga bodo, bo začel znova. Nikoli ni nič končano. Samo vzdržati je treba. Človek ne bi smel živeti sam. Samota žre. Vzdržati, samo vzdržati, ne se prepustiti. Kako ostudna je Smrt s svojim Ničem v očeh.

— Ljudjee... ljudje... pomagajte...

Dovolj. Smrt je domislila. Razširila je roke in zamahnila.

— Ne. Ne maram. Nočem. Ne...

Čutil je, kako se izgublja nekam vase, kamor zavest ne seže več in kjer vse živo malomarno zadremlje. Čisto narahlo se mu je zdelo, da pada. Vse se je nekam odmikalo.

— Mati...

Poslednji napor. Grgrajoč glas nekje iz globine. Ne more več. Prepozno. Motijo ga rdeči kolobarji, preko laterih ne more. Trudi se, da bi jih uredil v določeno obliko, pa mu plešejo pred očmi in pred zavestjo in ga še bolj oddaljujejo od določnosti.

To je njen način boja.

Ves napor je ničeven, otroški. Nič več ne more ukazovati mislim, njegova podoba se strahopetno umika.

Kup mesa.

Spoznanje zaboli kljub svoji nedoločnosti, a se umakne občutku praznine, ki se širi in rase. Napolnjuje se z nečim puščobnim, mrkim in mori s svojo neizprosno danostjo. Njegova zavest je le še drobec, ki trepeče pred veličino neznanega.

— Pomoč... Mati...

Osamljen vzdih sanjajočega otroka.

Zdaj je sam. Kolobarji. Kolobarji. Vse se je zavozlalo. In nikjer konca. Nit se izteka v drugo in vedno naprej, vedno naprej. Nič več ni gospodar. Le tam za sencami se zdaj pa zdaj zasvetlikajo stare podobe s Sveta, a si ne upajo blizu. Tako mimogrede se zasvetijo in splahutajo.

Nekje v daljavi drobna pika. Krila. Zamahnejo in zakrožijo. Zasliši se žvižg, ki se zaje. Iskri se in ugaša, buta ob zavest in skuša bodriti. Potem utihne.

Mir. Spokojna tihota. Upor je končan. Upor? Svet je veliko pokopališče upornikov. Kdo živih bi si upal soditi.

Nebo je rdelo, ko se je poslavljal. Ko zaspiš, je zate končano. Drugo ostane tako, kot je. Zlo in dobrota, Svet in ljudje. Samo klas se je osul, ko se je dopolnil.

Smrt se je sklonila. Slikar se je vzpel in obležal.

Zavestno potvarjanje dejstev?

Vladimir Kavčič

V zadnjem zvezku Perspektiv (št. 33—34, leto 1963—64) je Taras Kermauner v uvodu k zapisu o slikarstvu Staneta Kregarja z zanj značilno publicistično samozavestjo in pomanjkljivo argumentacijo znova razdelil slovensko kulturniško inteligenco na generacije in skupine, tem skupinam in generacijam pa je v skladu s svojimi lastnimi intencijami in v skladu s položajem ožjega in širšega »občestva«, kateremu pripada, dodelil vloge in funkcije, ki naj bi jih te skupine in generacije po njegovem mnenju imele v sedanji kulturni in politični stvarnosti na Slovenskem.

Pri tej razdelitvi generacij in vlog je že na prvi pogled očitno dejstvo, da je največ zaslug za razvoj slovenskega kulturnega in drugega javnega življenja, v zadnjih desetih letih pripisal skupini, ki ji pripada, torej tudi samemu sebi. Ta njegov postopek sicer ni nov in je za Perspektive značilen. Sodelavci Perspektiv so si namreč že nekajkrat napisali svojo zgodovino. Spomnimo se na primer Nekrologa za Besedo, ki ga je v 11. št. letnika 1962/63 objavil Janko Kos, ali Kermaunerjevega sestavka O revijah, objavljenega v isti številki. Naglica s katero si ti, razmeroma mladi ljudje pišejo svojo zgodovino in utemeljujejo svojo javno eksistenco, mi vzbuja nekatere pomisleke. Predvsem se mi zdi upoštevanja vredna znana resnica, da človek, posameznik, ni tisto, kar sam misli, da je, temveč tisto, kar je v resnici. Kaj v resnici je, pa ne more presoditi sam, temveč okolje v katerem učinkuje. Konec koncev je to vprašanje v kulturnem in civiliziranem svetu že dokaj udomačenega etosa, vez po kateri posameznik ali gibanje preide v zgodovino, ali pa ostane anonimen. Avtoportretni panegiriki ne morejo spremeniti njegove objektivne podobe. Samoprevare so v zgodovini kot v zasebnem življenju pogoste, ko pa jih nekdo kot edino resničnost prezentira pred javnostjo, je sodobnikom, vsaj upam, dovoljeno o njih spregovoriti tudi z nasprotnega stališča.

Pisanje lastne zgodovine, utemeljevanje in poudarjanje lastnih zaslug, svojega poslanstva, žrtvovanja in mučeništva, pa je mogoče razložiti še na drug, psihološki način. Povsem možno je, da so nekomu potrebne, potrebne zaradi vzdrževanja notranje stabilnosti, utvare o lastni pomembnosti, poslanstvu, mesijanstvu in mučeništvu. To sodi k njegovi psihofizični strukturi, je pa za okolico lahko kar neprijetno, odbijajoče. Pogostno, ponavljajoče poudarjanje lastne vloge, pa tudi kaže, da prepričanje ni trdno niti pri avtorju niti ni osvojilo javnosti. Ker želim k historiografiji Perspektiv dodati nekaj dejstev, znanih iz lastnega opazovanja, se bom k temu vprašanju kasneje še povrnil.

V uvodoma omenjeni Kermaunerjevi delitvi na kulturniške generacije in skupine se je to pot razmeroma dobro odrezala tako imenovana srednja generacija, tisti njen del, ki se zbira okrog revije Sodobnost. Pripadniki te skupine, še do nedavnega na straneh Perspektiv žigosani kot sentimentalni humanisti, za katere je značilen razcep med javnim in privatnim mišljenjem, akademizem itd., so se po Kermaunerjevi oceni očitno popravili, ker so objavili polemiko o urbanizmu, Pirjevčev članek O resnici neresničnosti, prevode Goldmanna in Mendes Francea, Segavo razmišljanje ob desetletnici revije; Kocbekovo sodelovanje itd.

Ni moj namen ocenjevati premike, ki so nastali v krogu sodelavcev Sodobnosti, značilna pa se mi zdi Kermaunerjeva pripravljenost, kaj vse je mogoče razumeti za napredek: prevode Goldmanna in Mendes Francea, Segavo razmišljanje ob desetletnici revije, Kocbekovo sodelovanje. Nekdanja dogmatična zaprtost vase, eskuzivnost in napadalnost Perspektiv, si je očitno skrhala svojo ost. Vodilna posadka Perspektiv se približuje srednji generaciji in se je celo pripravljena priznati za njeno naslednico. Zdaj je celo Perspektivam postalo jasno, da je srednja generacija brez dvoma stvaren vezni člen med prejšnjimi rodovi in sedanjimi. Po Kermaunerjevem zatrevanju celo opravlja določene servisne naloge za to generacijo. Vsekakor lep primer sodelovanja, značilen za slovensko kulturniško stvarnost: Sodobnost se je dejansko odrekla spopadu in polemiki z idejnimi, kritičnimi in drugimi značilnimi premisami Perspektiv, Perspektive so se ji pa oddolžile z benevolentnim razumevanjem njenega napredka, razvoja. Dimenzije brezkompromisnosti, načelnosti, idejnosti in uresničevalstva, toliko proklamirane na straneh Perspektiv, dobijo povsem druge okvire, ko jih soočimo s pojavi (analizo tekstov) zaradi katerih se Perspektive približujejo tako imenovani srednji generaciji. Kaže, da bo to naravno zaveznitvo končno le vzpostavilo novo hierarhijo generacij in dalo Perspektivam tisto javno priznanje, po katerem že nekaj let bolj ali manj prikrito tožijo. Tedaj bodo tudi načelnost, brezkompromisnost, idejnost in uresničevalstvo dobili drugačen smisel, kot so jim ga pripisovali doslej. Na bojišču generacijskega boja se bo rodil nov kompromis. Pri tem seveda ne bomo pozabili, da so tudi generacije v kulturi in na idejnem področju, »izmislili« predvsem sodelavci Perspektiv in so vztrajno ostali gluhi za tiste glasove, ki so trdili, da je v kulturnem in javnem življenju važna predvsem dejavnost in nazorska usmerjenost posameznikov in ne njihova generacijska pripadnost.

Da ima perspektivovski generacijski boj in zdaj aklamirana pot zbliževanja z delom tako imenovane srednje generacije svojo neprincipielno, nerevolucionarno in brezidejno osnovo, kaže tudi dejstvo, da Taras Kermauner popolnoma izgubi svoj občutek za načelnost, razvoj in gibanje, ko bi moral kaj (vsaj) podobnega kot Sodobnosti priznati še komu drugemu, na primer Problemom. Zaradi jasnosti stališč naj poudarim, da kot sodelavec Problemov ne pogrešam priznanj v Perspektivah in odnos do Problemov navajam le kot primer Kermaunerjeve nenačelnosti in nedoslednosti. V njegovem, uvodoma omenjenem članku namreč piše, da skušajo sodelavci Problemov doseči nemogoče: vzbuditi videz, da načenjajo in odpirajo socialno problematiko, obenem pa delati in obdržati kariero v bolj ali manj birokratskih institucijah naše družbe; biti apoteoza splošnih okvirov družbe in kritika delnih posameznosti, zraven pa veljati za pravega družbenega borca. Medtem, ko se je Sodobnost »popravila«

že s samim tem, da je objavila nekaj člankov in prevodov, pa v Problemih ne najde ničesar, kar bi lahko stopilo ob stran omenjenim člankom in prevodom: Namenoma pristajam na njegove kriterije in dopuščam, da je vsa aktivnost Problemov problematična. Tedaj se vprašam, kam sodijo prevodi Ernsta Blocha in Wrighta Millsa, desetina člankov o načelnih problemih literarne in jezikovne kritike, razprave o likovni umetnosti, polemika o literarnem mentorstvu in sociološke razprave, da omenim le nekatera, slučajno izbrana področja? So te razprave in članki po Kermaunerjevih kriterijih akademske, dogmatske, v službi birokratskih institucij, apoteoza splošnih okvirov družbe ali morda kritičen, načelen odnos do aktualnih družbenih in kulturnih pojavov? Če niso zadnje, zakaj jih ne analizira in ne pokaže na njihovo nazorsko in družbeno konservativnost? Tak bi bil po mojem mnenju stvaren in načelen pristop k stvari. Omogočal bi diskusijo, »dialog«, za katerega se Taras Kermauner rad zavzema. Toda Perspektive niso dale možnosti za tak dialog, kot ga ni dala tako imenovana srednja generacija, čeprav sta obe strani, z redkimi izjemami, če že ne sovražno pa vsaj skeptično sprejeli nastanek in obstoj Problemov.

Sicer pa je iz samega Kermaunerjevega pisanja razvidno, da uporablja dvojno merilo za ocenjevanje dejavnosti Sodobnosti in Problemov. Pri Sodobnosti vrednoti in obravnava članke, izdelke, pri Problemih pa ljudi, sodelavce, njihovo službeno dejavnost, delovno razmerje. Če bi sodili po dosedanjem Kermaunerjevem pisanju, so birokratske vse institucije na Slovenskem, razen Perspektiv in Odra 57. Birokratske ustanove so po njegovem: RTV, gledališča, založbe, časopisi, Univerza, itd., itd. Z isto metodo, kot je diskvalificiral sodelavce Problemov, bi lahko v isti sapi odpravil tudi sodelavce Sodobnosti. Toda iz posebnih ozirov tega ni napravil. Morda goji skrite želje, da bi se institucionaliziral, postal apoteoza hierarhičnih generacijskih razmerij? Pot je pravilna. Afirmacijo v današnji kulturni sredini lahko da le tako imenovana srednja generacija; ne meščanska toliko po svoji socialni provenienci kot meščanska po svojih estetskih in idejnih kriterijih v kulturi. Te koncepcije ne spremenijo svojega bistva, čeprav dobivajo uradna in druga formalna priznanja naprednosti, revolucionarnosti. Problemi ne morejo nikogar afirmirati v naši javnosti, če se ne bo uveljavil sam, z delom; Problemi ne sodelujejo v generacijskem boju in ne predstavljajo stopnice v hierarhiji generacij. Problemi so sedanjim Perspektivam lahko le idejni nasprotnik.

S Perspektivami bi se najbrž težko zedinil v oceni birokratizma, ker so ta pojem po potrebi širile in ožile; včasih so zbujele vtis, da pod birokratizmom razumejo vsako politično aktivnost, ki ni enaka njihovi, včasih, da je to vsa državna uprava, včasih le njen del, drugič pa kar vsa administracija ustanov in društev, ki se po veljavnih pojmi upravljajo povsem demokratično, jih pa sodelavci Perspektiv niso mogli zavzeti z naskokom. Kar pogledjmo letnike Perspektiv: Kateremu nasprotniku so priznale poštene namene? Komu so priznale tisto, kar so terjale zase? V borbi z »dogmatizmom« so formirale najdoslednejši kulturniški dogmatizem, kar smo jih poznali v povojnih letih in v primeri s katerim je bil dogmatizem socialističnega realizma pravo strašilo za vrabce.

Toda problemu se lahko približamo z druge plati. Pogledjmo ustanove s katerimi so sodelavci Perspektiv v službenem odnosu, ali z njimi kako drugače sodelujejo, vselej tako, da za to sodelovanje sprejemajo za slovenske razmere

povprečne ali celo nadpovprečne honorarje. Med temi ustanovami so: RTV, gledališče, založbe, SAZU, časopisi, šola, knjižnica, Zavod za proučevanje produktivnosti dela, itd. Vse te institucije postanejo torej »bolj ali manj birokratske« šele tedaj, ko v njih sodelujejo drugi, na primer sodelavci Problemov? Morda pa je hotel Kermauner posplošiti in glorificirati svoj lastni socialni in delovni status? S tem, da ni v stalnem delovnem razmerju s to ali ono »bolj ali manj birokratsko institucijo« naše družbe, še ne pomeni, da živi neodvisno od te družbe. Živi enostavno od Perspektiv, iz sredstev, ki so prav tako družbena, razen če je njegov socialni status tak, da ima na razpolago druge vire dohodkov, ki nimajo družbenega značaja. Prav tako bi bilo zanimivo zvedeti, kaj za Kermaunerja pomeni »delati in obdržati kariero«? Prepričan sem, da bi se večina slovenskih tako imenovanih kulturnih delavcev odpovedala stalnim delovnim razmerjem in »karieri«, če bi imela na razpolago kakšne druge eksistenčne možnosti, če bi jim na primer neka slovenska revija zagotovila stalni mesečni eksistenčni minimum.

Nadaljnja Kermaunerjeva trditev, ko govori o sodelavcih Problemov, je, da so isti ljudje v Mladih potih še na vse kriplje skušali napraviti vtis, kot da zmeraj v vsem in v celoti podpirajo tisto, kar je, kar velja, kar vlada in so zavračali tiste, ki so zavzemali kritičen odnošaj do stvarnosti, zdaj pa da bi se isti ljudje radi predstavili za kritiko stvarnosti. Če se prav spominjam, so bila Mlada pota mentorska revija, ustanovljena l. 1953 in namenjena predvsem literarnim začetnikom. Če pogledamo kazalo desetih letnikov te revije, najdemo na stotine imen, dijakov, študentov, vajencev, univerzitetnih profesorjev in publicistov, med drugimi tudi številne prispevke, ki so vzbudili nasprotovanja v javnosti, v političnih in kulturnih kuloarjih. Trditev Tarasa Kermaunerja bi bila dosti bolj prepričljiva, če bi v dokaz svoji trditvi navedel kakih deset, petnajst sestavkov, ki vzbujajo vtis, da zmeraj v vsem in v celoti podpirajo tisto, kar je, kar velja, in zavračajo tiste, ki zavzemajo kritičen odnošaj do stvarnosti. Morda je imel v mislih anketo o položaju intelektualca v naši družbi, objavljeno v zadnjem letniku Mladih potov, ki je prikazala kritičen položaj zlasti tako imenovane humanistične inteligence?

Osebnostno mi je odnos sodelavcev Perspektiv do Problemov povsem jasen že od začetka. Janko Kos je pred dobrim letom dni na predavanju v Slavističnem društvu, ko so izšle šele tri ali štiri številke Problemov, označil to revijo kot ziherlovsko-dogmatsko. Veljko Rus je v razgovorih z nekaterimi sodelavci sociološkega instituta, ki jih je vabil k sodelovanju v Perspektivah, povsem samoiniciativno izjavljal, da jim ne kaže sodelovati v Problemih, ker bo to ostala mentorska revija in torej ne bo enako afirmativna kot ostali dve slovenski reviji. V Beogradu in Novem Sadu so nekateri sodelavci Perspektiv pred tamkajšnjimi mladimi kulturnimi delavci označili Probleme s številnimi peiorativnimi nalepkami iz njihovega »antidogmatskega, načelnega in idejnega slovarja«. Posluževali so se enakih metod in prijemov kot nekateri pripadniki srednje generacije, ki so v beograjskih kulturnih in političnih krogih skušali diskreditirati Perspektive: nenačelne klevete, proti katerim so sodelavci Perspektiv ogorčeno protestirali, seveda le tedaj, ko so se nanašale na njih.

V odnosu do Problemov so imele Perspektive, kljub pogosti reklamirani »odprtosti proti vsem in vsakomur«, kljub zagovarjanju potrebe o požitvi sloven-

skega kulturnega življenja, podobno odklonilno stališče kot del tako imenovane srednje generacije, ki je pod videzom, da brani mentorstvo, na javen (polemika v Naših razgledih) in nejasen način poskušal zatreti novo revijo še preden se je pojavila.

Za ilustracijo »načelnosti« in »brezkompromisnosti« Perspektiv je zanimivo tudi dejstvo, da so se sodelavci Perspektiv na našem jugu, v Beogradu, Novem Sadu in drugod, predstavili kot preganjana in zatirana skupina, ki bije strahoten boj s slovenskim birokratskim zmajem in je zaradi tega tudi socialno ogrožena. Letos poleti so na Stražilskem srečanju v Novem Sadu plasirali krilatico, da »nekateri od njih delajo na pumpah«, da bi se preživeli. Nad tem dejstvom se je javno zgrozil urednik neke zagrebške revije in na javno vprašanje, naj to pojasnijo, sodelavci Perspektiv niso odgovorili. Vztrajali so v svojem mučeništvu, da bi vzbujali simpatije v sosednjih republikah.

Ce pa pogledamo v oči dejstvom, so Perspektive danes na Slovenskem naravnost privilegirana skupina. V vsem času svojega izhajanja so jim bila zagotovljena takšna materialna sredstva, za revijo in za Oder 57, da njihov obstoj ni bil nikoli ogrožen. (Problemi pa se na primer morajo pogajati z izdajateljem skoraj za vsako številko posebej.)

Spričo omenjenega, se mi zastavljajo še nadaljnja vprašanja, ki zadevajo boj Perspektiv zoper slovensko birokracijo. Kdo jim namreč zagotavlja tako znatna sredstva za njihovo dejavnost? Je to ista birokracija, proti kateri bijejo tako ogorčen »boj«? Tedaž upravičeno zaslužijo oznako, ki se je v javnosti že udomačila, da so namreč »plačana dvorna opozicija«. V tem primeru je eden od nasprotnikov v boju, kateremu se tako vneto posvečajo Perspektive — iluzija. Če je birokracija tako strpna, da plačuje svoje lastno obglavljanje, potem nikakor ni tako strašna, kot jo prikazujejo Perspektive, zato tudi boj z njo ni tako veličasten, kot si predstavljajo Perspektive, je kvečjemu boj z mlini na veter. Morda pa je na Slovenskem več vrst birokracije. Ena, ki dopušča in finansira boj zoper »birokracijo« in druga, ki se temu upira? Iz prakse vemo, da je ustanavljanje revij dokaj odgovoren posel, da mu vselej botruje avtoriteta neke institucije ali osebnosti, če ne iz drugih razlogov, že zato, ker je treba za izhajanje revije zagotoviti kar znatna materialna sredstva ter oskrbeti njihov kontinuiran dotok. Tudi tiskarna hoče imeti neko garancijo, če ne v drugem, vsaj v imenu izdajatelja, da bodo milijonski računi pravočasno poravnani. Tisti, ki to lahko zagotovi, mora biti kar precejšnja avtoriteta, biti mora celo močnejši kot birokracija, ki se temu upira. Torej že obstaja nekdo, ki družbeni razvoj, demokratičnost in ne vem kaj še zavirajočo birokracijo obvlada. Potemtakem že znotraj birokracije same obstajajo sile, ki onemogočajo najbolj negativne tendence, potemtakem se boj ne bije le na dveh frontah, na eni strani Perspektive in na drugi birokracija, temveč že znotraj »birokratskih institucij« samih. Perspektive precenjujejo svojo vlogo in svoj pomen. Peščica ljudi, ki ne razpolaga niti s številnimi sredstvi javnih komunikacij, niti z mrežo organizacij in institucij, ki so organsko vzrasle v boju za napredek ter bolj ali manj adekvatno odgovarjajo na potrebe milijonov ljudi, si ne more prisvajati vloge, da bi bistveno in odločilno posegla v družbeno dogajanje. To so lahko le pobožne želje, apostolska in mesijanska glorifikacija lastnih prizadevanj, ki nima realnih osnov.

Birokraciji lahko pripišemo še naslednje absurdno stališče: Je norec, ki vzdržuje psihiatra zaradi svojega lastnega ozdravljenja, pri tem pa slepo zaupa v zdravnikovo duševno zdravje in v uspeh zdravljenja, čeprav je njegov prvi pacient.

Spričo nekritičnosti Perspektiv do lastnega razvoja in nastanka, spričo glorifikacije njihovega pomena ter vloge v preteklosti in sedanjosti, se kaže resna potreba, njihovo pot in njihova prizadevanja osvetliti še z druge strani. Kosovemu nekrologu za Besedo in Kermaunerjevim spisom o historiatu njihove skupine bo treba še marsikaj dodati. Sami so napisali svojo zgodovino, napisali so jo tako kot ugaja njim. Nekatera dejstva so pozabili ali preoblikovali. Njihova podoba še ni popolna. V dogajanju, ki ga opisujejo niso bili sami, prisotni so bili še drugi. Njihov molk še ne potrjuje, da se z napisanim strinjajo.

Značilen primer zaverovanosti vase in mistifikacije lastne dejavnosti, je tudi Kermaunerjeva ocena diskusije o ustavi, ki so se je udeležili zastopniki treh slovenskih revij, Perspektiv, Sodobnosti in Problemov in je bila pod naslovom Družbena vloga in položaj kulture v luči ustanovnih predosnutkov objavljena v Sodobnosti, št. 1—2, 1963, seveda s pristankom vseh sodelujočih v skrajšani in korigirani obliki. Da bi Kermauner podkrepil svojo oceno sodelavcev Mladih potov in Problemov, se mu »zdi, da je doživel suženjski zagovor stvarnosti polom v sami stvarnosti« in trdi, da so v omenjeni predustavni debati sodelavci Problemov »branili skoraj do pike nedotakljivost osnutka ustave, nasprotovali predstavnikom drugih dveh revij, ki sta predlagali spremembe« in trdi, da je bilo v končni verziji ustave sprejeto marsikaj, kar so predlagali spremenjevalni predlogi Perspektiv, »tiste kulturne skupine, ki skuša biti do stvarnosti in vseh njenih spremnih ideoloških pojavov — tudi do osnutka ustave — kritična.«

Ob tej priliki je Kermauner znova uporabil dvojno merilo, enega za sodelavce Sodobnosti, drugega za sodelavce Problemov. Če kot hipotezo prejmemo njegovo mnenje, potem bi smeli logično sklepati, da so bili družbeno progresivni le predlogi, ki so jih dale Perspektive. Iz zapisnika o omenjenem razgovoru pa je mogoče ugotoviti še kaj drugega. (Z zapisnikom razpolagajo uredništva vseh treh revij in ga je mogoče v celoti objaviti.) Spreminjevalne predloge so namreč imele vse tri revije. Najobsežnejše in najdalekosežnejše spremembe so res predlagale Perspektive. Toda kakšni so bili ti predlogi?

Med številnimi vprašanji, ki so bila v diskusiji načeta (o tem priča 67 tipkanih strani dolg zapisnik), je bilo tudi vprašanje družbenih funkcij in družbenih kompetenc delovnih organizacij. Sodelavci Perspektiv so bili mnenja, da po predosnutku ustave delovne organizacije nimajo možnosti medsebojnega združevanja, da so striktno vezane na mediacijo političnih organov, zato njihovo delo ne more imeti pravega družbenega učinka. V obširni in včasih s pravnega stališča nejasni terminologiji, pa tudi iz konteksta posameznih trditev, sem dobil vtis, ki ga je mogoče na kratko strniti v spoznanje, da sodelavci Perspektiv želijo zagotoviti v ustavi združevanje gospodarskih organizacij ne toliko zaradi skupne proizvodnje in skupnega upravljanja njim zaupanega družbenega premoženja, kot zaradi združevanja njihovih samoupravnih organov. Razumel sem jih, kot da hočejo dati tem samoupravnim organom vse politične funkcije neke politično teritorialne enote. Ker bi se po intencijah Perspektiv združevali samoupravni organi po strokah, bi potem ti strokovni, višje organizirani samoupravni organi odločali na primer o vseh zadevah v

neki občini. Razumel sem jih, da se zavzemajo za odpravo političnih organov, za večjo afirmacijo strok, strokovnih stališč in problemov. Izrazil sem svoje mnenje, da se mi tak predlog ne zdi sprejemljiv, ker ne rešuje vprašanja sodelovanja med samoupravnimi organi raznih strok in sem menil, naj ima vsaka politično teritorialna enota nek splošen, nestrokovni organ, ki bo odločal o vseh vprašanjih z njegovega teritorialnega področja. Trdil sem, da so vsi strokovni problemi tudi družbeni problemi, takoj ko družbeno učinkujejo. V tej zvezi sem omenil, da uresničitev predloga kot so ga dale Perspektive, v končni konsekvenci pripelje do organizacije, ki bi bila podobna cehovski in kasnejši korporativistični. Podobno mnenje je s strani Problemov zagovarjal Božidar Debenjak. Sodelavec Sodobnosti, Dušan Pirjevec pa je v nadaljevanju razgovora med drugim ugotovil, da so korporativističen sistem imeli v fašističnih državah. Njegova ugotovitev je celo bila povod za neznamen besedni incident. Menim, da smo vsi, ki smo v omenjenem predlogu videli kalj korporativizma, ravnali prav. Našim ugotovitvam od strani Perspektiv v tej točki ni nihče stvarno oporekal. V nadaljevanju razgovora se je izkazalo, da je bil navedeni predlog razširjen na področje gospodarskih dejavnosti in družbenih služb zaradi želje po univerzalni uporabi in da so ga sodelavci Perspektiv želeli uveljaviti predvsem na kulturnem področju. Želeli so, da bi ustava zagotovila enaka načela upravljanja proizvodnih in neproizvodnih organizacij. Konkretno: o kulturi naj bi odločali kulturni delavci sami, enako kot o proizvodih svojega dela odločajo neposredni proizvajalci materialnih dobrin. Še vedno sem prepričan, da je o takšnih in podobnih stališčih mogoče razpravljati in jim nasprotovati, ker ne upoštevajo nekaterih osnovnih razmerij naše družbe, pa tudi ne utemeljenih razlik med samoupravljanjem in družbenim upravljanjem. Okrog navedenih vprašanj so bila po mojem mnenju glavna nesoglasja med sodelavci Perspektiv in Problemov. Kot vemo, ustava ne uvaja korporativističnega družbenega sistema (ali nekaj temu podobnega), pa tudi družbenega upravljanja ne odpravlja. Morda se motim, ko mislim, da je to bila glavna tema na razgovoru predstavnikov treh revij, zato se mi zdi, da bi nam vsem zaradi objektivnega obveščanja javnosti bili dobrodošli podatki Tarasa Kermaunerja o tem, katera stališča predstavnikov Problemov so doživela polom v stvarnosti in kateri predlogi Perspektiv so bili sprejeti v ustavo. Dotlej pa si dovoljujem dvomiti v njegove trditve.

Prepričan sem celo, da so pod vplivom diskusije o ustavnih predosnutkih sodelavci Perspektiv korigirali nekatera svoja stališča. Na letošnjem Stražilovskem srečanju v Novem Sadu so nastopili z modificirano zahtevo po »socializaciji« kulture. Zavzemali so se za njeno samostojnost in samoupravnost, pri tem pa se niso več sklicevali na položaj proizvodnih organizacij. Ker so podobna stališča zagovarjali tudi predstavniki nekaterih drugih jugoslovanskih revij in časopisov, so se stališča, izrečena na Stražilovskem srečanju izrazito polarizirala. Ena stran se je zavzemala za samostojnost kulture in so njena stališča izzvenela predvsem kot nasprotovanje politiki. Podobno kot Perspektive so natolcevali zoper birokracijo in dogmatizem, pri tem pa so se izogibali bolj oprijemljivih izhodišč in zahtev. Odnos do »politike« je bil apriorističen, neargumentiran. Hoteli so vzbuditi vtis, da povsem jasno vedo, kje se konča politika in kje se začne kultura. Za vse zadrege jugoslovanske kulture so obtožili politiko. Druga stran, prav tako številna, je zavračala aprioristične trditve

prvih ter opozarjala in utemeljevala nujnost povezave, medsebojne prepletenosti in medsebojnega vplivanja kulture in politike. Opozarjala je na dialektično povezanost vseh družbenih pojavov, govorila o kulturni politiki, politični kulturi itd., itd. V celoti je bila ta debata toliko abstraktna in načelna, da so predstavniki obeh nasprotujočih si strani, pa tudi drugi imeli vtis, da so prodrli s svojimi stališči in dobili zanje nove opore. Zato je tudi v tisku dobila različne, nasprotujoče si odmeve.

Stražilovsko srečanje je bilo poučno tudi zato, ker so nekatera stališča Perspektiv, izrečena na ljubljanski predustavni debati, dobila določnejšo in jasnejšo podobo. Izkazalo se je, da so na sedanji stopnji družbenega razvoja vsaj nerealna.

Menim, da tele polemičen zapis, dopolnjuje podobo »tretjega dela povojnega rodu«, ki je, po besedah Tarasa Kermaunerja ves čas nastopal na dveh frontah: zoper liberalizem srednje generacije in zoper birokratizem kulturnih oblastnikov in njihovih mlajših učencev. Primeri so pokazali, kakšen boj je to bil in kakšen je, kakšnih metod se poslužuje. Pokazal je njegovo »načelnost«, »idejnost« in »brezkompromisnost«.

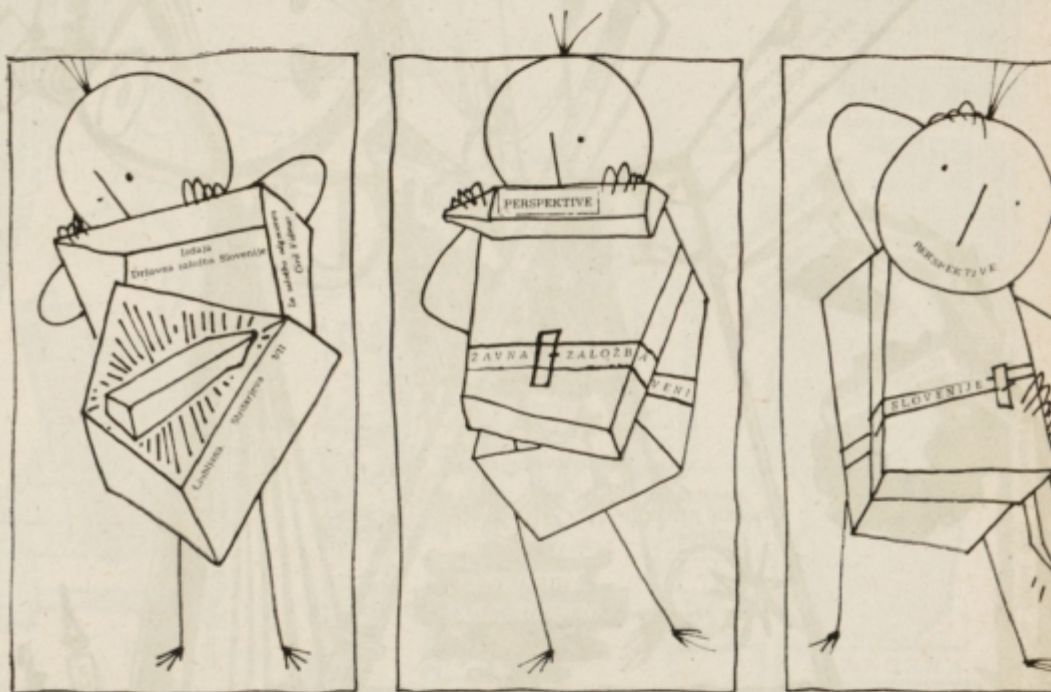
Podoba tretjega dela povojnega rodu morda le ni tako svetla kot se v romantičnem zanosu »prikazuje« Tarasu Kermaunerju in podoba drugih ne tako temna, kot bi si želel on.

Čarobna kreda

Piše S., riše P. (Risanka)

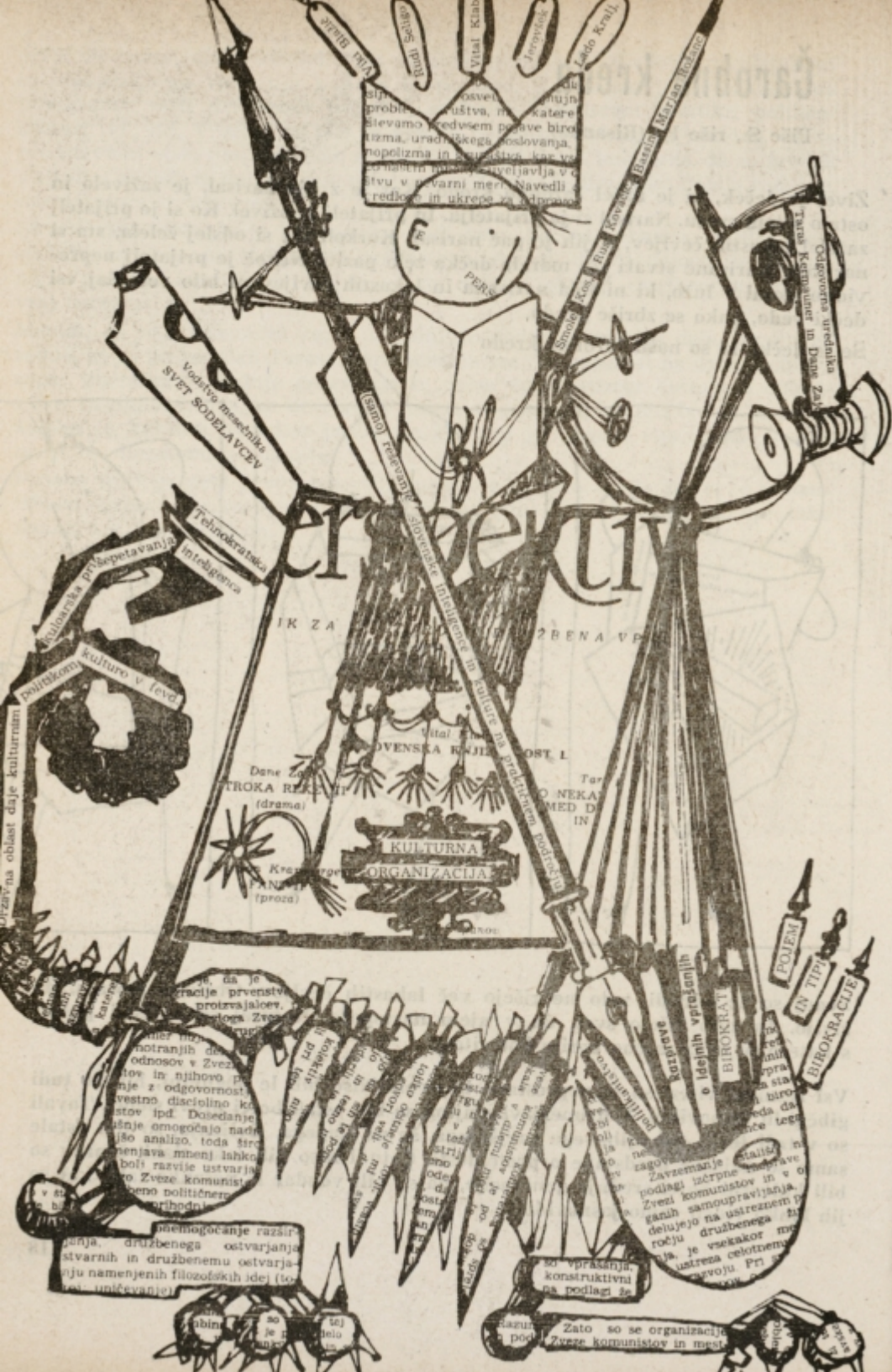
Živel je deček, ki je našel čarobno kredo. Kar je z njo narisal, je zaživel in ostalo v tem svetu. Narisal si je prijatelja. In prijatelj je oživel. Ko si je prijatelj zaželel lakastih čevljev, si jih je pač narisal. Karkoli sta si odslej želela, sta si narisala. Narisane stvari sta morala dečka zelo paziti. Nekoč je prijatelj neprevidno stopil v lužo, ki ni bila narisana in lakastih čevljev ni bilo več. Saj vsi dečki vedo, kako se zbriše kreda.

Še so dečki, ki so našli čarobno kredo.

Sedaj so že odrasli, zato ne rišejo več lakastih čevljev. Občutiti morajo, da živijo. In zato rišejo svet, da v njem nastopajo. Najprej so narisali pošast s katero se neustrašeno borijo kot vitezi.

Vsi resnični vitezi so se neprestano bojevali. Niso bili le pogumni, bili so tudi gibčni in jasnovidni. V primerjavi z njimi so bili ostali borci pravi slepci. Tavalj so v trdi temi. Od njihovega prejšnjega, še ne slepega, življenja, so jim ostale samo še nejasne predstave o preteklosti. Četudi niso bili tako slabi, čeprav so bili kulturni borci srednje generacije, pa so bili vendar le natanko taki, kot so jih lahko videli samo jasnovidci.

To je tisto

Segavo raz- mišljanje

O

Sodobnosti

D Z S

DILEME

Naj hočemo ali ne vladajo med znatnim delom naše inteligence.

imenovana dilema

je bila tako

izvirni greh

UVOD V ZGODOVINO

MA

RESNIČNA

DILEMA

NALOŽBA D

Druqa dilema

drža

roke

in slehernega dejanja

v bistvu prav udobno in prijetno stališče

OMENTAR
CNIM DILEMAM
vnaprej oproščeno

ni svobode

To je tista moralna:
- dilema

NERES

IN RESNIČNA DILEMA
z mučeniško grimaso

saj se ne da nič napraviti!!

IN DILEMA, ki zmiguje z rameni
in se vleče za slovensko inteligenco

OD UTESNjenosti k SVOBODI

Pogledi na integracijske procese

Stolp v Babilonu

Pa nikarte misliti, da je bil položaj resničnih junakov kdaj lahek. Pošast, s katero so se borili, je bila nenavadno trdoživa. Če so ji odsekali eno glavo, so takoj zrastle tri nove. Pa tudi kotila se je kar naprej. Tako se je okrog nje nagrmadil cel stolp gnusnih mladičev. In vsa golazen tega sveta je skušala posnemati vsemogočno pošast. Sčasoma se je nabralo že toliko pošastnih mlajših učencev, da so junaki le redko kdaj še videli ostarelo zverino.

Toda odnehali vitezi niso nikoli. Ves čas so se borili na dveh frontah. Nenehna borba jih je okremenila. Niso bili več samo pogumni in jasnovidni, navadili so se trpeti in vztrajati čisti in neomadeževani od gnusob tega sveta.

Vztrajnost v čistosti in trpljenju je končno vse resnične junake posvetila. Posvetila odkrivanju lastne zgodovine, lastne zveze s preteklostjo.

Junaki so prenehali biti sami. Tudi boriti se bodo prenehali sami. Podedovali so osnovno značilnost srednje generacije, njeno ideološko poanto: »biti brez krivde kriv«.

zaznamovala nas je !!!!!!!

perspektivnost

je glavna melodija

1963-64

bili smo brez krivde krivi

resnica »biti brez krivde kriv«

in refren

S

Skupine

na kulturni

bojni fronti

so se preoblikovale

Prav res, deček, ki je našel čarodejno kredo si je narisal prijatelja in prijatelj je oživel. Karkoli si odslej želita, si narišeta...

POST SCRIPTUM

Naši herojsko-jasnovidno-moralno-perspektivni dečki se tako s pomočjo čarobne krede uspešno vsakodnevno uresničujejo. Kajti, kot pravi Taras Kermauner sam: »Njegovo humaniziranje sveta je praksa, estetiziranje sveta. Problemov človeka in zgodovine ne rešuje v ekonomski, politični ali moralni stvarnosti, ampak preko estetske podobe. Zato lahko tudi ta njegov umetniški postopek (ki

se zdi vulgarnemu materialistu čisto neefektiven idealističen, nestvaren, neučinkovit) opredelimo kot akcijo na svet, kot oblikovanje sveta, kot uresničevanje sveta.«

Da, tako nastaja perspektivni stvarni svet. Citat se res da nanaša na Kergarja — a to ne spreminja pojmovanja.

Na slovenskem svetu je sicer še kakih 99,9 % ljudi, ki ustvarjajo svet drugače. Niso niti mračni birokrati, ne zavoženi srednjegeneracijski mitologi, ne problemski karieristi. Nič ne de. Tudi je še kakih 98 % ljudi, ki nikoli ne preberejo niti Perspektiv, niti Sodobnosti, niti Problemov. Tudi nič hudega. Saj niso stvarni svet. Če sploh so, so popolna slučajnost. In dogajanja, ki izvirajo iz objektivnega sveta in iz njih tudi. Kajti: »Sam spor s kominformom bi lahko peljal tudi v albansko ali kitajsko enačico (da ne bo pomote — gre za jugoslovanski spor) — važno je bilo, kakšne družbene sile so prevladale v tem sporu, *»kako smo ga osmislili.«* Kaj objektivni svet, kaj ljudje v njem, zakonitosti. Kdor ga »osmisljuje«: birokrat, srednja generacija, karierist in seveda perspektivni hero-jasno-moralist, tisti ustvarja zgodovino.

Seveda konec koncev, saj tudi sami nastajamo iz svojih izjav, ne iz svoje dejavnosti v svetu. Rišemo se sami iz sebe. Ne? Pa pogledjmo kaj svetuje Taras Kermauner srednji generaciji: »Ti ljudje, ki so priče lastnega življenja in zato v posesti osnovnih podatkov o sebi, bi morali povedati, kaj so bila njihova izhodišča, njihove vere in upi, v čem so bili insuficientni pred stvarnostjo, v čem je bila stvarnost grozljiva in nečloveška, da jih je načela in pritisnila ob tla, v čem je torej vir stiske, razočaranja, zmot ipd. *Tisti trenutek, ko bodo to povedali, se bodo že vzdignili nad svojo stisko, zajeli jo bodo, priznali, se distancirali in si omogočili nadaljnjo — še ustvarjalno — pot.*« Neprijetno je samo, če se mora nekdo risati iz praznine svoje lastne zavesti. Potem si pač iz sebe izprojicira male pošasti, nebojčence, karierističe. In tako nastane njegova podoba — čisti negativ iz projiciranega. Kar oglejmo si ga.

Kaj zato, če se ljudje v stvarnih (po Tarasu Kermaunerju — birokratski) institucijah borijo proti resničnemu birokratizmu, realizirajo samoupravljanje. Kaj zato, če si pri tem nujno umažejo roke. To pač ni govorjenje, ni nikakršna perspektivna beseda. Majnka jim vilinske čistosti nedotaknjene, neuresničene ideje. Niso na tisti liniji stvarnosti, ki odpira dejansko perspektivo. Niso niti kulturni, niti demokratski.

Nekoč je dejal Marx o Brunu Bauerju:

Sveti Bruno pride končno tako daleč, da nam »sme in more« dati eno najglobljih pojasnil o moči kritike, ki ruši državo, namreč pojasnilo, da »imajo kritika in kritiki silo v rokah, ker« (krasen *ker!*) »imajo moč v svoji zavesti«, in drugič, da imajo ti veliki fabrikanti zgodovine »silo v rokah«, ker »črpajo moč iz samih sebe in iz kritike« (torej še enkrat iz samih sebe) — pri čemer pa žal še vedno ni dokazano, da je tam notri, v »samem sebi«, v »kritiki« mogoče sploh kaj »črpati«.

In še:

Kot meni kritična kritika, da se je dvignila nad vsa dogmatska nasprotja, s tem ko postavlja na mesto dejanskih nasprotij umišljeno nasprotje med seboj in svetom, med svetim duhom in profano maso, tako veruje, da se dviga nad stranke s tem, ko pade pod stališče strank, tako da se sama kot stranka postavi

nasproti ostalemu človeštvu in koncentrira ves interes v osebnosti gospoda Bruna ex Comp. Kritika stoluje v osamljenosti abstrakcije, in celo, če se navidezno ukvarja z nekim predmetom, ne stopa iz svoje brezpredmetne osamljenosti v resnično družben odnos do dejanskega predmeta, ker je njen predmet le predmet njene utvare, le umišljen predmet: resničnost tega priznanja dokazuje ves naš prikaz. Prav tako pravilno opredeljuje kritika značaj svoje abstrakcije kot absolutne abstrakcije v tem, da »se odloči od vsega«, torej je prav to odločenje od nič, od vsega, od vsega umišljenja, zrenja etc., je absolutni nesmisel. Sicer pa je osamljenost, ki jo dosežeš z odločenjem, abstrakcijo od vsega, prav tako malo prosta predmeta, od katerega abstrahira, kot je bil Origenes prost organa plodnosti, katerega je odločil od sebe.«

Pomislite, Marx sploh ni poznal Tarasa Kermaunerja.

Ocene in poročila

EUGENE O'NEILL: STRAST POD BRE- STI (SLO CELJE)

O'Neillova dramatika je modernističen odklon od »prozaičnega« družbenopisja evropske klasične meščanske drame in njeno romantično prevrednotenje. Svet te dramatike je svet ljudi z elementarnimi strastmi in nagoni brez intelektualne fiziognomije, brez sestavljenih socialnih čustev, ljudi fizioloških potreb, katerih voljo usmerjata v glavnem dva elementarna nagona: hipertrofirana seksualnost in lakota po posesti.

O'Neillova dramatika je dramatika primitivizma, surovih (a močnih) pitoresknih (kar patoloških) strasti in konfliktov. Zrasla je iz neposrednega doživljanja človeških posledic ameriške dolarske civilizacije, džungelskih zakonitosti ameriške družbe, ki množično izpraznjuje duhovni svet posameznika in dopušča v njem razvoj le primitivnejših strasti, lakote po denarju in erotiki.

Življenjsko materijo te drame tvoriyo ljudje, s katerimi je imel O'Neill opravka v svoji učni dobi kot zlatosledec v Hondurasu, kot mornar na vlačilcih, kot faktotum v pristaniški krčmi: ljudje z najbolj dehumaniziranimi nagoni. Bistveno za podobo te drame pa je, da O'Neill teh primitivnih, bestialnih kreatur nima za končni, dovršeni fabrikat ameriške civilizacije, za posledico življenja v družbi, ki je v resnici pošastno pokopališče najboljših

človeških lastnosti, ampak jih ima za prirodne ljudi simpatične življenjske sile, katerih se ta družba še ni dotaknila in jih ukrotila. Njihovi anarhično razbohoteni nagoni so mu dokaz prirodne vitalnosti, zato njihovo primitivno biološko mehaniko mitizira v človekovo apriorno bit, ki določa človekov pravi svet, njegov bistveni (od družbe nepopačeni) človeški volumen.

Odkrivanju te apriorne biti, o katere obstoju ga poučuje in prepričuje freudovska psihologija podzvesti, je docela posvečeno njegovo dramsko ustvarjanje. O'Neill noče prikazovati »odnosov človeka do človeka, marveč odnose človeka do Onega, ki mu človek ves in neogibno pripada«. Tako se zavestno odreka vsem družbenim določilom svojih dramskih figur, išoč bistvenih določil življenja v njihovih nagonskih gibalih. Ker skupaj z družbeno problematiko (odnosov človeka do človeka) iz te dramatike izgine tudi realna vzročnost odnosov med ljudmi (dramska nujnost kot rezultanta nasprotujočih si družbenih in človeških sil), nastopi iracionalna usoda, determinanta, ki daje tej dramatiki neposredno alegoričen značaj. Dramsko dogajanje, ki tako preneha biti posnemanje takih in takih družbeno moralnih in antropoloških dilem, postane emanacija neke krute in visoke volje (libido kot usoda), ki se neprizadeto igra z ljudmi, da bi znova in znova dokazala, da je svet tragičen po svojem bistvu, da je vsaka posebna drama le epizoda v veliki tragediji, ki se ji

pravi zgodovina človeštva. Ta koncepcija, ki se močno približuje schopenhauerskemu pojmovanju tragičnega, omejuje prosto voljo dramskim osebam, s tem pa negira njih človeški patos in veličino. Kakor vsa klasična dramatika in celo »prozaična« meščanska drama omogoča dramskemu junaku, da skozi konflikt, v katerega se zaplete, zraste, kljub padcu, do človeške pomembnosti in veličine, ki je brez tega ne bi nikoli dosegel, pa so O'Neillovi junaki brez te človeške veličine in notranjega bogastva. Konflikti, ki izhajajo iz njihovih banalnih strasti, so brez človeške bilance, ker so strasti mistificirane. Dramsko dejanje zato ne kaže, kaj je pri njih človeško izgubljenega ali pridobljenega. Pomanjkanje notranjega bogastva, širine misli in čustev, njih pomembnosti, nadomestuje brutalna silovitost genitalnih nagonov. Pomanjkanje humanistične perspektive, ki tako sili O'Neill, da z bestialnostjo slika bestialnost, da jo glorificira v pravo usodo človeštva, napravlja njegovo dramo za mitologijo nagona, njega samega pa, posredno, za apologeta barbarstva.

Tudi drama *Strast pod brest* (1924), pri nas že dolgo znana po svoji slavi, nas vodi v eksotično pokrajino višjih notranjih zakonitosti, ki vladajo posameznikom. Ta usodna pravljica, ki pretendira na odkrivanje sil kozmične usode, ki vodi dejanja ljudi (»nikoli noben človek ne mori drugega. Zmerom je še nekaj drugega vmes. Tisto je morilo...«), ni drugega kot scenska alegorija freudovskega teorema o enorodnosti ljubezni in sovraštva, ki rasteta iz skupnega nagonskega korena, teorema o atavističnem in incestnem značaju ljubezni med starši in otroki, napihnjenega v kozmično življenjsko usodo. Čeprav je ta pravljica zaradi svoje scenske oblike postavljena v nek konkreten čas in kraj (dejanje se godi na Cabotovi farmi v Novi Angliji v letu 1850), je v njej vsa »miljejska« tj. družbeno-moralna in človeško-moralna problematika izpuščena, dejanje pa se v celoti posveča odnosom oseb do iracionalnega »Onega, ki mu človek ves in neogibno pripada«. To »Ono« je trdi bog starega Efraima Cabota, ki ga življenje žene, da se ubija na kamniti, nerodovitni zemlji, da ne prizanaša s tem ne ženi, ki od tega umre, ne sinovom. To »Ono« je tudi v njegovem sinu Ebnu in se izraža v njegovem incestnem nagnjenju do mrtve matere in v hrbtni strani tega nagnjenja, v njegovem slepem, nagonskem sovraštvu do očeta Efrajima. Z »Onim« je zazna-

movana tudi Abbie, Efraimova nova žena in Ebnova ljubica.

Tu se vse godi po višji sili: stari Cabot spozna ukaz svojega vitalnega boga in se oženi z Abbie, strastno žensko. Abbie si že prvi hip poželi njegovega sina Ebna, »junca nagrajenega«. Eben pa nori za njo, ker v njej želi in ljubi svojo rajno mater. Vrh drame: Abbie zvabi Ebna v zapuščeno izbo njegove matere in se mu poda v morbidnem vzdušju materine duhovne prisotnosti, na njenem mrtvaškem ležišču... In mu rodi sina. Stari Efrajim pa vidi v tem sinu triumf svoje starčevske vitalnosti, vendar trdi bog odloči, da Abbie umori svojega otroka, nažene Ebna, da zatoži Abbie šerifu, pa ga zopet nažene, da vzame njeno krivdo nase. Šerif odpelje Ebna in Abbie, v čemer vidi stari Efraim znak trdega boga, da ga obvladuje in še, da tisti, ki so v njegovi senci, morajo ostati do kraja trdi in samotni, zvezani le z njim in z nobenim od ljudi.

Ta pravljica o iracionalnem »Onem« je dramsko zelo konsekventno zasnovana le na dejanjih in odnosih, v katerih je »Ono« pričujoče. O'Neill obvlada dramsko tehniko in se zato skopo in brez ostanka drži bistva. Ne glede na to, ali moremo z njim deliti vero v kozmični »elan vital«, ki giblje njegove osebe, pa se nam to »Ono« kaže kot nadvse problematičen *dramski princip*. Ker je od tega, do česa se osebe v nekem dramskem delu opredeljujejo, odvisno bogastvo njihovih odnosov, njihove človeške lastnosti, skratka volumen njihove individualnosti (ta pa je v skrajni konsekvenci tisto, kar določa vpliv dramskega dela na gledalce), to O'Neillovo iracionalno »Ono« ni vzpodbudno za zbujanje aktualnih emocij v avditoriju. Osebe »Strasti pod brest« s svojimi mršavimi odnosi do »Onega« dobijo nadvse omejen individualni volumen. Dal bi se izraziti z eno besedo — seksualna manija. Ta volumen pa je tako reven na antropoloških določilih, da gledalca ne more čustveno zanesti, ne vzbujati mu sočutja in strahu, ne občutja tragičnega. Edino kar doseže, je senzacija barbarizma: senzacija surove pervertirane spolne sile, ob kateri moralne dileme, človeška veličina, humanizem in kar je še stvari iz »sveta, ki je vsem budnim skupen«, ki je bil in bo osnova vsake resnično velike umetnosti, nimajo kaj iskati.

Primitivnosti figur iz te drame pri nas zelo radi obešajo epitetom monumentalnost, vendar brez osnove. Dramska monu-

mentalnost je pojem, ki je izrazito povezan z družbeno moralnimi komponentami v dramskem junaku, z njegovim tragičnim patosom, ki izhaja iz bistvene povezave »njegovih lastnih posebnih ciljev s tistim, kar predstavlja voljo svetovnega duha« (Hegel). V tem smislu je patetična in monumentalna sveta sestriska ljubezen Sofoklejeve Antigone, je patetičen in monumentalen Goethejev Götz ali Shakespearov Richard III. Stari Efraim Cabot, ki mu njegov trdi bog O'Neill ne daje drugega volumna, kot čisto fiziološko vitalnost plus očetovska grobost ter perverzna starčevska zaljubljenost, ni monumentalen. Tudi ne smemo šteti sem posuroveli spolni nagon, ki je ves volumen Abbie. Enako nima opravičila za to besedo Ebnova individualnost, razen če seveda nimamo za monumentalno njegovo perverzno spolno potenco. A če pristanemo na to, potem je od vsega na svetu pač najmonumentalnejši zaskok kobile po čistokrvnem žrebcu, ki ga človek, četudi je potenten kot O'Neillovi junaki, le ni sposoben posnemati.

Strast pod bresti so na Slovenskem že dovolj igrali. Njeno letošnje uprizoritev v Celju si zato ni razlagati drugače, kot s konjunkturo avantgardizma in pa s širino šivankinega ušesa repertoarne politike slovenskih gledališč, ki (žal) druge pušča na oder še bolj grbaste velblode, kot je ta, celjski. Predstava, ki jo je režiral Branko Gombač, nima mnogo O'Neillovskega. Prej izzveni v nekakšno ljudsko igro, ki ji le izrazito kaubojski kostumi branijo, da se ne bi mogla goditi neke na našem Pohorju, zlasti še, ker je scena (ki jo je delal Mile Korun) bolj odrski posnetek pohorskega Poštarskega doma, kot prostor, ki bi ga morala moreče ovladati oba bresta, kakor stoji v tekstu. Gombačev režijski koncept prezira predvsem iracionalni volumen te drame, determinirajočo silo »Omega«, ki je na odru prisotno zmeraj v obliki tesnobne atmosfere (tudi v prizoru s sosesko). Tako se mu dinamika igre in eruptivnost povnanji, predvsem pa — osebe nehalo biti voden, pač pa dobijo prosto voljo in se — pokmetijo. Tako Jeršinov Efraim neha biti vizionarni neprizanesljivi puritanec, ampak postane kmečka grča, naše gore list, ki je kljub scensko izpričani vitalnosti (ples) neodpustljivo mehak in sentimental. Ob takem Efraimu tudi Sandi Krošl kot Eben ni dosegel s tekstom predpisane notranje sile, kajti ob zmanjšanju Jeršinove agresivnosti in trdote tudi on ni mogel pokazati več, kot pubertetniško neboljnost. Vendar bi bilo

napačno, če bi neustreznost njegovega lika opravičevali le z Jeršinom. Njegova čustva do rajnke matere izražajo le milobno nagnjenje ne pa — v osnovi — erotično čustvo, ki mora planiti na plan ob vsakem srečanju z Abbie. Marjanca Krošlova kot Abbie mu za takšno igro pač ni dajala povoda, saj je strastno osnovo svojega lika izrazila kar se da prepričljivo — (prizor prvega srečanja in ostali prizori zapeljevanja), dasi bi se ji dala očitati malce medla dvoličnost v prizorih z Efraimom. Jože Pristov kot Peter in Janez Škof kot Simeon pa sta z adekvatno vitalnostjo in grobstvo zadela like svojih dveh zlatokopskih telebanskih bratov.

Ervin Fritz

NOVEJŠA ČILSKA LITERATURA

Enrique Lafourcade

(Nadaljevanje in konec)

Brez obnavljanja formalnih pravilnikov skuša doseči različne literarne situacije, ki so bližje človeku in sposobne spremeniti, zapeljati in ganiti duha njegovih sodobnikov, skratka teži, da bi s »čisto literarno rešitvijo« prešel k drugim rešitvam: socialnim, etičnim in političnim.

Stališče te generacije je zgodovinsko povezano z uporom mlade generacije v Argentini in Urugvaju. Res je tako za argentinske »parricidas«, ki so jih tu imenovali »generacija 50«, kakor za urugvajске pisatelje značilen nestrpen odnos do literarne tradicije, iskanje novih oblik in estetskih izrazov.

Skrb za človeka v njegovi duhovni in metafizični bolj kot znanstveni ali zgodovinski perspektivi je značilna za nekatere pisatelje »generacije 50«. Radi bi združili in s trdno resničnostjo posredovali veliki ameriški mit. Nekateri so že posrečeno skušali črpati iz teh področij. Izredni roman Kubanca Aleja Carpentiera, zlasti »Los Pasos Perdidos« (Izgubljeni koraki) in »Reino de este Mundo« (Kraljestvo tega sveta) so za mnoge mlade pisatelje vzor in vir za plodne pobude. Odkritje Amerike kot velike teme umetniškega ustvarjanja, vsakodnevno odkrivanje bistva človeka na tem kamenitem kontinentu je bogato področje za umetnika. Na njem so ustvarili tako popolna dela Gabriela Mistral s svojo pesnitvijo »Cordillera de los Andes«, Pablo

Neruda z »Alturas Macchu Picchu« in Nicanor Parra s »Soliloquio del Individuo«.

Svoboden polet, ki ga je Rubén Darío dal literaturi s svojo pesniško revolucijo, počasi prodira v zavest latinskoameriških pisateljev. Ne gre več samo za to, da bi prikazali lastno resničnost, deželo ali neko določeno lokalno situacijo, temveč da bi s tem prikazovanjem poiskali globoke vezi z velikimi problemi in skrbmi sodobnega človeka; da bi s pomočjo zaporednih in skladnih serij in estetskih odkritij črpali iz sveta človeške družine. Vzor in pobuda je stališče pisatelja Jorgeja Luisa Borges, ki se navidezno tako skrivnostno muči v svojem lastnem labirintu, v svojih vzorih in sanjah, za katerega pa bi že ob površnem pregledu lahko rekli, da je najmanj latinskoameriški med temi pisatelji. Morda tudi novi, mladi in nasilni Augustin Yañez, ki v svojem kot azteška piramida močnem ciklusu romanov meša poezijo in filozofijo. Borges, Carpentier in Yañez v romanu; Neruda, Molinari, Paz in Gorostiza v poeziji; Reyes in Dicón Salas v eseju tvorijo osnove nove literature.

»Generacija 50« v Čilu in njej podobne skupine v Argentini, Urugvaju, Kolumbiji, Venezueli in Mehiki se z budno in bistro zavestjo lotevajo osnovnih nalog kot so: ohraniti in obogatiti latinskoameriško literarno tradicijo; združiti se v poklicne skupine z odgovarjajočo tehniko in znanjem; težiti k raznovrstnosti svojih del, skratka delati, da bi postali v najvišji meri to, kar vsebuje beseda »pisatelj«.

Prevedel Plešej Jože

DANE ŠKERL, 2. SIMFONIJA MONOTEMATICA

Škerlova simfonija je bila prvič izvedena 4. oktobra na koncertu orkestra Slovenske filharmonije pod vodstvom Sama Hubada. Delo je pisano za godalni orkester in ima pet stavkov — Largo, Allegro energico, Adagio, Vivo, Largo, — ki pa prehajajo eden v drugega brez povezave. Kot pove že naslov, je simfonija grajena na osnovi ene same teme. Ta tema je sestavljena iz vseh dvanajstih tonov našega sistema, vendar pravi avtor v Koncertnem listu, da »...je to samo naključje, ki se mi je že večkrat primerilo v mojih dosedanjih kompozicijah.«

Kljub temu so v delu vidni nekateri principi dodekafonskega načina kompozicije.

Ze v prvem stavku, Largo, nastopa tema najprej v svoji osnovni obliki, nato v transpoziciji, spet na osnovnem tonu, v zrcalni obrtnitvi, v transpoziciji ltn. Pri vseh teh nastopih je od teme ohranjeno samo zaporedje tonov, medtem ko sta ritem in metrum drugačna. Bolje je torej, da temo imenujemo serija, saj sta pri temi ritem in metrum njena prav tako karakteristična sestavna dela kot zaporedje tonov.

Pač pa poteka celotna gradnja dela po tematskem principu. Serija — v tej ali oni obliki — nastopi v enem glasu, drugi glasovi pa jo spremljajo. Te spremljaajoče glasove pa oblikuje skladatelj čisto svobodno. Dostikrat napiše ob tej tematsko uporabljeni seriji kontrapunktično protitemo. Drugod spet spremlja serijo z ritmičnimi ostinati, ki so v harmonskem pogledu dokaj jasno določljive akordne tvorbe (kvintsept- ali nonakordi). Ponekod spremljajo serijo ležeče neharmonske akordne tvorbe, ki so predvsem barvnega karakterja. To je le nekaj najbolj značilnih primerov, vseh tako ni mogoče navesti, ker skladatelj inventivno uporablja vedno nove kombinacije.

Celotno delo je pisano v nekakšni obliki teme z variacijami. Vlogo teme imata uvodni in zaključni Largo, saj v njiju nastopi serija najpogosteje in najjasneje. Ostali stavki pa so njuna metamorfoza. Drugi stavek, Allegro energico, je trodelen. Prvi del je zasnovan na melodično in ritmično razgibanem motivu petih osmink. Nad to zasnovo se pojavi serija in se vedno močneje razvija. V srednjem delu, Poco meno mosso, nastopi često nova tema; tokrat tema v pravem pomenu besede, saj je melodično, ritmično in metrično karakterizirana. Zadnji del, Tempo I, je skoraj enak kot prvi, tako da je oblika celotnega stavka A B A₁.

Adagio je grajen prosto. Serija in njeni obrati nastopajo v metamorfozirani obliki in so težko spoznavni. Glavni poudarek stavka je na močni ekspresivnosti. Vivo je spet trodelen. V prvem delu nastopa serija v vedno novih ritmičnih oblikah, kar spet ustvarja višek. Drugi del, Poco meno mosso, je skoraj ponovitev srednjega dela drugega stavka. Tema je ista kot tam, le transponirana cel ton navzgor. Spremljava in gradnja sta nekoliko spremenjeni. Tretji del je dosledna ponovitev prvega; oblika stavka je torej A B A. Zaključni Largo je skoraj enako grajen kot uvodni. Prvi takti, to je nastop serije v violinah, so isti. Nadaljnji razvoj poteka nekoliko

drugače, celotna gradnja je bolj strnjena in je zato stavek tudi krajši od začetnega.

V celotnem delu je torej vidna težnja po trdni, logični gradnji, pa najsi bo to v dodekafonskem principu melodike, orffovskem načinu ostinatne spremljave, neobaročni kontrapunktivni ali neoklasicistični oblikovni zgradbi. Ta raznovrstnost daje delu tudi neko določeno zanimivost, imenujemo jo lahko nekakšen »originalen« eklekticism.

Vendar pa je Škerlova simfonija s formalnega stališča pisana le nekoliko preveč enolično in bi postala dolgočasna, če ne bi bil glavni poudarek na njeni izraznosti. To izraznost Škerl dosega z napetostjo fraz, z velikimi dinamičnimi razlikami med linijami in med akordnimi skupinami, predvsem pa z iskreno izpovednostjo, s katero je delo napisano. Prav zaradi takšnega karaktera je delo v bistvu ekspresionistično. Simfonija pomeni gotovo napredek v Škerlovem ustvarjanju. Vendar bi bil izrazni učinek še večji, če bi skladatelj ne uporabljal formalnih elementov, ki so se jih posluževali komponisti dvajsetih in tridesetih let našega stoletja, ampak novejše. Zdi se namreč upravičena zahteva, da umetnost mora biti tudi aktualna, saj je voditeljica sodobnega človeka. Škerlovi 2. simfoniji pa ravno manjka aktualnosti. Ne mislim, da bi moral skladatelj eksperimentirati z najsodobnejšimi sredstvi; med obema možnostima je še neka srednja pot. 2. simfonija je dokazala, da zna skladatelj formalnim sredstvom vdahnniti izraznost. Zato lahko tudi v delih, grajenih s sodobnejšimi formalnimi sredstvi, pričakujemo od njega še marsikaj.

Kristijan Ukmar

SOCIOLOGIJA RAZVOJA

Doktor prava, profesor Lucio Mendieta y Nuñez sodi med vodilne latinskoameriške sociologe starejše generacije. Njegovi prvi prispevki k sociologiji segajo že v leto 1921, ko je bil vodja oddelka za populacijo v Antropološki upravi Mehike. Svoje delo je nadaljeval tudi tedaj, ko je bil kot član Revolucionarne narodne stranke imenovan za direktorja Inštituta za politične, ekonomske in socialne vede. Končno se je povsem posvetil sociologiji, ko je l. 1939 prevzel vodstvo inštituta za socialna raziskovanja pri Narodni univerzi Mehike. Osnoval je tudi mehiško sociološko revijo »Revista mexicana de sociología«. Med njegovimi številnimi deli so zlasti zani-

miva »Urbanizem in sociologija«, »Družbeni razredi« in »Agrarni problem Mehike«, v katerem razpravlja o položaju kmetov v tej deželi. V želji, da bi informirali bralce o stališčih tega vidnega predstavnika latinskoameriške sociologije in z nekaterimi problemi, s katerimi se ta sociologija ukvarja, objavljamo tudi njegov članek iz revije »Revista mexicana de sociología«.

Razvoj je v glavnem gospodarski pojem, ki je nastal v novejšem času in ga uporabljamo v zvezi z industrializacijo ter z namenom, da bi tipizirali deleže glede na njihov industrijski napredek. Navadno pravimo, da so razvite tiste dežele, ki imajo močno industrijo, in nerazvite tiste, ki imajo malo pomembnejših industrijskih podjetij.

Omenjeni koncept je povezan tudi z mehanizacijo, kajti nanaša se na podjetja, ki uporabljajo moderno tehniko.

Vendar je koncept o edinole gospodarskem razvoju nesprejemljiv, kajti celoten razvoj je nujno vezan na druge družbene činitelje. Družba ga je sprejela kot sociološki koncept, ki naj bi zajel »skupek socialno-kulturnih in gospodarskih aspektov, ki prikazujejo razvoj neke družbe« (po D. P. Mukerjiu: »Les Vues du Mahatma Gandhi sur les machines et le Progrès Technique«, Bulletin International des Sciences Sociales, Vol VI. núm. 3 1954).

Če termin vzamemo v vsej njegovi širini, vidimo, da je neločljiv od kulture vsakega posameznega naroda in je popoln samo, če upoštevamo še kulturo. »Glavno odkritje današnjih zgodovinarjev in antropologov, — pravi Polanyi, — je zaključeno v njihovem dognanju, da je ekonomsko življenje ljudi na splošno neločljivo od družbenega.« (Bulletin International des Sciences Sociales, Vol VII. núm. 3., str. 433.)

Torej, če vzamemo stopnjo industrializacije za klasificiranje ljudstev v razvita in nerazvita, so oznake, ki jih danes uporabljamo, nismiselne in nič kaj utemeljene, ker jemljejo za paradigmo evropske dežele in ZDA, kjer je industrija zelo razvita in odgovarja napredku v vseh drugih aspektih družbenega življenja.

Na ta način bi bila vsaka družba, ki bi dosegla visoke rezultate na kulturnem področju, filozofiji in znanosti, nerazvita, če ne bi dosegla prav očitnega tehničnega, mehanizacijskega in gospodarskega napredka.

Da bi mogli objektivno upoštevati razvoj, ga je treba obravnavati v okviru določene sistema vrednot, kajti drugače ima oznaka nerazvite dežele omalovažujoč značaj in prikazuje popolnoma nesprejemljiv etnocentrizem.

Mimo tega sta termina razvit in nerazvit netočna, kajti med njima je prostor za razne druge stopnje. Znani sociolog Emile Sicard je popolnoma upravičeno izjavil, da »je treba določiti neko vmesno kategorijo med popolnoma oziroma visoko razvitimi in nerazvitimi deželami« in je mnenja, da bi se lahko govorilo tudi o srednje razvitih deželah.

Avtor meni, da ima ta klasifikacija precejšnje prednosti, vendar sam pravi, da ima »eno samo pomanjkljivost znanstvenega značaja: skrajno zapleteno diskriminacijo, do katere bi nujno moralo priti in težave, ki bi jih ta povzročila v današnjem stanju znanosti, zlasti sociologije, torej edine znanosti, zmožne rešiti protislovja, ki bi nastala zaradi omenjene diskriminacije«.

Mislimo, da ima razvoj dva aspekta: materialni in kulturni. Prvi se nanaša na učinkovitost sredstev, ki jih človek uporablja za obvladanje prirode v svojo korist. To je vprašanje načina njihovega dela in rezultata njegovih naporov za zadovoljitev svojih potreb. Drugi aspekt pa ima dva pomena: prvi je zaključen v znanju in drugi v načinu življenja, običajih, obnašanju, idejah in verovanjih.

Narod ni dovolj razvit, če mu oblike in načini dela ne dovoljujejo, da bi pridobil od narave vse, kar mu ta lahko da, in če mora vlagati pretiran napor, da bi dosegel, kar nujno potrebuje za zadovoljitev svojih materialnih življenjskih potreb; medtem ko narodi, ki imajo boljšo opremo in naprednejšo tehniko, pridobijo več z manjšo potrošnjo osebne energije.

Tu nastane pravi problem moralnega značaja in sicer: tako imenovane nerazvite družbe imajo sledečo osnovno karakteristiko:

- a) družinsko in družbeno življenje je preprosto;
- b) razrednih razlik pravzaprav ni;
- c) sožitje je skladno;
- d) bivališča so skromna, oblačila skoraj enaka in vedno cenena;
- e) ambicij ni;

f) ugled in spoštovanje skupnosti pomenita več kakor ekonomsko stanje (standard);

g) velika vernost;

h) kultura je v pogledu znanja minimalna;

i) pokazatelj hib in delinkvence je nizek, skoraj na ničli.

Razvita družba:

a) družinsko in družbeno življenje sta komplicirana;

b) družba je razdeljena na strogo ločene socialne razrede;

c) solidarno sožitje je nadomestila konkurenca;

d) zahteva se boljše bivališče, oblačila in zabave, za kar se troši večji del zaslužka;

e) ugled je nadomestila družbena hierarhija;

f) pokazatelj nemoralnosti in delinkvence je visok.

Ko primerjamo obe sliki, se pravzaprav lahko vprašamo, če je sploh potrebno spreminjati nerazvito družbo v razvito.

Ker pa sociologija proučuje tisto, kar je, ne pa tisto, kar bi bilo prav da je, moramo upoštevati dejstvo, da danes vsi narodi teže po izboljšanju tako na gospodarskem kakor tudi na kulturnem področju. Ne glede na neprijetnosti, ki jih povzroča civilizacija, si vsi žele doseči višjo materialno in moralno stopnjo.

Ta težnja pa zahteva sodelovanje vseh sil in uporabo vseh družbenih sredstev.

Nikakor se ne sme dovoliti, da bi določene zaostale skupine prebivalstva v okviru neke dežele neprimerno izkoriščale naravne elemente in zapostavljale možnosti za proizvodnjo, ki je potrebna celi deželi in morda tudi svetu.

Iz omenjene svetovne tendence je vzniknilo dejstvo, ki spada v študij sociologije in sicer: države, ki imajo na razpolago moderna sredstva za proizvodnjo in so dosegle visoko kulturno stopnjo, pomagajo v znanstvenem in tehničnem pogledu pri industrializaciji tistih držav, ki te stopnje niso dosegle.

Zaradi tega je bilo treba klasificirati dežele na razvite in nerazvite. Vendar te klasifikacije, kakor smo videli, niso vsi prevzeli. Večkrat je bila tudi kritizirana. Sedaj si prizadevajo, da bi jo nadomestili s točnejšo opredelitvijo, ki mimo tega, ne bi žalila dostojanstva narodov.

Med poizkusi, da se izvede omenjeno re-klasifikacijo, naj omenim sledeče: termini: razvite in nerazvite ali slabo razvite skupnosti so precej megleni in vsebujejo omalovažujoč pomen, ki se mu skušajo izogniti. Prav tako ni mogoče sprejeti terminov: popolnoma razvite dežele in dežele v razvoju, kajti, kakor pravilno trdi doktor Émile Sicard, ni nobene popolnoma razvite dežele, ker družbeni razvoj nima meja in so vse človeške skupnosti pravzaprav v razvoju.

Mislím, da bi se to vprašanje moglo rešiti s klasifikacijo dežel na le-ti dve kategoriji: razvite dežele in dežele, ki imajo med svojim prebivalstvom obrobne, stranske??? skupine, ki še niso dosegle razvojne stopnje, na kateri se nahajajo tisti, ki imajo v svojih rokah gospodarsko in politično oblast. Te dežele bi se lahko imenovala s skupnim imenom dežele z razvojnimi problemi, torej z oznako, ki jih ne bi poniževala in ki mimo tega odgovarja družbeni stvarnosti.

Ko smo tako določili bazične koncepte, bi bilo treba proučiti možnosti za sociologijo razvoja.

Posebne sociologije so upravičene samo tedaj, če nastane v družbi skupina važnih, medsebojno povezanih pojavov z lastnimi značilnostmi.

Razvoj, ki ima dva aspekta, prav gotovo spada med take primere: prvi aspekt bi lahko imenovali normalni razvoj in zajema dosleden, postopen gospodarski razvoj posameznih dežel v njihovem lastnem okviru vrednot. Z drugimi besedami: dežele v katerih je sicer prebivalstvo razdeljeno na različne razrede in tudi njegova kultura ni enaka, vendar so v bistvu enota z lastnim zgodovinskim razvojem.

Drugi aspekt razvoja ni normalen in smo mu priča v primerih, ko pride od stika dveh narodov z različno civilizacijo in kulturo, kajti narod, ki je v boljših pogojih, ostane strnjena enota, tisti pa, ki je v manj ugodnih pogojih, stagnira, ali pride do motenj, ki zaustavljajo njegov gospodarski razvoj.

Prav zaradi teh narodov je v glavnem vzniknil problem razvoja, ki je bil doslej deležen pozornosti zlasti v ekonomskem pogledu in sicer pri študiju učinkov industrializacije na skupine nerazvitega prebivalstva; proučevalo se je probleme, ki nastajajo pri prehajanju delavcev z ročnega dela ali dela s primitivnim in nezadostnim

orodjem k delu s stroji ali modernimi instrumenti in to v okviru neke znanstvene in tehnično planirane organizacije.

Vendar se je ne glede na to, da so vsa ta vprašanja videti specifična, kmalu pokazalo, da jih ni moč ločiti od socialnega okvira, v katerem se dogajajo, in da jih je treba proučevati skupaj z ostalimi socialnimi pogoji, v katerih potekajo.

Ker je prav sociologija poklicana, da proučuje družbeno stvarnost, bi sociologija razvoja odigrala pomembno vlogo, saj bi zajela celoten razvoj, ki je brez dvoma eden najvažnejših aspektov te stvarnosti.

Na podlagi teh misli bi se dalo približno opredeliti sociologijo razvoja kot tisti del splošne sociologije, ki obravnava zlasti pojave ob rasti in evoluciji človeških družb in njihovih smotrov.

Sociologija razvoja mora najti svetovne konstante tega pojava in bi morala pri tem uporabljati v glavnem zgodovinsko, etnografsko in komparativno metodo. Prva bi pokazala faze evolucije posameznih dežel v preteklosti. Komparacija teh faz pa bi pripeljala do ugotovitve, katere izmed njih so skupne vsem in se ne spreminjajo niti v času niti v prostoru. Etnografska raziskovanja in raziskovanja o stikih med narodi na raznih stopnjah civilizacije in kulture bi s komparacijo pokazala značilnosti teh stikov. Prav bi bilo, da bi se vselej, kadar je mogoče, uporabila tudi statistična metoda, vendar je treba upoštevati, da številčni podatki ne podajajo vedno najbolj točne slike in lahko pripeljejo do napačnih zaključkov.

Tudi psihologija lahko osvetli marsikatera neresena vprašanja pri raziskavah razvoja, zlasti kadar gre za nerazvite narode.

Balandier trdi v svojem povzetku o delih posameznih avtorjev glede tega vprašanja sledeče: Programi ekonomske ekspanzije, ki je v tako imenovanih »nerazvitih« deželah, kakor tudi programi tehnične pomoči, ki so bili izvedeni na posameznih ozemljih, so dokazali, da so psihološki in kulturni činitelji, potem ko se je rešilo finančne in tehnične probleme, odločilnega pomena.« (Balandier; Bulletin International des Sciences Sociales Vol. VI num. 3).

V sociologijo razvoja spada tudi študij vplivov, ki jih imajo na razvoj razni činitelji in drugi družbeni pojavi, kakor: ekonomija, izobrazba, vzgoja, sistemi zemljiške lastnine, industrija, trgovina, emigracija, vera, javna uprava, šport, umetnost,

bližina mest in sploh vse tisto, kar bi se s študijem in raziskavami ugotovilo, da vpliva na rast in evolucijo človeških družb.

Iz tega izvira ena glavnih nalog sociologije razvoja in sicer ustanovitev idealnega tipa razvite družbe, po načinu Maxa Webra, in sociometrične skale, po kateri bi se klasificiralo vsako družbo ali deželo ustrezno stopnji približanja idealnemu tipu.

Ustanovitev tega tipa in skale bi zbrusila vse ostre vogale pri vprašanju razvoja in mu poleg tega odvzela sedanjí etnocentrični značaj, kajti mnenja smo na primer, da je dežela popolnoma razvita (seveda, ustrezno aktualnim možnostim), če je: 1. popolnoma industrializirana; 2. če je v njej popolna zaposlenost, 3. če je materialno delo maksimalno poenostavljeno; 4. če je to delo maksimalno produktivno; 5. če je delovni čas maksimalno reduciran; 6. če obstaja splošno socialno zavarovanje; 7. če imajo vsi vse prilike (priložnosti?); 8. če se oddih in razvedrilo popolnoma izkoriščata; 9. če je nepismenost popolnoma odpravljena; 10. če se kultura in umetnost maksimalno širita; 11. če so pokazatelji hib in delinkvence zreducirani do minimuma in 12. če so doseženi najvišji eksponenti pri osebni in družbeni morali in solidarnosti. Če bi vsak omenjeni socialni aspekt v tem idealnem tipu označili s številko 100, bi lahko skoraj natančno opredelili mesto, ki pripada vsaki posamezni deželi, in bi videli, da so tiste države, ki jih prikazujejo kot paradigmo razvoja, še zelo daleč od njega. Zato bi moralo biti njihovo ravnanje z drugimi deželami, ki se ne nahajajo v takih prioritetnih pogojih, precej skromnejše in bi moralo temeljiti na racionalnem in solidarnem sodelovanju, namesto da bi bilo kakor doslej ošabno in samozadovoljno.

Sociometrična skala za zgoraj omenjeno klasifikacijo bi morala biti izdelana po detajlnem študiju, ki bi bil izveden iz dveh razlogov. Prvi: da bi se ugotovilo, na kakšen način je treba izračunati številko, ki odgovarja vsakemu posameznemu aspektu razvoja ustrezno stvarnosti v vsaki posamezni deželi (deželam, kjer je nepismenost popolnoma odpravljena, bi se na primer prisodilo 100, medtem ko bi se onim, kjer je 50 odstotkov nepismenih, prisodilo 50). Drugi razlog pa je, da bi se našlo številko ali srednji koeficient, ki ga je

treba določiti za vsak posamezen rezultat, da bi prišel v poštev ob zaključku, ki bo pokazal, kam spada proučevana dežela na sociometrični skali v primeri z idealnim tipom. Po našem mnenju bi ti delovni pripomočki pomagali orientirati in sistematizirati raziskovanja ter spoznavati stvarnost na razvojnem področju.

Sedaj pa nekaj besed o vsebini sociologije razvoja.

Čeprav so študije, razmišljanja in raziskave razvoja nesimetrične in razpršene, nam vendarle dovoljujejo, da določimo vrsto splošnih socioloških konstant tega pojave, ki ga bomo le shematično nakazali.

I. Ekonomija in razvoj

Kljub temu, da se ne more razvoj omejiti samo na ekonomijo (kakor so zabeležili nešteti pisci), je vendarle res, da je njegova materialna podlaga ekonomija, kajti od nje je v velikem merilu odvisna ekspanzija in izpopolnjevanje drugih aspektov družbenega življenja.

Ekonomija pa je pogojena v geografskem okolju. Sicer se ne strinjamo s pretirano determinacijo neke sociološke šole, ki vse družbene pojave razlaga s tem okoljem, je pa vendar res, da precej vpliva na družbo. Tla, podzemljišče, rastlinstvo, živalstvo, rudnine, nafta itd. nudijo pogoje za družbeni razvoj, ki ga lahko v določenem merilu pospešijo ali pa zaustavijo. Nekatere skupnosti žive v tako revnih geografskih prilikah, kakor na primer posamezne skupine Indijancev v Latinski Ameriki, da zaradi pomanjkanja materialnih elementov ne bi mogli pospešiti razvoja, tudi če bi bili za to sposobni.

V nekaterih krajih sveta pa prebivajo ljudstva na najrodovitnejših tleh in imajo na razpolago izredno močno ekonomijo, vendar jo ne izkoriščajo, ker zaostajajo za civilizacijo in kulturo.

Ko substistenčna ekonomija tako imenovanih nerazvitih dežel stopi v stik z narodi evropske in moderne kulture, se vedno le z veliko težavo spreminja v ekonomijo tržišča. Te težave bi bilo treba proučiti in v vsakem posebnem primeru poiskati način in sredstva, da bi jih prebredli.

Jolanda Kvas

(Konec prihodnjic)

Prepovedane parole

Zarko Petan

Da je opica postala človek, so bila potrebna tisočletja, včasih pa človek napravi iz sebe opico v nekaj minutah.

Pri nas smo odpravili razrede — na železnici.

Beseda ni konj, a kljub temu se pogosto zgodi, da človek zavoljo ene same besede zleti iz sedla.

Njegova življenjska pot je bila posuta s cvetlicami. Toda tega se ni zavedal, ker jo je prevozil v limuzini.

Politična linija je ravna črta, ki včasih zavije v levo ali desno.

Mléko se ni podražilo — dinar se je pocenil!

Kraljestvo za konja — republiko za avto!

Ni slučaj, da pravijo nekemu močnemu vinu, ki človeku hitro zleze v glavo in ga popolnoma zmeša — »direktor«.

Beseda rehabilitacija je tujka, ki pomeni isto kot osmrtnica.

Ker se je bal, da mu drugi ne bi solili pameti, je v menzi naročal samo neslana jedila.

Diskusije o pospeševanju diskusije se ni udeležil niti en diskutant.

Poznal sem človeka, ki se je trkal na prsi, da je internacionalist, in sicer samo zato, ker je včasih jedel francosko solato ter redno hodil na angleško stranišče.

Ni vse kravjek, kar smrdi!

Nekoč se je dekleta za deset tisočakov obleklo od nog do glave, danes pa se za isti denar sleče od glave do nog.

Včasih so bile ženske tako neumne, da so se delale pametne; danes pa so tako pametne, da se delajo neumne.

Naročnikom!

Glede na povečani obseg in na nizko ceno revije, ki je kljub stalnemu naraščanju tiskarskih stroškov že nekaj let ista, kakor tudi glede na ceno ostalih slovenskih revij, in zato, da bi vsaj nekoliko zmanjšali razliko med proizvodno (222 din) in prodajno (50 din) ceno, smo prisiljeni z novim letnikom reviji povišati ceno na 80 din za izvod. Prosimo bralce in naročnike, da to z razumevanjem sprejmejo. Uredništvo si bo prizadevalo, da bo tudi nov letnik revije pester in zanimiv.

VSEM SODELAVCEM, NAROČNIKOM IN BRALCEM
ŽELIMO V NOVEM LETU OBILO USPEHOV, SREČE
IN ZADOVOLJSTVA.

Uredništvo in uprava revije

